

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Restauroinnin koulutusohjelma

Eveliina Malmi

SEURASAAREN VAIVAINEN PALUUMUUTTAJA: Haapaveden vaivaisukon
elämänvaiheet ja palauttaminen osaksi ulkomuseon perusnäyttelyä

Opinnäytetyö 2014

TIIVISTELMÄ

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Restaurointi

MALMI, EVELIINA

SEURASAAREN VAIVAINEN PALUUMUUTTAJA:

Haapaveden vaivaisukon elämänvaiheet ja palauttaminen osaksi ulkomuseon perusnäyttelyä

Opinnäytetyö

75 sivua + 14 liitesivua

Työn ohjaajat

Lehtori Anne Räsänen

Rakennuskonservaattori Jani Puhakka

Toimeksiantaja

Museovirasto

Marraskuu 2014

Avainsanat

vaivaisukot, kansantaide, kirkkotaide, puuveistokset, Haapavesi, paikallishistoria, Seurasaari, ulkomuseot, ennaltaehkäisevä konservointi

Haapavedeltä tuotu vaivaisukko (S1361) on ollut osa Suomen kansallismuseon kokoelmia vuodesta 1912 lähtien. Vuoteen 2001 asti veistosta pidettiin Kansallismuseon organisaatioon kuuluvassa Seurasaaren ulkomuseossa ulkosalla, Sauvosta siirretyn Karunan kirkon kellotapulin seinustalla. Sittemmin vaivaisukko on konservointilaitoksen toimesta konservoitu, ja nyt se odottaa palautusta ulkomuseoon. Kohdetta ei voida nykytietämyksen varjolla palauttaa entiselle paikalleen sään armoille, joten uudeksi sijoituspaikaksi on ehdotettu kellotapulin pohjakerroksessa olevaa näyttelytilaa. Tässä työssä selvitetään, miten näytteillepano tapulissa olisi monilta osin paras toteuttaa.

Kellotapuli on näyttelytilana hankala, sillä siellä vallitsevat kosteat ja hyvin vaihtelevat olosuhteet. Puuesineen säilyvyyttä uhkaavat tilassa lukuisat riskitekijät, ja rakennuksen saavutettavuuskin on melko huono. Näihin ongelmiin on ollut tärkeintä löytää ratkaisuja. Lisäksi vaivaisukon informaatioarvoa on pyritty kasvattamaan selvittämällä esineen historiaa.

Tietoa on löytynyt laaja-alaisesti niin painetuista kuin painamattomistakin kirjallisista lähteistä.

Erinäisiä museoalan ammattilaisia on myös konsultoitu työtä varten.

Vaivaisukko on dokumentoitu tarkoin, ja palasia sen menneisyydestä on koottu yhteen. Veistoksen kuntoa museoympäristössä uhkaavat tekijät on tunnistettu ja eritelty, ja toimenpiteitä riskien minimoimiseksi on pohdittu. Työssä esitellään lisäksi tapoja, joilla näyttelytilasta ja näytteillepanosta saataisiin helpommin saavutettavat. Näytteillepanoa varten on ideoitu teline, joka olisi niin esineen säilyvyyttä kuin tulkittavuuttakin ajatellen käytännönmukaisin.

ABSTRACT

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

University of Applied Sciences

Restoration

MALMI, EVELIINA

Exhibit of a Poor Man Statue at Seurasaari Open-Air Mu-

seum

Bachelor's Thesis

75 pages + 14 pages of appendices

Supervisors

Anne Räsänen, lecturer

Jani Puhakka, building conservator

Commissioned by

Finland's National Board of Antiquities

November 2014

Keywords

poor man statues, alms boxes, men-at-alms, sculptures,
folk art, church art, Haapavesi, Seurasaari, open-air museums, preventive conservation, exhibitions

Poor man statues are a form of folk art native almost exclusively to Western Finland. They are wooden alms boxes in the form of men, commissioned by the church to collect money for the poor. A poor man statue from Haapavesi was obtained by Seuraari open-air museum in 1912. It was placed outdoors against a wall, and left there for nearly a century. Only recently has it undergone conservation and is now waiting to be returned to Seurasaari. The aim of this study is to help this happen.

Because of its weathered condition, the artifact can no longer be returned to its original location outdoors. Instead, the plan is to exhibit the poor man statue inside the museum building it was previously leaning on – the bell tower of the Karuna church. This, too, has proved to be problematic because of multiple reasons. Not only are the conditions in the building hazardously humid and ever fluctuating, but the exhibition space is also poorly lit and difficult to access. An effort has now been made to solve these issues and ensure the preservation of the museum object. The statue's history was largely unknown, so some research on its background was done as well.

A variety of print and non-print publications were used to acquire the needed information. Several staff members of the National Museum of Finland were also consulted.

As a result all risk factors endangering the preservation of the sculpture have been recognised and valued. A plan for a safe and functional display of the object has been conceived and explained. In addition, some previously unknown facts about the artifact's past have been discovered.

SISÄLLYS

TERMILUETTELO

1	JOHDANTO	7
2	VAIVASUKKOKULTTUURI	10
3	HAAPAVEDEN VAIVASUKKO	13
	3.1 Ukon vaiheet	13
	3.2 Jäljennös	19
	3.3 Esinekuvaus	20
	3.4 Kunto ja konservointi	26
	3.5 Arvottaminen	28
4	PALAUTUS SEURASAAREEN	31
	4.1 Sijoitus	31
	4.2 Esineen säilyvyyttä uhkaavat tekijät	36
	4.2.1 Vääränlainen suhteellinen ilmankosteus	38
	4.2.2 Vääränlainen lämpötila	41
	4.2.3 Tuli	42
	4.2.4 Tuholaiset	42
	4.2.5 Vesi	46
	4.2.6 Mekaaniset vaurioittajat	47
	4.2.7 Ihmiset	48
	4.2.8 Säteily	50
	4.2.9 Saasteet	52
	4.3 Näyttelyteline	54
	4.4 Saavutettavuus	58
	4.5 Yhteenveto tarpeellisista toimenpiteistä	61
5	LOPUKSI	64
	LÄHTEET	67
	KUVALUETTELO	

LIITTEET

- Liite 1. Mittapiirrokset vaivaisukosta
- Liite 2. Kuvat vaivaisukosta
- Liite 3. Kuva ukon selustasta
- Liite 4. Ukko vuosien varrella
- Liite 5. Vaivaisukon yksityiskohtia
- Liite 6. Tapulin ensimmäisen kerroksen pohjapiirros
- Liite 7. Kuvat näyttelytilasta
- Liite 8. Riskianalyysi-taulukko
- Liite 9. Näyttelytilassa tehdyt mittaukset
- Liite 10. Ehdotus näyttelytilaksi

TERMILUETTELO

ITE-taide	ITE on lyhenne sanoista itse tehty elämä. Termiä käytetään nykykansantaiteesta, eli itseoppineiden taiteilijoiden tuotoksista. (ITE-taide, 2014.) Vrt. kansantaide.
Kansantaide	Kansanomaista, taiteessa kouluttamattomien luomaa taidetta ja ornamentiikkaa. Historiallisesti esimerkiksi koristeellisia käsitöitä tai käyttöesineitä. (Kallio et al. 1995: 290.)
Mikro-organismi	Myös mikrobi tai pieneliö. Mikroskooppisen pieniä eliöitä, joita löytyy useista eliökunnista.
Näytteillepano	Kohteen esilläolo näyttelytilassa (Heinonen & Lahti 2001: 152).
Näyttely	Näytteillepano yhdistettynä tulkintaan. Kohteelle on luotu konteksti esimerkiksi lisäämällä siihen jotain tai liittämällä se osaksi suurempaa kokonaisuutta. (Heinonen & Lahti 2001: 152.)
Perusnäyttely	Museon kiinteä näyttely, joka pysyy yleensä kutakuinkin muuttumattomana vuodesta toiseen.
RH	Suhteellisen ilmankosteuden lyhenne. Tulee englanninkielisestä termistä <i>Relative Humidity</i> .
Yleinen korroosio	Myös tasainen korroosio. Metalliesine korrodoituu yhtäaikaaisesti koko pinnan alueelta.

1 JOHDANTO

Vaivaisukot ovat tämän vuosituhannen puolella olleet paljon pinnalla. Niiden olemassaoloa, kohtelua ja kohtaloa on tarkoituksellisestikin pyritty nostamaan tapetille.

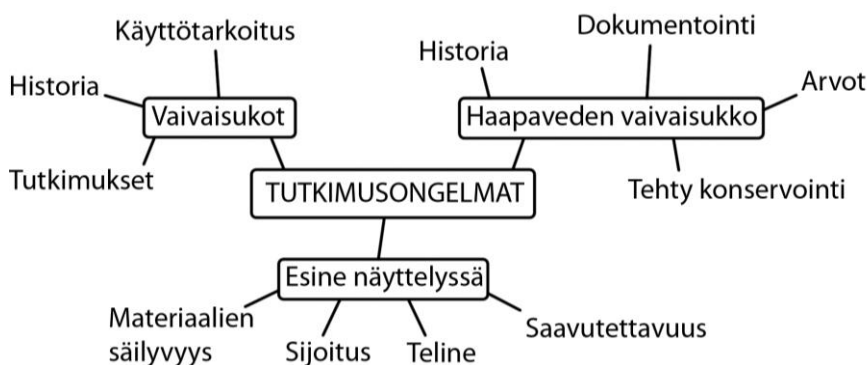
Ukoista on julkaistu uusia kartoituksia (ks. Santaholma 2001; Kantokorpi 2013a) ja näyttäviä artikkeleita (ks. Kivipelto 2014), joilla on herätelty aihetta henkiin. Veistoksia on myös koottu yhteen väliaikaisia näyttelyitä varten ainakin Seinäjoelle (2001), Helsinkiin (2001) ja viimeisimpänä Kerimäelle (2013). Yhä useampi kansalainen tuntee puu-ukot nyt kiehtovana ja nostalgisena, mutta alati katoavana kansantaiteen lajina.

Koko maamme kulttuurihistoriallisen perinnön tallettajan ja esittelijän, Suomen kansallismuseon kokoelmiin kuuluu ainoastaan yksi vaivaisukko. Haapaveden vaivaisukko liitettiin Kansallismuseon kokoelmiin jo vuonna 1912. Veistos sijoitettiin vasta perustetun Seurasaaren ulkomuseon alueelle, Karunan kirkon kellotapulin seinustalle, missä se sai sivistää vierailijoita ympärivuotisesti lähes vuosisadan ajan. Vuonna 2001 vaivaisukko päätettiin poistaa näytteiltä ja kunnostaa. Sen konservointi saatiin päätökseen vuonna 2006, minkä jälkeen veistos on ehtinyt vieraila muun muassa edellä mainitussa Kerimäen vaivaisukkonäyttelyssä. Haapaveden ukon palautusta Seurasaaren ulkomuseoon on kaavailtu jo jonkin aikaa, mutta asia on toistaiseksi jäänyt toteuttamatta. Nyt palautus on kuitenkin vihdoon otettu päiväjärjestykseen; vaivaisukko aiotaan liittää osaksi ulkomuseon perusnäyttelyä kesään 2015 mennessä.

Veistosta ei voida enää palauttaa entiselle paikalleen kellotapulin oven pieleen, missä se olisi väistämättä sään ja ilkivallan armoilla. Sen sijaan vaivaisukko on suunniteltu sijoitettavan turvallisempaan paikkaan tapulin pohjakerroksessa olevaan näyttelytilaan. Tämäkään vaihtoehto ei ole täysin ongelmaton etenkin siksi, että tapulin olosuhteet ovat tähänastisten mittausten perusteella kosteita ja ailahtelevia läpi vuoden. Puumateriaalin säilyvyyden kannalta vaihteleva lämpötila ja korkea suhteellinen ilmankosteus eivät ole lainkaan ihanteellisia. Näyttelytila on lisäksi vaikeasti saavutettava: sinne johtavat rappuset ovat huterat ja jyrkät, ja sisällä tilassa on hyvin hämärää.

Tämän työn pyrkimyksenä on edistää palautuksen toteutumista ja varmistaa, että vaivaisukko säilyy näyttelyolosuhteiden haasteellisuudesta huolimatta seuraavillekin sukupolville. Aihevalintaan on vaikuttanut oma kiinnostukseni puuveistosten konservointiin ja restaurointiin, sekä ennen kaikkea käsiteltävän asian ajankohtaisuus työn

toimeksiantajan, Museoviraston kannalta. Mikäli vaivaisukon näytteillepano ulkomu-
seossa todella tahdotaan toteuttaa ensi kesään mennessä, on valmistelut aloitettava pi-
kimmiten. Täydellisen näyttelysuunnitelman laatiminen, saati sellaisen toteuttaminen,
ei opinnäytetyön puitteissa ole mahdollista. Olenkin rajannut käsittelemäni aihealueen
melko tiukasti (kaavio 1).

Kaavio 1. Käsitekartta keskeisistä tutkimusongelmista

Työssäni selvitetään alkuun Haapaveden vaivaisukon historiaa niin itse esineen kuin sen edustaman esineryhmänkin taustatutkimuksen kautta. Veistos on dokumentoitu tarkoin sekä kuvallisesti että kirjallisesti. Esineeseen yhdistettäviä arvojakin on tulkit-
tu, jottei vaivaisukon merkittävyys museoesineenä jäisi epäselväksi. Tämän lisäksi työssä pohditaan, miten näytteillepano tapulissa sijaitsevassa tilassa voidaan esineen säilyvyyttä vaalien toteuttaa. Näytteillepanoon liittyvät riskit on kartoitettu, ja ratkai-
suja niiden minimoimiseksi ja ehkäisemiseksi on ehdotettu. Vaivaisukko tarvitsee omaperäisen ripustus- ja lukitusmekanisminsa takia irrallisen telineen, jotta se saadaan museorakennusta vahingoittamatta esille näyttelytilaan. Tähän tarkoitukseen veistok-
selle on suunniteltu sopiva teline, joka lisäksi edesauttaisi esineen säilyvyyttä ja tekisi kohteesta helpommin tulkittavan. Saavutettavuusongelmaan ehdotetaan vielä ratkaisuja, jotka toteuttamalla näyttelystä saataisiin mahdollisimman esteetön mahdollisimman huomaamattomin lisäyksiin. Myös kellotapuli itsessään on kuitenkin museokohde, ja täysin esteetöntä näyttelystä ei valitettavasti rakennuksen julkisivua haittaamatta voida tehdä.

Vaivaisukkoihin yleisesti liittyvää tietoa löytyi kiitettävästi kirjallisista lähteistä. Var-
haisimmat puu-ukkoihin liittyvät julkaisut ovat kansanperinnettä tutkineen Samuli Paulaharjun ja arkeologi Aarne Tallgrenin käsialaa. Kyseiset herrat dokumentoivat vaivaisukkoyksilöitä ja selvittelivät niiden historiaa jo 1910-luvun alkuvuosina (ks. Paulaharju 1911; Tallgren 1912). Vuosikymmeniä myöhemmin veistoksista kiinnostui

valokuvaaja Markus Leppo, joka intoutui valokuvaamaan ja kartoittamaan säilyneitä ukkoja. Hän julkaisi ottamistaan kuvista ja keräämistään tiedoista kirjan vuonna 1967. Tämän jälkeen vastaavat, tosin aina edeltäjänsä kattavammat teokset on toimittanut arkkitehti Kaija Santaholma (2001) ja toimittaja Otso Kantokorpi (2013). Mitään perinpohjaista tutkimusta vaivaisukoista ei ilmeisesti ole vielä tehty, mutta mainituista julkaisuista sain ammennettua aivan riittävät taustatiedot työtäni varten. Nimenomaan Haapaveden vaivaisukon taustaa valottivat muutamat Haapaveden paikallishistoriaan liittyvät teokset sekä vanhat aikakauslehdet. Lisäksi syyskuussa 2014 paikallinen Haapavesi-lehti julkaisi avuliaasti artikkelin, jonka välityksellä yritin tavoittaa paikakunnalla mahdollisesti säilynyttä perimätietoa vaivaisukon historiasta. Tämä ei juurikaan poikanut yhteydenottoja, mikä ei toisaalta ole ihmeekään – ukko kuitenkin hyvästeli kotikuntansa jo reilu vuosisata sitten.

Esineen turvallista näytteillepanoa edistävää riskien kartoitusta ja analyysia varten tutustuin tarkoin sekä kohteeseen että näyttelytilaan. Riskitekijät tunnistaakseni ja luokitellakseni nojauduin lähdemateriaaliin. Ennaltaehkäisevään konservointiin, eli kokonaisuudesta huolehtimiseen liittyvää kirjallisuutta tavoitin lähinnä englanninkielisenä. Eri-tyyppisen hartaasti aiheeseen on paneuduttu kanadalaisessa konservointilaitoksessa (Canadian Conservation Institute, CCI). Siellä työskentelevistä konservaatoreista varsinkin Stefan Michalskin nimi mainitaan tiheään aiheeseen liittyvissä julkaisuissa. Yhtälailla paljon siteerattu ennaltaehkäisevän konservoinnin uranuurtaja on Robert Waller, kanadalainen hänkin. Painettujen lähteiden ohella hyödynsin CCI:n internetsivuilla julkaistua materiaalia, joka oli osittain jopa tuoreempaa kuin painetuissa teoksissa.

Konsultoin myös Museoviraston henkilökuntaa aktiivisesti asian tiimoilta. Työtäni ohjasi toimeksiantajan puolelta ulkomuseon rakennuskannasta vastaava rakennuskonservattori Jani Puhakka, joka vaivaisukkoa opinnäytetyöni aiheeksi alun perin ehdotti. Hänen lisäksi työni sisältöön on vaikuttanut Seurasaaren ulkomuseon intendentti Mikko Teräsvirta, joka on kautta prosessin edustanut museon kantaa ja toiveita esineen näytteillepanoon liittyen. Suuri apu on lisäksi ollut vaivaisukon taannoin konservoineesta Matti Aaltosesta. Hän muun muassa mahdollisti paraikaa Helsingin uumeniin varastoidun puu-ukon tapaamisen ja luovutti käyttööni esineen konservointikertomuksen.

2 VAIVAISUKKOKULTTUURI

Kirkonäijä, fatipyssy, vaivaispoika – veistetyllä ukolla on monta nimeä. Vaivaisukot ovat vahvasti länsisuomalainen kansantaiteen muoto, jonka historian katsotaan ulottuvan 1600-luvulle. Niitä saattaa edelleenkin nähdä pystytettyinä kirkkojen lähipiiriin. Osa on kuitenkin päädytty uudelleensijoittamaan museoihin tai varastojen suojiin. Puisten ukkojen tärkeänä tehtävänä on ollut tukea seurakuntansa sosiaalihuoltoa keräämällä varoja köyhille ja vaivaisille. Nykyisellään niiden keräämiä ropoja saatetaan käyttää diakoniaan, lähetystyöhön tai maakuntamuseoissa vaikkapa museon ylläpitoon. Vain muutamia vaivaisukkoja on tavattu Suomen ulkopuolella ja nekin Ruotsissa, jonne ne ovat hyvin voineet levitä suomalaismuuttajien mukana. Siellä esimerkiksi satuhahmo Nils Holgerssoninkin tapaamasta Rosenbom-nimisestä kirkonäijästä tehty kopio yhä anoo almuja erään Karlskronan kirkon edessä. 1700-luvulta peräisin oleva alkuperäisukko on siirretty sisätiloihin suojaan. Noita jokusia naapurimaassa asuvia poikkeuksia lukuun ottamatta nämä kansan veistotaiteen outolinnut ovat kuitenkin uniikkeja Suomelle. (Tallgren 1912: 335, 340; Leppo 1967: 11; Santaholma 2001: 7; Kantokorpi 2013b: 11; Sevärdheter i Karlskrona 2014.)

Vaivaisukkoperinteen juuret yltävät katoliselle keskiajalle. Köyhäinhoito oli tuolloin kokonaisuudessaan kirkon vastuulla, ja sitä rahoitettiin erilaisin keräyksin. Viimeistään 1300-luvun alussa kerrotaan paavin käskyn käyneen sijoittaa kirkkoihin varsinaiset lippaat suorittamaan rahankeruuta erinäisiin tarkoituksiin. Näiden keruulippaiden hankintaa koskeva määräys tuli ensimmäisen kerran vuonna 1308, ja toistui vielä 1333 ja 1343. Rahalippaat olivat onttoja tukkeja, jotka lukittiin visusti usealla rautalukolla. Tällaisia anekauppaankin liitettyjä tukkeja lienee nikkaroitu paljonkin, kunnes niiden käyttö kiellettiin uskonpuhdistuksen myötä 1527. Jos näissä varhaisissa keräyslippaisissa oli alun perin maalauksia tai veistoksia ollut, lienevät ne tuhoutuneet muiden pyhimyskuvien tavoin uskonpuhdistuksen aikoihin. Vuoden 1571 kirkkoasetus näet määräsi joka ikisen kuvan poistettavaksi, mutta tukkien käytön rahan keruussa ja säilytyksessä jatkuvaksi. Niihin kertyneet varat suunnattiin sairaaloihin, vaivaisille. 1600-luvulla vaivaistukkeja toivottiin taas sijoitettavan julkisiin tiloihin niin hallitsijan kuin kirkonkin taholta. Mainintoja tuolloisista vaivaislaatikoista ja -tukeista löytyykin useita, joten niiden voi olettaa olleen melko yleisiä. (Tallgren 1912: 341–342; Santaholma 2001: 5.)

Se, miksi vaivaistukkeja on päätetty alkaa koristella, ja vieläpä veistää äijän muotoon, on askarruttanut tutkijoita jo vuosisadan ajan. Vaivaistukkeja on kuitenkin ollut kaikkialla Ruotsi-Suomessa, mutta vaivaisukkoja niistä kehittyi pääosin vain Länsi-Suomessa. Vaivaisukoista kiinnostunut Markus Leppo (1967: 9) on arvellut, että ihmishahmojen olisi koettu puhuttelevan lukutaidotonta ja taikauskoista kansaa pelkistettyjä vaivaistukkeja enemmän. Armeliaisuuden osoittaminen on epäilemättä tuntunut rituaalimaisemmalta, kun almun on päässyt lahjoittamaan puu-ukon valvovan katseen alla. Vaivaisukkoihin on niiden muotokielen perusteella uskottu otetun vaikutteita laivojen keulakuvista. Laivoja länsirannikolla valmistettiin monessa kolkassa. (Leppo 1967: 11.) Koska pyhäinkuvien käyttö oli kiellettyä, alettiin tukkeja luultavasti aluksi muokata muiden raamatun henkilöiden muotoon. Ainakin Hauhon vaivaisukko, jonka on arveltu olevan säilyneistä ukoista vanhin, esittää Markuksen evankeliumista tuttua Bartimeus-nimistä kerjäläistä. Varhaisin maininta Bartimeus-ukosta on vuodelta 1713. (Tallgren 1912: 342.) Särkisalon kirkosta taasen löytyy yhä pieni Lasarus-ukko, joka paiseisena anelee ropoja lippaaseensa. Lasaruksen iästä ei ole varmuutta, mutta vanhimmasta päästä on sekin. (Kantokorpi 2013a: 228.) Myöhemmin Suomen sodan (1808–1809) jälkeen valmistetut vaivaisukot muistuttivat usein aikansa sotainvalideja, joille lippaisiin tiputetut varat uskottavasti päätyivätkin. Suurin osa tähän päivään säilyneistä ukoista on peräisin juuri 1800-luvulta. Tähän on varmasti vaikuttanut sodan seurauksena lisääntynyt avun tarvitsijoiden määrä. Toisaalta moni vanhempi vaivaisukko on saattanut saada tuhonsa samaisissa taistoissa. (Leppo 1967: 11–12; Kantokorpi 2013b: 11.)

Säilyneet kirkonäijät on taannoin pyritty jakamaan alueellisesti kolmeen tyyppiin: etelä-, keski- ja pohjoispohjanmaalaiseen. Jaon mukaan eteläpohjanmaalaiset ukot ovat tyyppillisesti pienehköjä (100–150 cm) ja hatuttomia. Ne eivät useinkaan ole kokonaisia hahmoja, vaan kohoavat taustalaudoituksestaan reliefin tavoin. Keski-Pohjanmaan ukot taas ovat keskimääräisesti hieman suurempia (120–180 cm) ja niin ikään paljaspäisiä. Eteläisestä tyylistä poiketen ne ovat kuitenkin kokonaisiksi veistettyjä. Pohjoisimmat vaivaisukot ovat muita kookkaampia (160–195 cm) ja useimmiten hattupäisiä. Ne saattavat nojata seinustaan, tai joskus jopa seisoskella tien poskessa itsekseen. (Leppo 1967: 14.) Vaivaisukkojen kuvia selaillessa eteläiset ukot todella näyttävätkin olevan muita useammin reliefimäisiä (muun muassa Lapuan, Ylihärman ja Nurmon ukot) ja pohjoiset ukot lähes poikkeuksetta hattupäisiä (muun muassa Haapaveden, Kalajoen ja Saloisten ukot). Mielestäni jako ei ole kuitenkaan enää nykytietoihin pe-

rustuen toimiva, sillä luokiteltujen ukkojen seasta löytyy myös runsaasti poikkeuksia. Esimerkiksi pohjoisten vaivaisukkojen joukossa on paljon lyhyitäkin yksilöitä. Pohjanmaaksi mielletyn alueen rajatkin olivat jaottelun julkaisuvuotena 1967 vielä epävirallisia, mikä osaltaan vaikeuttaa tulkintaa. Nykyinen maakuntajako virallistettiin vasta myöhemmin, 1990-luvulla (Luokituksen kuvaus, 2014), ja se poikkeaa etenkin Pohjanmaan kohdalla suuresti niin kutsutusta historiallisesta maakuntajaosta. Nykyisten Pohjanmaan, Etelä-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan maakuntien lisäksi historialliseen Pohjanmaahan lukeutuu myös Kainuun alue ja suuri osa Lapista. (Forsman 1927: 850.) Ongelmallista on myös se, ettei tyyppiassa ole huomioitu lainkaan niitä lukuisia vaivaisukkoja, jotka asustavat nykyisillä Keski-Suomen, Pirkanmaan ja Satakunnan alueilla. Vaivaisukoille ei ole ainakaan tähän mennessä onnistuttu kehittelemään muutakaan perusteltua tyyppijakoa.

Alueesta riippumatta lähes kaikille vaivaisukoille yhteistä on yleensä rinnan alueella sijaitseva rahareikä sekä puusta veistetyin miehen ulkokuori - yhtä akkaa lukuun ottamatta. Rahasäiliö saattaa sijaita ukon rinnassa tai joskus jopa veistoksen selkää vasten olevan seinän toisella puolella. Tässäkin on poikkeuksia; esimerkiksi aiemmin mainitsemani pieni Särkisalon Lasarus seisoo rahalippaansa päällä. Usean vaivaisukon yhteyteen on myös kiinnitetty plakaatti, johon on valikoitu ohikulkijoiden armeliaisuuteen vetoava raamatun sitaatti. ”Joka köyhää armahtaa hän lainaa herralle” lienee variaatioineen lausahduksista suosituin. Monesti kehotukset ovat tietenkin ruotsinkielisiä. Vanhempia ukkoja yhdistää lisäksi se, että ne kaikki ovat – tai ovat ainakin joskus olleet – pintakäsiteltyjä. (Leppo 1967: 12, 14–15.) Silloin tällöin uusittu maalikerros onkin luultavasti se, mikä on auttanut veistoksia säilymään tähän päivään niinkin ehjinä kuin ovat. Maali suojaa puuta sateen ja säteilyn aiheuttamilta kulumiselta ja haurastumiselta. Useimmiten vaivaisukon säänsuojana on lisäksi jonkinlainen katos tai koppi.

Modernimmista, viime vuosisadalla veistetyistä vaivaisukoista moni on ammattitaiteilijan käsialaa. Vanhempien vaivaisukkojen valmistajista ei kuitenkaan useimmista tiedetä kuin nimi, jos sitäkään. Näiden veistäjät ovat yleensä olleet paikallisia puuseppiä, rakennusmiehiä tai tilallisia kotinikkareita – eivät siis varsinaisia taiteilijoita. (Leppo 1967: 13; Tallgren 1913: 338.) Tästä syystä iäkkäiden vaivaisukkojen on nyttemmin mielletty edustavan varhaista ITE-taidetta (Kantokorpi 2013b: 13).

Vaivaisukot ovat saaneet kansan keskuudessa taikauskoisia piirteitä, vaikka ovatkin kirjaimellisesti kirkon äijjiä. Niihin on ollut tapana laittaa rahaa paitsi hyvää tehdäksseen, myös onnea saadakseen. Ukoille on myös esitetty toiveita ja tehty lupauksia. Jos lupauksista ei ole muistettu pitää kiinni, on vaivaisukko tavalla tai toisella kostanut. Eivät sietäneet puu-ukot ivailuakaan. Kertoman mukaan muuan juopunut mies halvaantui pakotettuaan Vimpelin vaivaisukon tanssiparikseen. Kostotaruistakin huolimatta ukkoja alati mukiloitiin ja ryöstettiin. (Knuutila 2013: 25-27; Saarikoski 1971: 10.)

Viimeisimmän kartoituksen mukaan vaivaisukkoja on edelleen jäljellä noin 145 yksilöä. Lisäksi Soinista löytyy ainoa säilynyt vaivaisakka. (Kantokorpi 2013b: 11.) Suurin osa ukoista on edelleen seurakuntien omistuksessa, eli niiden säilyvyydestä jälkipolville vastaa kirkko. Ilmeisesti mitään perusteellisia ohjeita vaivaisukkojen hoidosta seurakunnille ei ole kuitenkaan annettu. Kirkkohallituksen julkaisemassa Arvoesineistön hoito seurakunnassa -oppaassa kyllä mainitaan esineryhmä, mutta veistosten huoltoon annetut ohjeet ovat melko epämääräiset. Oppaasta on tulkittavissa, että paras paikka vaivaisukoille on sisätiloissa. Sisälle siirron jälkeen ukot tulisi vain ympäröidä reästä korjata, jähkä ne ovat ensin kuivaan sisäilmaan tottuessaan halkeilleet ja rapistuneet. (Lempa 2009: 66.) Näitä ohjeita olisi syytä tarkentaa ja päivittää, jotta mahdollisimman monen vaivaisukon elämää saadaan pidennettyä. Kun puuveistokset totutetaan sisätilojen alhaiseen suhteelliseen ilmankosteuteen kontrolloidusti, voidaan tarpeeton halkeilu aivan hyvin välttää. Perinteistä johtuen puu-ukkojen korjaus saattaa myös helposti päätyä paikallisten puuhamiesten tehtävälisterille – heidän edeltäjiensä käsialaahan moni veistoksista on. Vaivaisukkojen arvoja kunnioittavaan korjaamiseen vaaditaan kuitenkin konservointi- ja restaurointialan tuntemusta.

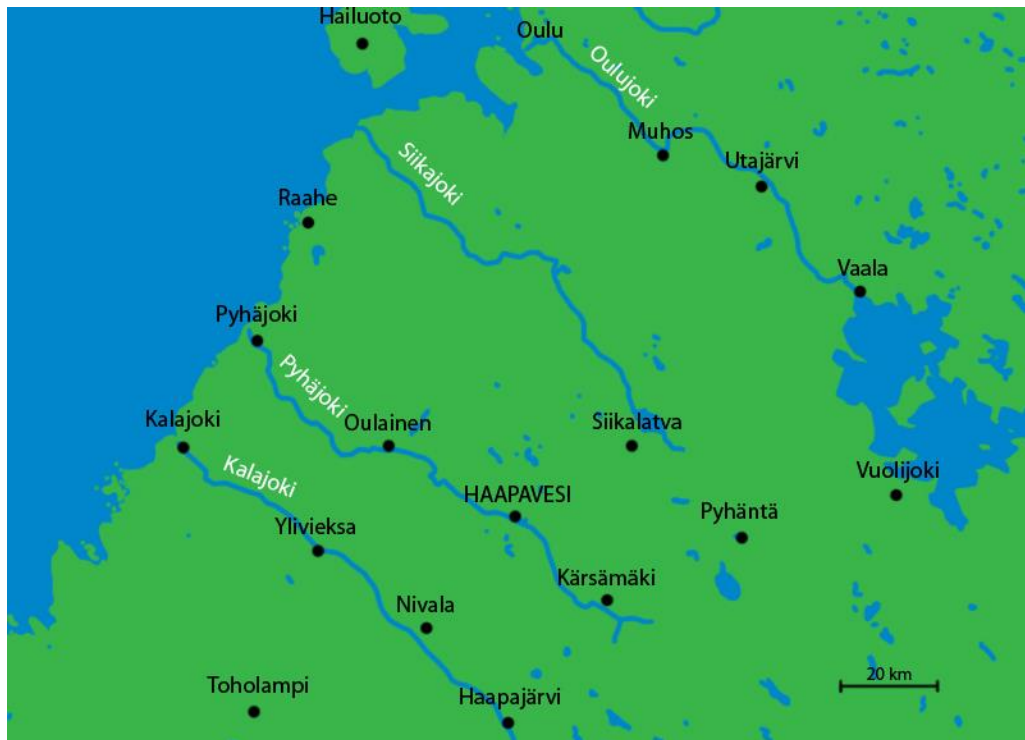
3 HAAPAVEDEN VAIVAISUKKO

3.1 Ukon vaiheet

Haapaveden alkuperäisen vaivaisukon tunnettu historia on varsin vajavainen. Etenkin vuonna 1912 tapahtunutta museointia edeltävältä ajalta on säilynyt tietoa vain niukasti. Unholaan ovat vajonneet niin ukon valmistusvuosi, veistäjä kuin ryöstäjätkin. Vaivaisukon elämä kuitenkin alkoi Haapavedellä ja jatkui Seurasaarella.

Haapavesi (–1912)

Vaivaisukko on ilmeisesti valmistettu Haapaveden seurakunnan vanhan, tosin järjestyksessä kolmannen, puukirkon yhteyteen. Nykyinen Haapaveden kaupunki sijaitsee Pyhäjoen varrella Pohjois-Pohjanmaalla (Koskela 1973: 15) (kuva 1). Kristinusko järjestäytyi seudulla taannoin muun läntisen Suomen tavoin verrattain varhain. Haapaveden alue oli ensin osa vuonna 1329 perustettua Saloisten seurakuntaa, johon kuului tuolloin laaja alue Oulujoen ja Kalajoen väliltä. Pyhäjoen varren kattava alue erkani omaksi kirkkoherrakunnakseen, Pyhäjoen seurakunnaksi, vuonna 1573. Kirkko sijaitsi tuolloin Pyhäjoen suulla, jonne oli sittenkin Haapavedeltä kovin pitkä matka. (Sariola 1948: 34.)

Kuva 1. Suurpiirteinen kartta Haapaveden tienoista (Malmi 2014)

Vihdoin vuoden 1650 vaiheilla Haapavedelle, joka tuolloin vielä tunnettiin Haapajärvenä, muodostui oma kappeliseurakuntansa. Jo tällöin Haapavedellä sijaitsi pieni kappeli, jonka paikalle rakennettiin vuosisadan lopulla hieman suurempi kirkko. Lopulta kolmas vieläkin suurempi kirkko rakennettiin edelleen kutakuinkin samalle paikalle, ja vihittiin käyttöön vuonna 1784 (kuva 2). (Sariola 1948: 33–34.)

Kuva 2. Haapaveden kolmas kirkko ja sen kellotapuli (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallinen retkikunta 1899)

Haapaveden kolmannen puukirkon suunnitteli ja rakennutti läheiseltä Kalajoelta kotoisin ollut Siimon Jylkkä. Ristinmallisen kirkon rakentamisessa hyödynnettiin osittain edellisen kirkon puita. Luultavasti myös saarnatuoli ja muita interiöörin elementtejä säilytettiin. Kolmas kirkko oli neljä kertaa edeltäjänsä kokoinen, jyrkempi ja koristeellisesti veistetty. Sen viereinen kellotapuli oli valmistunut vuonna 1750, siis hyvän aikaa uutta kirkkoa aikaisemmin. Ilmeisen rakastettu kirkkorakennus paloi liki 200-vuotiaana vuonna 1981, mutta sen kellotapuli säästyivät tuholta. Syyksi todettiin myöhemmin tuhopoltto. Nykyinen seurakuntakeskus rakennettiin 1980-luvun aikana lähelle vanhojen kirkkojen paikkaa. (Sariola 1948: 34; Historia, 2011; Kirkkojen kohdaluona tuhotyö tai salama, 2006.)

Tuon nyt jo tuhoutuneen puisen pyhätön kellotapulien eteläisellä seinustalla seisoi Haapaveden vanha vaivaisukko ennen muuttoaan Helsingin Seurasaareen (Pettersson 1974: 508). Siitä, kuinka kauan se ehti kotikunnassaan päivystää, ei ole täyttä varmuutta. Museoviraston esinekortissa arvioidaan veistoksen valmistuneen 1800-luvun loppupuolella. Ukkoon oli kuitenkin ehditty jo ennen museointia tehdä sen verran muutoksia, että se voisi mielestäni olla vanhempikin. Lisäksi sen kotikirkon inventaarioluetteloihin on jo vuosina 1836–39 merkitty kellotapulien seinässä kiinni oleva ”Fattig Stock” (vapaa suomennos: ”köyhä tukki”). Jopa niinkin aikaisin kuin vuonna 1766 on jonkinlaisen rahankeruutukin lukkoa korjattu Haapaveden seurakunnassa. (Petters-

son 1974: 508.) Vieläpä on vuonna 1913 eräs toimittaja kuvaillut Seurasaaren saapuneen ”kammottavan näköinen ”vaivaisukko” jota varkaat ovat satojen vuosien kuluessa kaiverrelleet” (Matkailulehti 1913: 28). Voi tietenkin olla, että ukko on vain viettänyt nuoruutensa poikkeuksellisen ankarissa olosuhteissa, ja on siksi vaikuttanut ikäistään vanhemmalta. Myöskään vaivaisukon tekijästä ei ole tietoa.

Tuntemattomista syistä ukko on päätynyt Suomen kansallismuseolle vuonna 1912. Esineen tietoihin on kirjattu ainoastaan sen lahjoittaja: ”hra Lindström Haapavedeltä” (Esine S1361, 2014). Lahjoittajan etunimeä ei mainita, mutta kyseessä voisi olla kerääjä K. A. Lindström (Kuurne 2014). Koneenkäyttäjä K. A. Lindström aloitti esineiden keräilyn vuonna 1894, ja oli aktiivinen ainakin vielä vuonna 1918. Tuona aikana hän ehti toimittaa museoille satakunta lähetystä, jotka sisälsivät kaikkiaan lähemmäs tuhat esinettä. K. A. Lindströmin kerrotaan kylläkin toimineen ennen kaikkea Etelä-Suomessa, mutta silloittainen pyrähdys Pohjanmaan suuntaan ei liene ollut mahdoton. (Tallgren 1918: 8.)

Seurasaari (1912–2004)

Runsas vuosisata sitten vaivaisukko siis matkasi Haapavedeltä Helsinkiin, missä se sijoitettiin vasta perustettuun Seurasaaren ulkomuseoon. Ulkomuseon oli perustanut kansatieteilijä Axel Olai Heikel vuonna 1909. Mallia hän oli ottanut Tukholman Skansenista. Ideana oli kerätä museoalueelle suomalaista rakennusperinnettä ja -historiaa mahdollisimman kattavasti edustava kokoelma niin yksittäisiä rakennelmia kuin kokonaisia pihapiirejäkin. Seurasaaren ulkomuseo siirtyi valtion omistukseen ja osaksi niin ikään tuoretta Suomen kansallismuseota vuonna 1913. Viimeistään tällöin vaivaisukkokin saarelle siirrettiin. Ensimmäinen saarelle tuotu rakennuskokonaisuus oli Konginkankaalta pelastettu Niemelän torppa. Tätä nykyä rakennuksia on kertynyt jo 87. (Järvelä-Hynynen 1992: 6; Tietoa museosta, 2014.)

Karunan kirkko, jonka kellotapulin seinustalle ukko asetettiin, on yksi ensimmäisiä saarelle hankittuja rakennuksia (kuva 3). Samaten on kirkko koko museon vanhin rakennus; se valmistui Sauvon pitäjän rannikolle vuonna 1686. Kirkon rakennutti paroni Arvid Horn, joka omisti myös paikallisen Karunan kartanon. Tapuli on hiukan nuorempi, valmistunut vuonna 1767. Vuosisatoja myöhemmin vanha kirkko jäi seurakunnalleen tarpeettomaksi uuden kivikirkon myötä. Puukirkko lunastettiin Seurasaaren ulkomuseolle yksityisen rahoituksen avulla 1911. Kirkkoa koristivat alun perin lukui-

sat taidehistoriallisesti merkittävät öljymaalaukset. Näistä moni oli jo ennen rakennuksen siirtoa liitetty muihin kokoelmiin, mutta osa muutettiin kirkon mukana Seurasaa-reen. Puukirkon ja tapulin purkaminen aloitettiin Sauvossa kesällä 1912, ja jo samana syksynä rakennukset komeilivat koottuina nykyisillä sijoillaan. (Järvelä-Hynynen 1992: 15–16; Karunan kirkko, 2014; Historiallinen Aikakauskirja 1916: 32.)

Kuva 3. Karunan kirkko Seurasaa-reen ulkomuseossa. Kellotapuli hämöttää puiden takana kirkosta vasemmalle. (Malmi 2014)

Vaivaisukko on tietävästi ollut tapulin sisätiloissa jo ainakin tammikuussa 1913. Ukko on mainittu tuolloin julkaistussa aikakauslehdessä Karunan kirkon julkistamiseen liittyvässä tekstissä. Jutun kirjoittanut tosin kertoo olleensa paikalla kirkon vihki- jaispäivällä ”tämän kuun 10. päivä”. Tämä voisi tarkoittaa joulukuuta, jos lehti on julkaistu ai- van tammikuun alussa. Jos taas kaikki kirjoittajan tekemät havainnot ovat tuolta vihki- jäispäivältä, on vaivaisukko asuttanut tapulia heti sen avajaisista asti – ehkä jo vuoden 1912 joulukuusta. (Matkailulehti 1913: 27–28.)

Myöhemmin samana vuonna toinen toimittaja (Krohn 1913) on kirjoittanut vai- vaisukon lymyvän tapulin nurkassa vain väliaikaisesti. Siellä se kirjoittajan mukaan odottelee, ”milloin se pääsee virkaansa toimittamaan entiselle kunniapaikalleen, kir- kon seinämälle”. Voi olla, että ukko suunniteltiin siis alkujaan sijoitettavan itse kirkon seinustalle.

Pari vuotta myöhemmin, marraskuussa 1915 ulos tulleessa Eläinten ystävät -lehdessä kerrotaankin seuraavaa:

Linnunpesä. Seurasaarella Karungin kirkon sisäänkäytävän viereen on asetettu vaivaisukko, jonka rintaan kirkossakävijät vanhaan hyvään aikaan ovat saaneet uhrata roponsa. Tämä puu-ukko on nyt, kuvainnollisesti puhuen herännyt eloon, sillä onnellinen varpuspari on sen rinnassa löytänyt hauskan kodin ja pienet poikaset visertävät niin tyytyväisinä siellä, kun kurkistaa sisään reijästä. (Eläinten ystävä 1915: 20.)

Tämän perusteella vaivaisukko untuvaisine asukkaineen totta tosiaan olisi seissyt alun perin kirkon ovella. Samaa tukisi äskeistä jo aikaisemmin, maaliskuussa 1915, julkaistun lehtikuvan kuvateksti (Pääskynen 1915: 15). Tekstin mukaan retkikunnan yhteiskuva vaivaisukon kanssa (kuva 4) olisi otettu Karunan kirkon edessä. Verrattuani kyseistä kuvaa tapulin seinustan ympäristöön (kuva 5) vakuutuin kuitenkin kuvatekstin virheellisyydestä. Maastonmuotoihin, kasvillisuuteen ja jopa kiviaidan yksityiskohtiin perustuen kuva vaikuttaisi olleen otettu tapulin edessä. Myös ukolle museon toimesta valmistama katos näyttää olevan täysin samalla paikalla kuin mistä se on jouduttu tapulin ulkolaudoituksen korjaamisen tieltä hiljattain purkaa. Museoviraston kuvakoelmista löytyy sama otos eri rajauksella. Siellä kuva on päivätty 11.10.1914 ja kuvaajaksi mainittu pelkkä ”Pietinen”.

Kuvat 4 ja 5. Vaivaisukko kuvattuna vuonna 1914 (Pääskynen 1915) ja tapulin seinusta nykypäivänä (Malmi 2014)

Näiden tietojen avulla vaivaisukon voi ajoittaa vaihtaneen paikkaansa tapulin sisänurkasta ulos oven pieleen joskus vuoden 1913 heinäkuun ja vuoden 1914 lokakuun välisenä aikana. Katoksenkin on tällöin täytynyt valmistua viimeistään syksyllä 1914. Ukko sai seistä kutakuinkin näillä sijoillaan vuoteen 2001 asti, jolloin se päätettiin poistaa näytteiltä huonon kuntosensa vuoksi. Veistos siirrettiin tuolloin taas kerran tapulin sisätiloihin odottelemaan – tällä kertaa konservointia.

3.2 Jäljennös

Haapavedelle valmistettiin vuonna 1957 uusi vaivaisukko alkuperäisen ukon mittojen mukaan (kuva 6). Jäljennöksen tekijöiksi kerrotaan taiteilija Aarno Jääskö ja maanviljelijä Heikki Niittykoski (Haapaveden vaivaisukko, 2014).

Kuva 6. Haapaveden nuorempi vaivaisukko melko vastikään veistettynä (Nurkkala 1962)

Kerran uudesta vaivaisukosta päätettiin tehdä edeltäjänsä näköinen, voisi olettaa Jääskön ja Niittykosken tehneen jonkinlaista taustatutkimusta alkuperäisen ukon ulkonäöstä. Tuolloin lienee osa haapavetisistä vielä muistanut, miltä vanha ukko aikoinaan

näytti. Niinpä saattavat esimerkiksi kopioukon kasvot olla jokseenkin samanlaiset kuin alkuperäisellä. Uudella herralla on muhkeat viikset ja tummat kulmakarvat, jotka näyttäisivät vanhalta ukolta kuluneen pois. Toisaalta uudemman ukon mittasuhteilla-kin on leikitely, joten alkuperäisukon ulkonäköä ei ole välttämättä muiltakaan osin täysin täsmällisesti jäljennetty.

Tämä ukko keräsi aluksi ropoja kellotapulin länsiseinustalla, missä sen edestä kulki tie. Jatkuvan ilkvallan takia se siirrettiin lopulta rauhallisempaan paikkaan kirkon sisäänkäynnin viereen. (Nummela 2011: 235.) Kun kirkko vuonna 1981 paloi, saatiin veistos täpärästi pelastettua. Se ehti kuitenkin osittain vaurioitua palossa. Haapaveden Rotary-klubi otti myöhemmin asiakseen kunnostuttaa ukon, ja korjauksen suoritti paikallinen entisöijä Juho Tulppo. Uutta vastaava vaivaisukko palautettiin seurakunnalle vuonna 2004. Tätä nykyä se seisoo uuden kirkon aulassa, turvassa tihutöiltä. (Leppo 1967: 138; Haapaveden vaivaisukko, 2014.)

3.3 Esinekuvaus

Haapaveden alkuperäinen ukko on vaivaisukoksi suhteellisen massiivinen, 1785 mm korkea (Esine S1361). Kookkaana ja hattupäisenä se edustaisi Markus Lepon jaottelun mukaan pohjoista tyyppiä (Leppo 1967: 15). Tarkempia mittoja voi tarkastella liitteen 1 mittapiirroksista, jotka on tehty osittain Aaltosen (2006) ja osittain itse ottamieni mittojen pohjalta. Vaivaisukon kuvat taas löytyvät liitteestä 2.

Rakenne

Ukko on veistetty lähestulkoon kokonaan yhdestä puusta. Materiaaliksi on arveltu mäntyä. Vain kädet ja selän luukku ovat erillisiä puukappaleita. Vasemman käden kiinnitykseen on käytetty kolmea puutappia. Oikean käden taas lävistää hartiavyötteen alapuolelta kaksi puutappia ja yläpuolelta kaksi rautanaulaa. Oikea käsi ei ole aivan sijoillaan, vaan roikkuu muutaman sentin liian alhaalla. Rautanaulat on varmaankin lisätty jälkeenpäin estämään kättä luisumasta täysin paikoiltaan. Vaihtoehtoisesti käsi on ehkä irrotettu tai kokonaan vaihdettu, eikä sitä ole saatu enää istumaan oikeaan kohtaan. (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 1.)

Rintaa on kaiverrettu ontoksi rahasäiliötä varten. Solisluiden välissä, missä kravatin solmu sijaitsisi, näkyvät jäänteet poikki murtuneesta puisesta vaarnasta. Samanlaisen

vaarnan mentävä aukko lävistää ukon lantion. Kohdan peittää nyt metallivyöte (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 1). Ukko lienee alun perin varmistettu seinään kahdella puusella vaarnalla nykyisen metallisen sijaan.

Ripustus- ja lukitusmekanismi

Nykyinen ripustus- ja lukitusmekanismi on kokonaan metallinen. Ulkoisen tarkastelun perusteella materiaali näyttäisi olevan rautaa. Metalliosat ovat ennen suojakäsittelyä olleet punertavan niin kutsutun yleisen korroosion peitossa, mikä on raudalle tyypillistä (Lastras Pérez 2013). Etupuolelta vaivaisukkoa kiertää neljä vyötettä: hartioiden, vyötärön, vatsan ja lantion korkeudelta. Kaksi ylintä vyötettä tukevat paikoilleen metallilevyjä, jotka muodostavat ukon rintaan kuin haarniskan. Näistä levyistä keskimäisessä on joskus ollut rahareikä, josta kolikon on voinut tiputtaa rinnan sisäiseen rahasäiliöön. Reikää on kuitenkin ryöstömielessä suurennettu. Alempi vatsan vyöte koostuu kahdesta osasta, joiden avulla vatsan lävistävän metallivaarnan saa lukittua niille sijoilleen. Lukko ei ole alkuperäinen, vaan peräisin Kuortaneelta (Esine S1361, 2014). Alin vyöte peittää vanhan vaarna-aukon. Kukin vyöte on kiinnitetty puukkoon usealla suurella rautanaulalla.

Vyötteet eivät ulotu selkäpuolelle. Selässä on kylläkin painaumia, joiden perusteella hartiaivyöte olisi joskus ulottunut molemmin puolin lapaluiden tienoille. Samoin vyötärövyöte näyttäisi sijainneen joskus alempana, tai vatsavyöte ulottunut pidemmälle. Keskellä selkää on saranallinen luukku, jonka kautta rinnan rahasäiliön on voinut tyhjentää. Luukku lukitaan pienemmän metallivyötteen avulla. Tähän ei tosin enää ole lukkoa. Vasemmalla puolella lapaluun ja takareiden kohdalla on kaksi metallilenkkiä, joista vaivaisukon saa ripustettua tappien varaan. Ripustussysteemi on saranamainen – ukkoa voi ripustuksissa ollessaan liikutella irti seinästä. Ukon ollessa seinää vasten pystyy metallivaarnan työntämään sen vatsan läpi seinään ja lukitsemaan etupuolelta paikoilleen. Tällöin veistosta ei saa enää käännettyä irti seinustasta, eikä rahalippaan luukkuun pääse käsiksi. Selässä olevat painaumat, tyhjennysluukku, ripustusmekanismi samoin kuin aikaisempien puuvaarnojen reiätkin erottuvat liitteen 3 kuvassa.

Väriyty

Ukon pintakäsittely on kulunut monin paikoin pois, mutta varsinkin selkäpuolelta ja muista suojaisista kohdista voi vielä erottaa värikerroksia. Vaivaisukon hattu ja jalki-

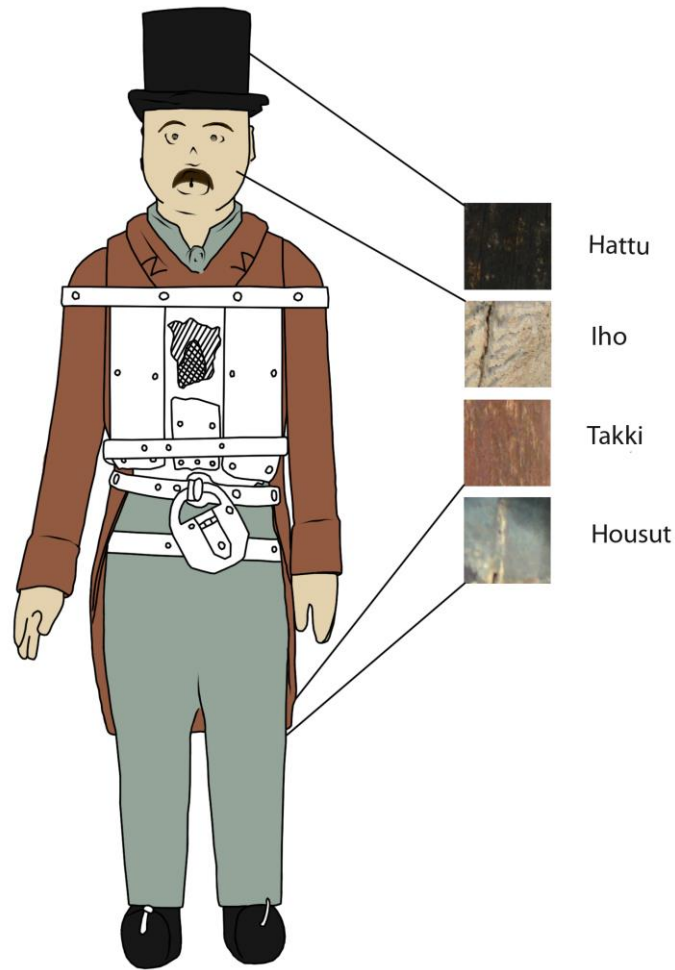
neet ovat mustat, ja lienevät olleet sen väriset alun perinkin. Kulmakarvat ja silmät ovat lähes kokonaan kuluneet pois, ja suun alue on lohjennut irti. Lohkeaman muodon perusteella nenän alta voisi puuttua viikset. Tummanruskeiden hiusten maalattu muoto poikkeaa veistetystä (kuva 7). Ne voisivat siis olla joskus maalattu ja muotoiltu uudelleen. Kasvoilla ja kaulassa on säilynyt ihonväristä maalia, joka on sekin luultavasti ainakin osittain päällemaalausta. Maalia oli nimittäin myös posken kitillä tasoitettun lohkeaman päällä. Mahdollinen päällemaalaus on hieman tummempaa kuin alempi kerros, joka saattaa toisaalta myös olla pohjamaalia. Myös käsissä voi erottaa kaksi ihonväristä maalikerrosta. Ensimmäinen on maalattu suoraan puulle, ja sen päälle on sivelty valkoinen pohjustus sekä uudempi kerros ihon sävyä. (Aaltonen & Kehusmaa 2006:1.)

Kuva 7. Lähikuvassa erottuu hiusten veistetty muoto (Malmi 2014)

Vaatteiden selkäpuolen väritys on ilmeisesti alkuperäinen. Hännystakki on punainen ja housut harmahtavan vaaleansiniset. Punainen sävy saattaisi olla punamultaa. Paidan kauluksessa on jäämiä siniharmaasta maalista, joka voisi olla samaa sävyä kuin housut. Etupuolella alkuperäisvärejä ei erota, sillä niitä peittää tummanruskea kerros joko maalia tai tervaa. (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 1.)

Näiden havaintojen perusteella tein hahmotelman siitä, miltä vaivaisukon etupuoli on kenties joskus näyttänyt (kuva 8). Lisätyt viikset ja kulmakarvat mukailevat kasvojen veistettyä muotoa.

Kuva 8. Hahmotelma vaivaisukon puuosien alkuperäisestä värityksestä (Malmi 2014)

Asu

Vaivaisukon asu koostuu polvitaiveisiin ulottuvasta takista, kauluspaidasta ja pitkistä housuista. Lisäksi herralla on päässään korkeahko silinterin mallinen hattu ja jalassaan yksinkertaiset kengät. Jälkimmäisistä ei kylläkään ole paljon jäljellä, sillä jalkaterät puuttuvat kokonaan.

Ukon takki näyttäisi olevan sortuukin (myös sortuutti) tyyppinen – tosin ilman sellaiselle ominaista pitkää takahalkiota. Samanlaisia pidempiä kauluksellisia takkeja näkee useammillakin vaivaisukoilla. Ranskassa muodikkaaseen surtout-takkiin pohjautuva takkimalli levisi matkustelevien sotilaiden ja varakkaamman väestön mukana Suomeen 1700-luvun puolella. Eritoten Länsi-Suomessa sortuukit yleistyivät nopeasti talonpoikien juhlatakkeina ja parempina nuttuina. Ne pysyivät siellä muodissa ainakin 1800-luvun loppupuoliskolle. Takin helman pituus saattoi vaihdella alueittain – ja kankaan hinnan vuoksi varmaankin myös varakkuuksittain – puolireidestä sääreen as-

ti. Kaulukset olivat ensin pystyt, mutta erilaisia alas kääntyviä variaatioita kehittyi myöhemmin niiden rinnalle. Näin ollen vaivaisukon takki ei ole aivan sitä varhaisinta sortuukkimuotia, tai ainakaan kotimaista sellaista. (Kaukonen 1985: 239.)

Kauluspaidasta ei ukolla näy kuin kaulukset, jotka ovat ilmeisesti pystyt. Paitojen pystykaulukset olivat pyhävaatteissa suosittuja jo 1700-luvulla, minkä jälkeen niitäkin alettiin taivutella alaspäin (Kaukonen 1985: 229).

Housut ovat niin pelkistetyt, ettei niiden voi väittää olevan oikein minkään tyyppiset. Pitkiä housuja Suomessa on käytetty jo kauan (Kaukonen 1985: 225). Niiden sinertävälle värille sen sijaan löytyy selitys. Siniset miestenvaatteet nimittäin herättivät ihastusta Ruotsi-Suomessa 1700-luvun alusta lähtien. Suomen puolella värin suosio aloitti leviämisen lännestä. Sinisiä vaatekappaleita siis yksinkertaisesti arvostettiin enemmän kuin minkään muun värisiä. (Kaukonen 1985: 224.) Synteettisesti valmistettu preussinsininen oli tällöin tuore keksintö ja tästä syystä melko arvokas väriaine. 1800-luvun alkuvuosina opittiin tuottamaan myös laadukasta synteettistä kobolttisinistä, jotka niin ikään lienee ollut aluksi kallista. (Takala 2003: 325.) Näitä aiemmin sinisiä pigmenttejä on saatu yksinomaan luonnosta, missä niitä esiintyy hyvin vähän. (Kallio 2008: 23.) Sinisävyjen arvostuksen takana on näin arvatenkin ollut se, että siniset pigmentit olivat pitkään harvinaisia ja täten arvokkaita.

Korkeita huopahattuja alkoi nähdä suomalaismiesten päälailloilla jo 1600-luvulla. Vuosisadan lopulla hatut madaltuivat ja lierit levenivät. Vaivaisukon päätä koristava silinterin mallinen hattu yleistyi vasta 1800-luvun alussa isäntien kirkko-asusteena. (Kaukonen 1985: 249.)

Haapaveden ukko olisi näin ollen liittännyt paikallismuodin harjalla jo 1800-luvun alkupuolella. Olettaen että herra on tosiaankin ollut valmistuessaan ajankohtaisesti puukeutunut, voisi sen ajoittaa olleen veistetty silloin. Tätä tukisivat myös luvussa 3.1 esiin tuomani kirkonkirjat, joissa mahdollisia mainintoja ukosta on jo vuodelta 1836.

Ulkonäkö vuosien varrella

Päivänselvää on, ettei ukko ole juuri komistunut vanhetessaan. Kaiken kaikkiaan se on nykyisellään varsin rujo ilmestys. Sen kasvoja on runneltu, rintalippaaseen on tunkeuduttu ja jalkaterät saatettu kadotukseen. Nämä rakenteelliset vauriot ja puutteet olivat

ymmärtääkseni vaivaisukolla jo sen saapuessa Seurasaareen, eli ne on aiheutettu koto-
puolella Haapavedellä. Siellä vaivaisukko seisoskelikin miltei seuraajansa ensimmäi-
sellä rauhattomalla päivystyspaikalla, kellotapulien seinustalla tien varressa. Alkuperä-
räisukko oli sijoitettu tapulien eteläiselle (Pettersson 1973: 508) puolelle, kun taas ko-
pion läntiselle seinämälle. Tuossa kolkassa joutui myöhemmin kopioukkokin useam-
man tihutyön uhriksi, ja kirkon seinustalla ollessaan melkein paloi poroksi. (Nummela
2011: 235.) Tämä ei ole vaivaisukoille suinkaan poikkeuksellista kohtelua, vaan vielä
tänä päivänäkin niitä aika ajoin ryöstetään ja vahingoitetaan (ks. Oravaisten kirkon
vaivaisukko ryöstettiin, 2013; Raution varastettu vaivaisukko löytyi Kannukselta,
2013).

Pintakäsittelykerrokset ovat asia erikseen – niitä myös ulkomuseon olosuhteet ovat
varmuudella kuluttaneet pois. Liitteestä 4 löytyviä kuvia tarkasteltuani huomauttaisin,
ettei kulumista ole sittenkään tapahtunut niin paljon kuin voisi odottaa. Vaivaisukon
tuli kuitenkin patsasteltua sään ja säteilyn armoilla kesät talvet liki 90 vuotta. Vähiten
kulumia on veistoksen sivuilla. Eniten ovat kärsineet ukon etummaisimmat pinnat: hatun,
hihojen, käsien ja housujen etupuolet. Selustan aikaisemmasta tolasta ei ole doku-
menttia, johon nykytilaa voisi verrata. Onnekseni sekä takin että housujen väritystä
on joka tapauksessa säilynyt laajoja alueita. Selustasta tekee koko ukon värityksen
selvittämisen kannalta merkittävemmän se, ettei sitä ole päällemaalattu tummanruske-
alla. Selkäpuolen pintakäsittelyiden kulumisen on tapahtunut tavalla, joka viittäisi
ukon päälle vuotaneen vettä seinustan ja katoksen välistä. Tämä on voinut tapahtua
joko Haapavedellä tai Seurasaarella. Edellä mainittujen kuvien perusteella monet
puun vauriot, kuten hatun lierin lohkeamat ja vasemman jalan halkeama, ovat nekin
olleet olemassa jo vuosikymmeniä. Alahuuli näyttäisi tosin olleen kokonaan tallella
vielä 1920-luvulla. Museon väen vaivaisukolle rakentama katoskoppi onnistui aja-
maan asiansa suojaamalla veistoksen sivuja ja ainakin osittain selustaa. Se olisi kui-
tenkin voinut ulottua vielä huomattavasti pidemmälle eteen.

Varhaisia vaurioita ja korjaustoimenpiteitä en ole onnistunut ajoittamaan. Näillä tar-
koitan muiden muassa rintahaarniskan runteleamiseen johtanutta ryöstöä, oikean käden
sijoiltaan menemistä, jalkaterien katoamista ja rautavyötteiden sekä ukon lävistävien
seipäiden uusimista tai muokkaamista. Kirkonkirjojen mukaan jonkin saman kirkon
vaivaistukin ulkolukitusta on korjailtu vuonna 1766 (Pettersson 1973: 508). Tämä
merkintä täsmäisi sisällöllisesti vaivaisukon lukitussysteemin kunnostamiseen, mutta

tapahtumavuosi vaikuttaa turhan aikaiselta. Kyseessä lienee ollut jokin ukkoa edeltänyt keruulipas. Uudempia maalikerroksiakaan ei voida varmuudella ajoittaa, mutta niillä voisi olla jokin yhteys itse kirkon ja sen tapulin korjaushistoriaan. Seinustalla olevan vaivaisukon huoltomaalaus on luultavasti tuntunut loogiselta suorittaa varsinaisten julkisivukorjausten yhteydessä. Näin on meinannut tapahtua aivan vastikäänkin toisaalla Pohjanmaalla. Kirkon rakennuksen julkisivua remontoineet työmiehet ehdivät rapsuttaa seinää vasten nojailleesta iäkkäästä vaivaisukosta aikalailla maalia pois ennen kuin virhe huomattiin. Myös Kantokorpi (2013b: 11) on arvellut huoltomaalauksissa käytettäneen yleisesti sitä maalia, mitä on tarjolla – soveltui se tehtävänsä tahi ei.

Haapaveden kirkon ja alkuperäisen vaivaisukon väritys- ja korjaushistorioita tutkiessa tuleekin vastaan muutamia yhtäläisyyksiä tai yhteensattumia. Kuten esineen maalikerroksista selviää, on sen takin alkuperäissävy mahdollisesti punamullan tapainen punainen ja housujen, sekä ehkä kauluksenkin, sinertävän vaaleanharmaa. Sinisten pigmenttien sijaan jälkimmäinen väri saattaisi olla sävytetty edullisemmalla kimröökillä, joka valkoisiin pigmentteihin sekoitettuna vivahtaa siniseen (Räsänen 2014). Vaivaisukon takin lisäksi myös Haapaveden puukirkko on ollut alun perin punamullalla maalattu. Ensimmäisen kerran ulkovooraus maalattiin punaiseksi vuoden 1806 tienoil-la, ja toisen kerran 1844. Sattumoisin seinistä tuli myöhemmin myös jotakuinkin ukon housujen väriset; kirkko päätettiin 1904 maalata vaaleanharmaaksi. (Pettersson 1973: 489, 497.) Ainakaan jälkimmäisellä yhtäläisyydellä tuskin on myöhäisen ajankohtansa takia todellista yhteyttä ukon alkuperäiseen värimaailmaan. Vaivaisukon takki, housut sekä ehkä hattu ja kengätkin on myöhemmin maalattu etupuolelta tummanruskeiksi. Tämä tummanruskea saattaisi sisältää tervaa (Aaltonen 2014). Jos näin on, voisi se olla sivelty kirkon paanukaton tervauksen yhteydessä. Haapaveden kirkon katto oli kautta aikain paanutettu (Pettersson 1973: 488, 497). Huoltotervauksien on näin ollen täytynyt tapahtua harva se vuosi. Koska niin vaivaisukon kuin säilyneen tapulinkaan maalikerroksia ei ole tutkittu tarkemmin pigmenttien ja sideaineiden osalta, on näitä väritysten yhteneväisyyksiä ainakin tällä hetkellä mahdotonta tieteellisesti varmistaa.

3.4 Kunto ja konservointi

Vaivaisukon konservoi Kansallismuseon konservointilaitoksen konservaattori Matti Aaltonen kesällä 2006. Veistos tuotiin tapulista laitokselle kuitenkin jo lokakuussa

2004. Tuolloin pohdinnan alla olivat Karunan kirkkoa vaivaava tuholaisongelma ja puu-ukon kosteus. Kirkkoa ja sen irtaimistoa ovat jo vuosikymmeniä järsineet tuohyönteiset, joita ei ponnisteluista huolimatta ole saatu hävitettyä. Myös ukon asuttama kellotapuli on myrkytetty 1958 ja 1965 (Kellotapulien korjaushistoria, 2014). Päällisin puolin ukossa ei näyttänyt olevan merkkejä hyönteisistä, mutta niiden olemassaolo oli mahdollista, ellei jopa todennäköistä. Veistoksen kosteuden takia sitä ei voinut jäädyttää, mikä olisi ollut tehokas keino eliminoida tuholaiset. Kostean puumateriaalin jäädyttäminen voi näet aiheuttaa halkeamia. Pelkkä kostean puuveistoksen tuominen kuivaan varastotilaankin voi johtaa liian nopeaan kuivumiseen, kutistumiseen ja halkeiluun. Ukko päätettiin sulkea ilmatiiviiseen, kolmikerroksiseen pussiin, jonka avulla esineen kuivumisesta saattoi hidastaa ja kontrolloida. Samoin mahdolliset hyönteiset pysyisivät pussin sisällä, eivätkä pääsisi leviämään muihin kohteisiin. Marraskuussa ukolle valmistettiin vielä turvallista siirtämistä ja säilytystä varten seisontajalusta. Jotta saranoista, metallivyoitteista ja vaarnasta koostuva ripustus- ja lukitusmekanismi saataisiin toimimaan, täytyi ukon vatsalla oleva lukko saada aukaistua. Avain oli ajan saatossa kadonnut, joten lukko päädyttiin tiirikoimaan auki. Samalla siihen valmistettiin uusi avain. (Aaltonen 2006; Aaltonen 2014.)

Kunto ennen konservointia

Esineen kunto tarkastettiin ja vauriot kartoitettiin ennen konservoinnin aloittamista. Ukko oli tällöin kauttaaltaan likainen. Metalliosat olivat ruosteen peitossa, ja rintalevyssä joskus ollut kolikkoaukkoa oli suurennettu väkivalloin (liite 5 kuva 1), mahdollisesti kirveellä. Myös metallilevyn alla oleva puulevy oli tämän seurauksena vahingoittunut. Rinnan rahasäiliössä oli kuitenkin kolikoita. (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 2.)

Puuosista oli lohjennut pois paloja muun muassa nenästä, suun alueelta, hatun lieristä ja sormista. Jalkaterätkin loistivat poissaolollaan (liite 5 kuva 2). Lisäksi erilaisia kulumia ja reikiä oli lukuisia ympäri veistosta. Puun kuivumisen ja siten kutistumisen seurauksena pinta oli monin paikoin halkeillut. Vasemmassa reidessä ennestään ollut halkeama oli kaiketi vanhan kittauksen perusteella suurentunut. Maali oli alueittain irtoilevaa päässä, käsissä ja nivusissa. (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 2.)

Konservointitoimenpiteet

Kohde puhdistettiin mekaanisesti imuroimalla, sivellintä apuna käyttäen. Irtoilevat maalipinnat kiinnitettiin tämän jälkeen sampiliimalla (4 %) japaninpaperin läpi. Liimaa aktivoitiin lämpölusikalla. Krakeloituneet maalialueet esikäsiteltiin etanoli-vesiseoksella (9:11). Lopuksi kaikkiin puosiin levitettiin suojaava kerros retussivernissalakkasprii-seosta (3:1). (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 4.)

Metalliosien ruostuneille pinnoille siveltiin Tannox-merkkistä ruosteensuoja-ainetta. Selkäpuolella olevan rahasäiliön luukun saranat olivat rikkoutuneet. Mekanismi korjattiin uusien saranatapppien ja silmukkaruuvien avulla (liite 5 kuva 3). (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 4.)

Konservointi on näin ollen tehty hyvinkin hienovaraisesti, säilyttäen kaikki historian kerrokset. Mitään restauroivia toimenpiteitä, kuten paljaiden maalialueiden retusointia tai puuttuvien puuosien rekonstruointia ei ole tehty, vaan kohde näyttää pitkälti samalta kuin ennen konservoinnin aloittamista. Jäljellä olevien materiaalien säilyvyyttä on vain pyritty kohentamaan.

3.5 Arvottaminen

Arvo on abstrakti ominaisuus, jolla esineitä ja tekoja kuvaillaan. Koska arvokäsitykset poikkeavat suuresti muun muassa kulttuurista, sosiaaliryhmästä ja ajankohdasta riippuen, ovat tässä luvussa esittämäni näkemykset Haapaveden vaivaisukkoon liittyvistä arvoista väistämättä sidonnaisia henkilökohtaiseen tulkintaani ja tähän nimenomaiseen hetkeen. Arvojen moninaisesta luonteesta huolimatta museokohteen arvottaminen on päätöksenteon perustana tärkeää. (Ashley-Smith 1999: 81–82.) Konservointitoimiin ja säilytysolosuhteisiin esineen arvon ei tulisi Kansallismuseon kokoelmapoliittisen ohjelman mukaan vaikuttaa (Järvinen 2010: 9). Vaivaisukon arvottaminen voisi kuitenkin vastata muutamaan näyttelyn kannalta relevanttiin kysymykseen: Miksi juuri tämä vaivaisukko liitetään ulkomuseon perusnäyttelyyn? Mitä informaatiota se välittää yleisölle? Mitä esineen näytteille asettamisessa kannattaa ottaa huomioon, jotta olennainen viesti välittyy?

Haapaveden vaivaisukon erottaa monesta muusta kollegastaan se, että se on taannoin päätetty museoida. Tavanomaisen, arkikäytössä olevan objektin elämänsaari on yk-

sinkertainen: ”synty”, ”elämä” ja ”kuolema” seuraavat toisiaan objektin valmistushetkestä sen käyttöönottoon ja materiaaliseen tuhoutumiseen. Museoitaessa tämä jatkumo keskeytetään. Objekti valikoidaan esineryhmänsä edustajaksi, ja sitä pyritään suojelemaan ja tutkimaan uuden museoarvonsa mukaisesti. Museo-objektilla mielletään olevan kolme mahdollista vaihetta: ensisijainen, museologinen ja arkeologinen konteksti. Ensisijaisella kontekstilla tarkoitetaan museointia edeltävää vaihetta, jolloin kohde on vielä tarkoituksenomaisessaan käytössä. Museologisella kontekstilla taas viitataan aikaan, jolloin objekti on jo päätynyt museon suojelukseen. Arkeologinen konteksti saattaa olla ollut esimerkiksi esihistoriallisilla objekteilla, jotka ovat jo kerran unohtuneet, mutta arkeologisten kaivauksien yhteydessä jälleen löytyneet ja päätyneet museoon. Haapaveden vaivaisukkoon voi yhdistää näistä kolmesta vaiheista kaksi. Ensisijaisen kontekstinsa se jätti taakseen lähtiessään Haapavedeltä, ja museologisessa kontekstissa se on ollut siitä hetkestä lähtien. Kontekstin muuttuessa muuttuivat merkittävästi myös esineeseen liittyvät arvot. (Kinanen 2007: 168, 175.)

Haapavedellä ollessaan vaivaisukon tärkein arvo oli sen käyttöarvo. Ukko veistettiin ensisijaisesti rahankeräyslippaaksi, ei koristeeksi. Veistoksen esteettiseen olemukseenkin tietenkin panostettiin, mutta myös vetoavalla ulkomuodolla pyrittiin ennen kaikkea kasvattamaan ukon ansaitsemaa kolehtia. Myöhemmin, sukupolvien ajan tapulin seinustalla palveltuaan, muodostui vaivaisukolle varmasti myös tunnearvoa monen haapaveden silmissä. Ukko on sijainnut keskeisellä paikalla ja ollut taatusti jokaiselle paikalliselle tuttu ilmestys.

Museon hoiviin siirtyessään vaivaisukko on menettänyt käyttöarvonsa, mutta saanut erityisesti nyt ajansaotossa monia uusia arvoja menetetyn tilalle. Kaikki ukon nykyiset arvot kontribuoiivat sen niin kutsuttuun museoarvoon – merkityksellisyyteen museoesineenä. Nykyarvoja luettelisin olevan vaivaisukon historiallinen arvo sekä informaatio- ja harvinaisuusarvot. Esineen arvoon vaikuttavat myös sen ikä, aitous, laatu ja kunto. (Ashley-Smith 1999: 85–87.)

Historiallista arvoa lisää esineen tunnettu tausta. Tähän lukeutuvat esimerkiksi tiedot kohteen valmistajasta, valmistusajankohdasta, valmistuspaikasta, omistajuussuhteista ja korjaushistoriasta. Taustatiedot tuntemalla kohteeseen osataan liittää inhimillinen elementti; millainen kulttuurihistoriallinen rooli sillä on käytännössä ollut (Heinonen & Lahti 1996: 152). Haapaveden vaivaisukon tausta on monilta osin tuntematon. Tä-

mä johtuu ensisijaisesti huonosta dokumentoinnista esineen vastaanoton yhteydessä 1912. Tästä ei ole suinkaan ketään syyttämisen. Museolaitos oli tuolloin vasta nuori, ja pääpainoa laitettiin kaiken katoamisvaarassa olevan kulttuurihistoriallisen esineistön pikaiseen keräilyyn. Tavaraa oli paljon, eikä luetteloinnissa meinattu pysyä perässä. Niinpä suuri osa alkuaikoina haalituista museo-objekteista jäi vaille perusteellista dokumentointia. (Heinonen & Lahti 2001: 90.) Vaivaisukosta tunnetaan nyt kuitenkin paitsi sen tietoihin kirjatut kotikunta ja lahjoittajan nimi, myös kotikirkko ja alkuperäinen sijainti tapulin seinustalla. Myös valmistusvuotta on pyritty tarkentamaan, joskaan sitä ei ole vielä ratkaistu. Pelkkä esineen ulkoinen tarkastelukin on tuottanut tietoa vaivaisukon alkuperäisasusta ja korjaushistoriasta. Näitä tietoja ei tosin onnistuttu sen tarkemmin taustoittamaan. Ukon vauriot kuitenkin kertovat tarinaa myös selettämättöminä.

Vaivaisukon informaatioarvo onkin ehkä historiallista arvoa suurempi. Historian tunteminen tietenkin lisää esineen välittämää informaation määrää, ja kaiketi joidenkin mielestä myös laatua. Tämä inhimillinen museo-objekti kertoo kuitenkin tarinaa, vaikkei sen taustaa tunnetaisi lainkaan. Osaltaan vaivaisukon välittämän tiedon määrää kasvattaa sen suhteellisen alkuperäinen, korjailematon asu. Poikkeuksellisesti jopa alkuperäisväritystä on näkyvissä, vaikka useilla ukoilla se on peittynyt lukuisten maalikuorten alle. Tässä suhteessa veistoksen ”heitteillejättö” on oikeastaan vain säilyttänyt sen informaatioarvoa. Henkilökohtaisten koettelemuksiansa lisäksi Haapaveden ukon olemus tiedottaa meitä koko vaivaisukokulttuurista ja siihen suhtautumisesta: Vaivaisukkoihinhan laitettiin rahaa köyhille. Ne lukittiin huolellisesti. Aina löytyi kuitenkin joku epätoivoinen, joka oli valmis näkemään paljon vaivaa muutaman kolikon eteen. Joskus vaivaisukon näkeminen vain suututti niin paljon, että niitä lyötiin. Joskus niitä ehkä suukotettiin? Monesti niiden kunnosta unohdettiin huolehtia – tai seurakunnalla ei ehkä ollut varaa maaliin. Tervakin käy, ukkohan lahoaa kohta. Tämä yksilö on kyllä hieno. Viedään se museoon.

Harvinaisuusarvoa esineellä on ollut jo valmistuessaan. Jokainen dokumentoitu vaivaisukko on nimittäin ollut erilainen, täysin uniikki. Joistain huonokuntoisista ukoista on päätetty myöhemmin tehdä rekonstruktiot, mutta mistään sarjatuotannosta ei voida näissäkään tapauksissa puhua. Ikääntyessään Haapaveden vaivaisukon harvinaisuusarvo alati suurenee, sillä todennäköisyys vastaavien esineiden säilymiseen pienenee

(Ashley-Smith 1999: 85–86). Kansallismuseon kokoelmissa tämä vaivaisukko on nykyin ainoa lajiaan. Sellaisena se on ehdottomasti näyttelyn arvoinen.

4 PALAUTUS SEURASAAREEN

Tässä osiossa käydään läpi, miten vaivaisukko kannattaa saavutettavuuden ja käytännöllisyyden kannalta näyttelytilaan sijoittaa. Lisäksi selvitetään mitä voidaan tehdä, jotta esineen säilyvyyttä näyttelyoloissa saataisiin kohennettua. Veistokselle ideoidaan myös teline, ja näyttelyn saavutettavuutta pyritään parantamaan. Saavutettavuudella ei tarkoiteta ainoastaan näyttely-ympäristön esteettömyyttä, vaan myös esimerkiksi kohteen valaistusta ja näytteillepanon ymmärrettävyyttä. Saavutettavuus-aihetta sivutaankin useammassa tämän osion luvussa – ei pelkästään siten otsikoidussa.

Kaiketi keskeisin teema on esineen säilyvyyden parantaminen, minkä avulla vaivaisukosta saadaan saavutettava myös jälkipolville. Kohde on jo konservoitu, joten tässä työssä on keskitytty ainoastaan sen ennaltaehkäisevään konservointiin. Termi voi vaikuttaa hämmentävältä, sillä joka ikisellä konservointitoimenpiteellä pyritään ensisijaisesti ennaltaehkäisemään kohteen vaurioitumista. Ennaltaehkäisevällä konservoinnilla viitataan kuitenkin yksinomaan sellaisiin toimenpiteisiin, joita toteutettaessa ei fyysisesti edes olla tekemisissä kohteen kanssa. Ennaltaehkäisevän konservoinnin tavoitteena on kartoittaa ja minimoida kohteen tai kokoelman säilyvyyttä uhkaavat riskit. Tällä tavoin pystytään luomaan ja ylläpitämään mahdollisimman ideaaleja säilytys- ja näyttely-ympäristöjä – siis hidastamaan museo-objektien tuhoutumista. (Caple 2011: 1.)

4.1 Sijoitus

Kaikki ulkomuseon rakennukset ja esineet on pyritty sijoittamaan mahdollisimman aitoon ympäristöön. Rakennusten kohdalla tämä ei tietenkään ole ollut täysin mahdollista – pienelle saarelle ei yksinkertaisesti pysty mahduttamaan satakuntalaista maalaismaisemaa kainuulaisen vaaran kupeeseen. Esineistön kohdalla tarkoituksenmukainen sijoittelu on kuitenkin ollut toteutettavissa, ja rakennusten kukin huone on voitu sisustaa imitoiden niiden aikaisempaa asua ja käyttötarkoitusta.

Vaivaisukolle loogisin paikka on ehdottomasti kirkon pihapiirissä. Sen aiempikin sijainti kellotapulin ovenpielessä (kuva 9) on mielestäni ollut toimiva valinta, sillä ukko nojaili tapulin seinään myös kotonaan Haapavedellä. Tuolloin sen lähistöltä on tosin kulkenut tie, jonka kulkijoihin ukolla on pyritty vetoamaan. Karunan tapulin seinällä veistos ei ole ollut vilkkaalla kulkureitillä, vaan aivan aidatun kirkkomaan perukoilla. Tuolloisessa näytteillepanossa ei kuitenkaan täysin ymmärretty veistoksen säilyvyydestä huolehtimisen tärkeyttä. Tämä selittyy varhaisella ajankohdalla; museoorganisaatio ja ennen kaikkea konservointiosaaminen olivat varhaisella 1900-luvulla vasta alkutekijöissään. Puutteellisen suojauksen seurauksena esineeseen aiheutui näytteilläolon aikana lisää näkyviä vaurioita halkeilusta ja lohkeamista pintakäsittelyn kulumiseen. Olivatpa sen rinnassa päässeet pesimään linnutkin, jotka varmasti jättivät jälkensä. Lisäksi kohteessa luultavasti tapahtui paljaalle silmälle näkymättömiä kemiallisia muutoksia, kuten puun haurastumista ja pintakäsittelyjen transformaatioita auringonsäteilylle altistumisen vuoksi. Jos vaivaisukon haluaisi nyt palauttaa tuolle samalle sijalle, täytyisi sille rakentaa sään ja ilkvallan kestävä vitriini. Tämä ei ole jo pelkästään kellotapulin julkisivulle aiheutuvan esteettisen haitan vuoksi suositeltavaa.

Kuva 9. Vaivaisukko patsasteli aikaisemmin kirkkopihan perällä olevan kellotapulin sisäänkäynnin oikealla puolella (Malmi 2014)

Turvallisinta olisi sijoittaa esine sisätilaan, jonka saisi lukittua museon ollessa suljettuna. Vaivaisukon tulevaksi seisoskelupaikaksi onkin jo valikoitunut tila kellotapulin sisältä. Tapulin ensimmäinen kerros on jaettu kahteen tilavaan osaan, jotka molemmat soveltuvat näyttelytiloiksi. Taaimmaisesta tilasta löytyy siellä ilmeisesti kirkon avajaisista lähtien ollut (Matkailulehti 1913: 27), vuosikaudet suljettujen ovien takana piileksinyt kirkollisten esineiden näyttely. Esinettä löytyy kastemaljoista lasten ruumisarkkuihin ja mielenvikaisten käsirautoihin. Tämän näyttelyn ja näyttelytilan kohtalosta päätetään omalla, hitaammalla aikataululla. Tapulin sisään astuttaessa etummaista tilaa koristavat tällä hetkellä massiiviset ruumisvaunut, jotka on jo suunniteltu siirrettävän muualle. Niiden tilalle tuotaisiin ensi kesään mennessä Haapaveden vaivaisukko. (Teräsvirta 2014.)

Pidemmällä tähtäimellä vaivaisukko on kaavailtu siirrettävän pohjakerroksen perimmäiseen tilaan. Tätä ei kuitenkaan tulla toteuttamaan vähään aikaan, sillä siellä olevan esineistön inventaario ja sinne tuotavan uuden näyttelyn suunnittelu ovat kokonaisuudessaan kesken. Toistaiseksi ukko tulee siis pysymään etummaisessa näyttelytilassa, josta kulku perimmäiseen tilaan on onneksi helposti estettävissä; riittää kun sulkee ja lukitsee tilat yhdistävän välioiven. (Teräsvirta 2014.)

Kellotapuli näyttelytilana

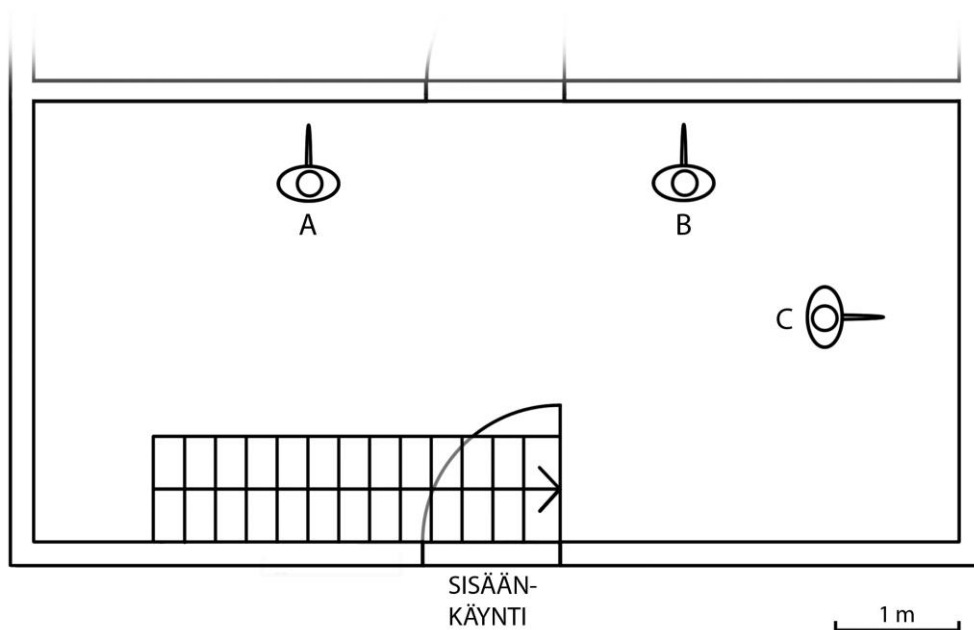
Kellotapuli on muiden ulkomuseon rakennusten tavoin poikkeuksellinen näyttelytila. Toisin kuin perinteisessä museossa, ulkomuseossa myös näyttelytilana toimiva rakennus itsessään on museokohde. Tämä asettaa rajoituksia näyttelyä suunniteltaessa, sillä näytteille pantavan kohteen säilyvyyden lisäksi on otettava huomioon myös näyttelytilan säilyvyys. Tällöin ei aina voida toteuttaa sitä, mikä olisi näytteillepanon kannalta optimaalisinta. Esimerkiksi ripustuksen, saavutettavuuden (lisää luvussa 4.4) ja näyttelytilan sisäilmaston kanssa saattaa joutua tekemään kompromisseja. Hirsirakenteista kellotapulia ei ole rakennettu lämmitettäväksi – siellä vallitsevat lämpötila ja suhteellinen ilmankosteus ailahtelevat sään ja vuodenajan mukaan. Näyttelytilan vaihtuvia olosuhteita mitataan parhailaan niin kutsutulla dataloggerilla, jonka keräämiä tietoja on tähän mennessä purettu helmikuusta heinäkuuhun 2014.

Kokonsa puolesta tapulista valikoitunut näyttelytila on sopiva. Kuten liitteen 6 pohjapiirroksesta käy ilmi, huone on melko kookas. Lisäksi se on suhteellisen korkea – matalimmillaan noin 2400 mm. Tämä mahdollistaisi jonkinlaisen katosrakennelman

mahduttamisen 1785-millimetrinen ukon ympärille. Katoksen tarpeellisuutta käsitellään luvussa 4.3. Leveän oviaukon (1120 mm x 1750 mm) ansiosta suurenkaan esineen siirtelyn sisään ja ulos tapulista luulisi olevan lähes vaivatonta. Kulkua tapuliin vaikeuttavat kylläkin korkea-askelmaiset raput ja korkea ovikynnys. Näyttelyn saavutettavuuteen palataan luvussa 4.4.

Näyttelytilassa on sisään astuttaessa lähes toisiaan vastaavat tyhjät tilat oikealla ja vasemmalla (kuvat liitteessä 7). Ulko-oven vasemmanpuoleisessa nurkassa on kuitenkin jyrkät rappuset, jotka kohoavat oviaukon ylle. Rappuset johtavat parvelle sekä tapulin ylempiin kerroksiin. Parvella ja yläkerroksissa on säilössä paljon erinäistä esineistöä, eikä niitä ole tarkoitus avata yleisölle. Kulku rappusissa tulee siis jollain tapaa estää. Tähän voisi riittää kulun estävä köysi ja tehostukseksi jonkinlainen kieltokyltti. Rappusten suu on seinää vasten siten, ettei kyltti pistäisi silmään huoneen keskellä seistesä. Tämä ratkaisu saattaisi kuitenkin erityisesti pienempien lasten kohdalla olla riittämätön – mystiseen hämärään katoavat askelmat ja tieto ylhäällä piileksivästä kirkonkellosta suorastaan kutsuvat kiipeilemään. Tapuliin tuskin ollaan sijoittamassa opasvartijaa näyttelytilaa valvomaan, jolloin lähin vahti löytyy kirkolta. Ottaen huomioon rappusten jyrkkyyden (36°) sekä tapulin yläkerroksiin varastoiduille museoesineille koituvan vaurioitumisriskin olisi mielestäni perusteltua rakentaa portaiden alapäähän kunnollinen porttikin. Sopiva valmistusmateriaali olisi puu, joka sulautuu tapulin ympäristöön. Portin tulisi olla helposti lukittavissa, avattavissa ja tarpeen vaatiessa myös poistettavissa.

Vaivaisukko on mahdollista sijoittaa tilaan lukuisin eri tavoin. Sen on tarkoitus ainakin toistaiseksi olla näyttelytilan ainoa esine, joten ainoat sijoittelua rajoittavat tekijät ovat kulkuväylät ulko-ovelta väliovelle ja rappusiin. Kuvaan 10 olen havainnollistanut kolme mahdollista sijoitusvaihtoehtoa. Kuvassa ei vielä ole otettu huomioon mahdollista katosrakennelmaa, joka on kuitenkin mahdutettavissa kuhunkin sijoitusvaihtoehdoista. Sijainnit ovat vain summittaisia. Selän taakse ulottuvan seipään takia vaivaisukkoa ei voi asettaa aivan seinää vasten.

Kuva 10. Kolme vaihtoehtoista sijoitustapaa vaivaisukolle (Malmi 2014)

A-vaihtoehto olisi näistä epäkäytännöllisin. Missä tahansa huoneen vasemman puoliskon kolkassa ollessaan vaivaisukko olisi nimittäin tarpeettomasti tiellä silloin, kun ulko-oven ja rappusten välillä kuljetetaan tavaraa. Sekä A- että B-vaihtoehto ovat puutteellisia myös siksi, ettei vaivaisukko niissä hallitsisi isoa tilaa. Puolusteltavaa kyseisissä vaihtoehtoissa on ainoastaan se, että niillä paikoilla seistessään ukko olisi helppo nähdä oviaukosta myös ulkoa käsin – kapuamatta tapuliin johtavia hankalia kiviaskelmia.

C-kohtaan näkyvyys ulkoa ei olisi aivan yhtä hyvä. Muutoin C-vaihtoehto on näistä kolmesta toimivin. Siinä ollessaan vaivaisukko täyttäisi koko huoneen oikeanpuoleisen tilan tehokkaasti vaikeuttamatta lainkaan kulkuväylillä operointia. Esineen ympärille jäisi vielä turvavälinkin kanssa niin paljon tilaa, että sitä pääsisi kätevästi tarkastelemaan kolmesta eri suunnasta. Tämä lisäisi näytteillepanon informatiivisuutta. Alkuperäisvärityksen jäänteet kun sijaitsevat ukon selkäpuolella, ja ovat nähtävissä myös sivusuunnista. Mahdollisen lisävalaistuksen asentaminen ei tule olemaan monimutkaista, sillä näyttelytilan kulmasta, portaikon juuresta, löytyy jo valmiiksi sähköpistokkeet. Kuten liitteen 7 kuvasta 1 käy ilmi, lankeaa esitettyyn sijoituskohtaan myös luonnonvaloa ulko-oven ollessa seposen selällään. Ei kuitenkaan niin runsaasti, että säteily olisi esineelle suureksi vaaraksi.

4.2 Esineen säilyvyyttä uhkaavat tekijät

Vaivaisukon tulevan säilyvyyden kartoittaminen on ehdottoman tärkeää. Mikäli esine todella palautetaan tapuliin näytteille, tulee kaikki sen siellä haurastuttamista nopeuttavat tekijät kartoittaa ja niiden vaikutukset mahdollisuuksien mukaan minimoida tai ehkäistä. Vaikka materiaalien ikääntyminen on väistämätöntä, voidaan sitä näin hidastaa oleellisesti. Riskianalyysin avulla esineen oikeanlainen käsittely, näytteillepano ja varastointi on varmemmin taattu.

Esineen materiaalien säilyvyyteen näyttelyoloissa vaikuttavat lukuisat tekijät. Uhkaavimpia näistä ovat tapulin epäedulliset olosuhteet: vaihteleva lämpötila ja korkea suhteellinen ilmankosteus. Toinen suuri riskitekijä ovat tuhohyönteiset, jotka ovat vaihanneet ainakin viereistä kirkkorakennusta jo pitkään. Myös kellotapulissa on vuosikymmeniä sitten tehty hyönteismyrkytyksiä (Kellotapulin korjaushistoria, 2014). Näiden ja kaikkien muidenkin tässä luvussa esiin nostettavien riskitekijöiden uhkaavuutta lisää oleellisesti aika. Lyhyellä altistumisajalla vain harvan riskitekijän potentiaalisesti aiheuttamat vauriot ovat suuret. Esimerkiksi tuhohyönteiset eivät muutaman päivän aikana todennäköisesti ennätä pesiytyä esineeseen laisinkaan, tai ainakaan onnistu aiheuttamaan vahinkoa. Kun veistos on kuitenkin tarkoitus sijoittaa tapuliin osana perusnäyttelyä, tulee sen altistumisaika näyttelytilan vaaroille olemaan vähintäänkin ulkomuseon sesongin pituinen – toukokuusta syyskuulle. Tässä ajassa tuhohyönteiset ehtisivät jo laskea munansa puunrakoihin, munat kuoriutua, ja toukat aloittaa puumateriaalin tuhoamisen.

Kansallismuseon kokoelmapoliittisessa ohjelmassa (Järvinen 2010: 9) linjataan, ettei esineen museoarvon saati muidenkaan arvojen tulisi vaikuttaa esimerkiksi sen konservointiin tai säilytykseen liittyviin päätöksiin. Kaikkia museon esineitä tulee siis ajatella lähtökohtaisesti samanarvoisina. Sen sijaan edellä mainittuja asioita pohdittaessa tulisi keskittyä objektiivisesti kohteen kuntoon ja mahdollisten vaurioiden luonteeseen. Tämä on pidetty mielessä analysoitaessa Haapaveden vaivaisukkoon kohdistuvia uhkia, ja pohdittaessa niiden ennaltaehkäisyä.

Esineen säilyvyyttä välittömimmin uhkaavat riskitekijät on tunnistettu, kartoitettu ja luokiteltu niiden vakavuuden ja todennäköisyyden mukaan. Riskien suuruuden arvioimisessa on käytetty apuna VTT:n materiaaleista omaksuttua matriisimallia (kaavio 2), jota on aikaisemminkin sovellettu eräässä konservointialan opinnäytetyössä (Ris-

kien arviointi työpaikalla -työkirja – Menetelmän kuvaus, 2014; Kehusmaa 2008: 28). Myös Robert Waller (1994: 12) on taannoin esitellyt ennaltaehkäisevään konservointiin liittyvissä julkaisuissaan vastaavan, muttei kokeiluni perusteella yhtä helppokäyttöistä mallia.

		SEURAUKSET		
		Vähäiset	Haitalliset	Vakavat
TODENNÄKÖISYYS	Epätodennäköinen	1 Merkityksetön riski	2 Vähäinen riski	3 Kohtalainen riski
	Mahdollinen	2 Vähäinen riski	3 Kohtalainen riski	4 Merkittävä riski
	Todennäköinen	3 Kohtalainen riski	4 Merkittävä riski	5 Sietämätön riski

Kaavio 2. Riskien vakavuuden arviointia selkeyttävä matriisimalli

Oheisessa taulukossa esitettävän mallin mukaan riskitekijät jaetaan vaurioitumisen todennäköisyyden ja vakavuuden perusteella viiteen suuruusluokkaan. *Vähäisinä* seurauksina olen pitänyt pieniä pintavaurioita ja tahriintumista, ja *haitallisina* suurehkoja, mutta korjattavissa olevia vaurioita. *Vakavien* seurausten tuloksena esineelle aiheutuu joko peruuttamattomia vaurioita tai se tuhoutuu täysin. *Epätodennäköinen* uhka on harvinaista, erittäin hidasta tai lyhytkestoista. *Mahdollinen* saattaisi tapahtua minä päivänä hyvänsä; *todennäköinen* on jopa odotettavissa. (Riskien arviointi työpaikalla -työkirja – Menetelmän kuvaus, 2014.) Riskien arvottaminen tulee käytännössä tarpeeseen, kun mietitään mihin rajallisia resursseja kannattaa ensisijaisesti käyttää. Itse riskien jaotteluun on käytetty apuna Stefan Michalskin kehittämää jaottelua, jossa riskit on jaettu yhdeksään pääryhmään (Costain 2011:23). Kunkin vaivaisuutta uhkavan tekijän vakavimmat seuraukset ja arvioitu riskiluokitus on määritetty liitteen 8 taulukossa. Riskitekijät on järjestetty uhkaavimmasta vähäpätöisimpään.

Vaivaisukkoon kohdistuvien riskien todennäköisyydet perustuvat arvioihin, jotka tämänhetkisten, mahdollisimman ajankohtaisten tietojen pohjalta on voitu tehdä. Tietoa on kerätty näyttely-ympäristöä tutkimalla ja ulkomuseossa toimivaa henkilökuntaa haastatteleamalla. Lisäksi näyttelytilan olosuhteita tänä vuonna mitanneen dataloggerin tuloksia on käytetty apuna riskien arvioimisessa. Liitteessä 9 olevassa kaaviossa on kaikki dataloggerista tähän mennessä puretut tiedot. Kaavion sininen käyrä esittää lämpötilaa, ja vihreä suhteellista ilmankosteutta. Vaikka kaavion mittausjakso ulottuu tammikuulta heinäkuulle, on käyrien perusteella todennäköistä, että mittauslaite on tuotu tapuliin vasta helmikuun puolivälissä. Lämmittämättömän näyttelytilan lämpötila ei nimittäin ole mitenkään voinut nousta jopa 18 °C:een helmikuun alussa, keskellä talvea. Vaikka talvi kokonaisuudessaan oli poikkeuksellisen leuto, on tammikuun keskilämpötila Ilmatieteen laitoksen (2014) mukaan ollut kylmempi kuin helmikuun. Helsinki-Vantaan lentokentällä tammikuun keskilämpötila on ollut -7,4 °C, ja helmikuun -0,4 °C. Tämä ei selitä äkillistä lämpötilan vaihtelua. Käyrän alkupää ei vastaa myöskään viereisten rakennusten kuten Karunan kirkon ja Kahiluodon kartanon tiloissa samanaikaisesti tehtyjä mittauksia (Aaltonen 2014). Tuloksia on tämän takia tarkasteltu vain helmikuun puolivälistä eteenpäin. Mittari on ollut kiinnitettynä näyttelytilojen väliseen hirsiseinään, noin kahden metrin korkeuteen.

4.2.1 Vääränlainen suhteellinen ilmankosteus

Vääränlainen suhteellinen ilmankosteus (RH) saattaa vaurioittaa sekä vaivaisukon puu- että metalliosia. Puu on hygroskooppinen materiaali, eli se imee kosteutta ilmastasta. Kosteissa olosuhteissa puu imee kosteutta ja sen rakenne turpoaa ja laajenee. Kuivissa olosuhteissa materiaali puolestaan kuivuu ja tästä seuraten kutistuu. Liiallisen ja eritoten äkillisen kutistumisen seurauksena puu helposti halkeilee, joten kuiva koneellisesti ilmastoitu sisäilma on puuesineelle harvoin hyväksi. Suomen museoliiton suositusten mukaan maalatuille puuesineille sopiva RH on 40-60 %. Metallille mahdollisimman kuiva, alle 35 %, ympäristö on sen sijaan suositeltavaa, sillä kosteus aiheuttaa sen pintaan korroosiota. (Suomen museoliitto 2002, Stolow 1987: 8.) Näin ollen kummallekin vaivaisukon materiaalille ihanteellista ympäristöä on suhteellisen ilmankosteuden osalta mahdotonta samanaikaisesti saavuttaa. Tavoitteena on tällöin yksinkertaisesti sellainen RH, joka vaurioittaa kohdetta kaikista vähiten. Mitään täysin ”oikeaa” suhteellista ilmankosteutta ei tässä tapauksessa siis ole edes olemassa. Sekä suhteellisen ilmankosteuden että lämpötilan kohdalla puhutaan kuitenkin nimenomaan

”vääränlaisten” olosuhteiden aiheuttamasta riskistä, sillä ilmankosteus tai lämpötila ei itsessään ole haitallinen. (Michalski 2013a.)

Materiaalista riippuen museo-objektille voi olla haitallista niin vaihteleva, liian korkea, kuin liian alhainenkin suhteellinen ilmankosteus (Michalski 2013a). Koska vaivaisukon päämateriaali on selkeästi puu, keskittyisin enemmän puumateriaalin kuin metallin säilyttämiseen. Kaikki kolme väränlaisen suhteellisen ilmankosteuden vaihtelua ovat puuosille haitaksi. Konservattorin suositus vaivaisukon ympäristön suhteelliselle ilmankosteudelle on melko täsmällinen 45–55 % (Aaltonen & Kehusmaa 2006: 5).

Ongelmallista ja tapulissa hyvin todennäköistä on ensinnäkin suhteellisen ilmankosteuden vaihtelu. Tällöin puumateriaali vuoroin turpoaa ja kutistuu, mikä rasittaa materiaalia ja johtaa ennen pitkää pinnan halkeiluun. Koska vaivaisukko on kookas ja umpipuinen, aiheuttavat erityisesti nopeat ja suuret ilmankosteuden vaihtelut sille vahinkoa. Puu kuivuu hitaammin kuin kostuu, ja esineen pinta kuivuu aina sydäntä nopeammin. Jos siis olosuhteet ovat esimerkiksi olleet pitkään kosteat, on suurikin esine saattanut turvota keskipistettään myöten. Kun ilmankosteus yhtäkkiä laskee merkittävästi, on esineen pinta jossain vaiheessa ehtinyt kuivua sisuksen pysyessä edelleen kosteana. Kuiva ulkokuori pyrkii tällöin kutistumaan turvonneen sisustan ympärille – ja halkeaa.

Tapulissa mitatulla ajanjaksolla suhteellinen ilmankosteus ei näytä laskeneen kertauksaan niin äkillisesti ja runsaasti, että vaivaisukolle olisi näyttelytilassa ollessaan ehtinyt tapahtua suuria yhtäkkisiä vaurioita. RH kuitenkin heittelee jatkuvasti, joten esineen pintojen ja sisusten välillä vallitsisi koko ajan pieni kosteusero. Tämä tarkoittaa, että niiden välillä olisi koko ajan pieniä jännitteitä. Myös pintakäsittelykerrokset voivat kärsiä RH:n vaihteluista, sillä pohjamateriaalin eläminen aiheuttaa jännitteitä niihinkin. Vanhat, elastisuutensa menettäneet maalikalvot halkeilevat varsin helposti. (Stolow 1987: 8; Michalski 2013a.)

Yhtä todennäköistä ja potentiaalisesti vähintään yhtä haitallista on liian korkea suhteellinen ilmankosteus. Turpoaminen itsessään ei ole puumateriaalille suureksi vaaraksi, mutta yhdistettynä väränlaiseen lämpötilaan se saattaa johtaa vakaviinkin seurauksiin. Esineen perusteellinen jäätyminen olisi melko epätodennäköistä, sillä lämpötila tapulissa ei ole helmikuun pakkasillakaan laskenut alle $-4\text{ }^{\circ}\text{C}$:n. Jäätyminen kui-

tenkin aiheuttaisi turvonnen puumateriaalin halkeilua. Haitallisempi ja todennäköisempi on korkean RH:n ja tarpeeksi korkean lämpötilan yhdistelmä, joka altistaa esineen erilaisille tuholaisille. Tästä lisää luvussa 4.2.4.

Pienimmällä todennäköisyydellä tulee RH koskaan laskemaan näyttelytilassa liian pieneksi, eli alle yleisesti suositellun 40 %. Mittausten perusteella tilassa on tätä reilusti kosteampaa läpi pakkastenkin, jolloin ulkoilma on yleensä hyvin kuivaa. Juuri tämän vuoksi vaivaisukko olisi hyvä ainakin alkuun siirtää talvisin varastoon. Näin lyhennettäisiin ja pienennettäisiin esineen altistumista kosteuden edesauttamille tuhoille. Varastoinnin riskinä on toisaalta se, että lämmitetyssä talvivarastossa saattaa olla puumateriaalille haitallisen kuivaa. Jatkuva siirtely ja kuljettelu luonnollisesti myös kasvattavat mekaanisten vaurioiden riskiä.

Puupinnoille konservoinnin yhteydessä sivelty retussivernissakerros ei täysin estä kosteuden imeytymistä, vaikka vernissaa onkin yleisesti käytetty puun kosteudelta suojaamiseen. Vaivaisukkoa suojaa ensinnäkin äärimmäisen ohut vernissakalvo. Ajan kanssa, ja varsinkin UV-säteilylle altistettuna, vernissakalvo menettää elastisuutensa ja halkeilee helposti. Tällöin kosteus pääsee läpäisemään suojakerroksen. Tyypillisesti kirkas, sävyttämätön vernissa tuhoutuu huomattavasti herkemmin kuin sellainen, johon on sekoitettu pigmenttejä – siis esimerkiksi pellavaöljymaali. (Rivers & Umney 2003: 35.)

Tapulin suhteellista ilmankosteutta tulee pyrkiä alentamaan ja tasaamaan. Museon sesongin aikana esineeseen päätyvää kosteutta voisi rajoittaa sen alle asetettavalla jalustalla. Kosteutta luultavasti pääsee nousemaan kapillaarisesti tapulin rossipohjaan, jolloin kosteus kulkeutuu lattian kautta edelleen rakennuksen sisäilmaan ja nostaa tilan suhteellista ilmankosteutta. Mitä tiiviimpi ja pinta-alaltaan suurempi jalusta, sen tehokkaammin se suojaisi vaivaisukkoa rakennuksen alta nousevalta kosteudelta. On ehdotettu, että pidemmän päälle koko tapulin pohjakerroksen lattian voisi tiivistää, jolloin toivottavasti koko rakennuksessa vallitseva suhteellinen ilmankosteus odotettavasti laskisi. Tällöin on kuitenkin huolehdittava, että niin rakennuksen sisätilat kuin alapohjakin pääsevät edelleen tuulettumaan ja kuivumaan tehokkaasti. Tapulin kivisokkeliin olisi suositeltavaa lisätä tuuletusaukkoja joka tapauksessa, sillä tällä hetkellä niitä on vain yksi. (Palaveri 2014.)

4.2.2 Vääränlainen lämpötila

Vääränlainen lämpötila on tapulissa vaihtelevaa, liian korkeaa tai liian alhaista. Monissa herkissä materiaaleissa vaihtelevat tai liian korkeat – jopa huoneenlämpöiset – lämpötilat aiheuttavat kemiallista hajoamista. Tällaisia materiaaleja ovat muun muassa paperi, valokuvat ja varhaisimmat muovit. Metallia ja puuta vääränlaiset lämpötilat eivät uhkaa näin suoranaisesti; kyseiset materiaalit kestävät esimerkiksi lämpötilavaihteluita itsessään varsin hyvin. (Michalski 2013b, Michalski 2011: 368.) Sen sijaan kaikki vääränlaiset lämpötilat voivat vaurioittaa vaivaisukkoa välillisesti, eli mahdollistamalla tai tehostamalla jonkin toisen vaurioittajan toimintaa.

Kuten liitteen 9 käyristäkin voi todeta, on lämpötilan vaihteluilla suora yhteys suhteellisen ilmankosteuden vaihteluihin. Kun näyttelytilan lämpötila äkillisesti laskee, suhteellinen ilmankosteus kasvaa pienellä viiveellä. Mitatulla tarkasteluvälillä selkeimmät esimerkit tästä ovat tapahtuneet maaliskuun puolivälin jälkeen (T laskee ripeästi noin 6 °C, RH kasvaa päivien kuluessa yli 30 %) sekä toukokuun lopussa (T laskee lyhyessä ajassa yli 10 °C, RH nousee lähes välittömästi noin 15 %). Näistä vaihteluista aiheutuu edellisessä luvussa esiteltyjä haittoja. Lämpötilan äkkinäisten muutosten yhteydessä myös kondensoituu kosteutta esineen pinnoille. Tämä aiheuttaa metallissa korroosiota, ja puussa kostumista sekä turpoamista. (Stolow 1988: 8.)

Vaivaisukolle liian korkea lämpötila on kellotapulissa varsin matala, vaikkei korkea lämpötila yksistään laukaisekaan vauriomekanismeja metallissa tai puussa. Näyttelytilassa on kuitenkin samanaikaisesti hyvin kosteaa, joten sopivan lämpimät olot tarjoavat elinedellytykset monille tuholaisille. Jo neljän celsiusasteen paikkeilla aktivoituvat useat mikro-organismit, ja kymmenessä asteessa tuhohyönteiset (Michalski 2013b). Tuholaisista ja niiden aiheuttamista tuhoista kerrotaan lisää luvussa 4.2.4. Lämmityksissä, kuivissa sisätiloissa vastaavat lämpötilat eivät aikaansaa samaa riskiä, sillä tuholaiset kaipaavat lämmön lisäksi kosteutta. Sen sijaan sisätilan lämmittäminen usein kuivattaa sisäilmaa liiaksikin asti, jolloin puuta uhkaa liika kuivuminen ja kutistuminen. Tämä on muistettava vaivaisukon talvisäilönnässä.

Liian alhainen lämpötila saattaisi olla pitkäkestoinen pakkasjakso, jonka aikana esine ehtisi jäätyä läpikotaisin. Tämäkin on puumateriaalille haitallista vain silloin, kun se on samanaikaisesti läpikotaisen kosteaa. Vesi laajenee jäätyessään, joten jäätyminen aiheuttaa turvonneessa puussa jännitteitä ja ennen pitkää halkeilua. Viime talvena teh-

tyjen mittausten perusteella tapulin pohjakerroksessa ei ollut pitkäjaksoisia pakkasia edes tammi-helmikuussa. Talvi oli kuitenkin poikkeuksellisen leuto, joten tulokset eivät ole täysin vertailukelpoisia. Kostea tilassa oli kylmälläkin ilmalla.

Näyttelytilana toimivaa museorakennusta ei tulla lämmittämään, kuten ei muitakaan ulkomuseon rakennuskohteita. Ainoa keino minimoida vääränlaisesta lämpötilasta aiheutuvia haittoja on siis hallita niitä vaurioittajia, joiden toimintaa epäotolliset lämpötilaosuhteet edesauttavat: suhteellista ilmankosteutta ja tuholaisia.

4.2.3 Tuli

Tulipalon sattuessa palo etenisi puisessa kellotapulissa nopeasti, ja vaivaisukko olisi vaarassa tuhoutua täysin. Tällä hetkellä todennäköisin syy palon aiheuttajaksi on salama, sillä korkean rakennuksen ukkosenjohdattimet ovat todella huonossa kunnossa. Niiden uusiminen on jo otettu käsittelyyn. (Palaveri 2014.) Toinen aina olemassa oleva riskiskenaario on tuhopoltto. Tapulin lähistöllä ei onneksi ole roska-astioita, joten sellaiseen huolimattomasti heitetystä tupakantumpista tai tulitikusta alkunsa saava tulipalo on poissuljettu. Rakennuksen ympärillä ei myöskään ole juuri kasvillisuutta, mikä nopeuttaisi palon leviämistä muualta museoalueelta.

Kellotapulin ukkosenjohdattimet on korjattava, ennen kuin vaivaisukko tuodaan näyttelytilaan. Jatkossa tulipalon riskiä voi pienentää siistimällä tapulin samoin kuin muidenkin museorakennusten ympäristöä kasvillisuudesta säännöllisesti. Palohälytysjärjestelmä on rakennuksessa kunnossa, ja hälytyksiin ilmeisesti vastataan kiitettävän nopeasti. Koko suurta kokoelmaa ajatellen ulkomuseolle olisi hyvä kehittää tulipalon varalle pelastussuunnitelma, joka koskisi myös kulttuuriomaisuuden pelastamista ja palon leviämisen estoa. Tämänhetkiset pelastusohjeet keskittyvät yksinomaan henkilövahinkojen välttämiseen.

4.2.4 Tuholaiset

Tuholaisten aiheuttamat vauriot ovat vaivaisukolle siitä haitallisia, että ne voivat totaalisesti haurastuttaa ja tuhota puumateriaalia. Metallisia lukitus- ja ripustusosia lukuun ottamatta koko veistos on tehty puusta. Tuholaisiin lukeutuvat paitsi erilaiset tuhoeläimet ja -hyönteiset, myös useat haitalliset mikro-organismit kuten homeet ja bakteerit. (Strang & Kigawa 2013.) Näistä todennäköisimpinä ukonvaurioittajina pidän

homeita ja tuhohyönteisiä. Lintuja ja oraviakin vilisee saarella riesaksi asti, mutta tähän mennessä niistä on ollut haittaa lähinnä rakennuksille. Tapulinkin yläosaan lintuja on tunkeutunut, mutta rakennuksesta löydetyt aukot on sen jälkeen verkotettu (Palaveri 2014).

Uhkaaville mikro-organismeille ja tuhohyönteisille on yhteistä se, että ne viihtyvät kosteissa, suhteellisen lämpimissä oloissa (Strang & Kigawa 2013; Nummi 2005: 11). Pelkästään siis jo kontrolloimalla tapulin kosteustasoa voidaan tuholaisten riskiä pienentää merkittävästi.

Homeet eli mikrosienet tarvitsevat elääkseen joko korkean suhteellisen ilmankosteuden tai kosteuspitoisen kasvualustan. Niiden kasvulle otollinen RH on minimissään 65 %. Niin kuivassa ympäristössä pärjäävät kuitenkin vain sinnikkäimmät homeet. Kosteuspitoisuuden noustessa homeen kasvu helpottuu ja kiihtyy. RH:n ylittäessä 85 % ovat homeitiöt aktiivisimmillaan. Jotkut puuta lahottavat mikrosienet pystyvät kuljettamaan vettä rihmastonsa sisällä, jolloin kasvu voi ulottua kauaskin varsinaisesta kosteuslähteestä. Kasvuvauhtiin vaikuttaa lisäksi merkittävästi kasvualustan ravinteikkuus. Rihmastot nimittäin ruokkivat itseään kasvualustasta löytämillään ravinteilla, ja näin tuhoavat sitä. Homeille kelpaavia ravinteita voi löytyä dispersiossa kaikenlaisilta pinnoilta. Homealueisiin kehkeytyvät lahottaj sienet hajottavat myös itse puumateriaalia (Katsaus mikrobeihin, 2008). Itiökasvu seisahtuu viileässä, lämpötilan laskiessa noin 4 °C:n alapuolelle. (Michalski 2013b.)

Homeet ja niiden tilalle kehittyvät suuremmat sienet lahottavat, tahraavat, haurastuttavat ja kostuttavat kasvualustaansa. Lisäksi ne houkuttelevat paikalle tuhohyönteisiä muuntaessaan kasvualustan ravinteikkuutta hyönteisille mieleiseksi. (Strang & Kigawa 2013.)

Pelkät otolliset olosuhteetkin voivat johtaa tuhohyönteisesiintymiin. Hyönteiset aktivoituvat vasta alimmillaan noin 10 °C:ssa, joten periaatteessa niiden leviämisen- ja lisääntymiskausi on Suomen oloissa melko lyhyt (Michalski 2013b). Kovilla pitkäkestoisilla pakkasilla hyönteiset normaalisti kuolevat, ja nopeaa pakastamista käytetäänkin yleisesti tuhohyönteisen hävittämiseen. Jos lämpötila kuitenkin laskee hitaasti - kuten luonnossa yleensä - onnistuvat jotkin lajit suojautumaan pakkaselta (Nummi 2005: 19). Tapulissa lämpötila ei ole laskenut kovin pitkälle pakkasen puolelle edes

sydäntalvella. Kirkossa lämpöolosuhteet lienevät kutakuinkin samat, ja siellä tuohyönteiskanta on onnistunut talvehtimaan jo usean vuoden ajan.

Tuohyönteisten aiheuttamia vaurioita ovat puumateriaalin hajottaminen ja pintojen tahriminen (Strang & Kigawa 2013). Niistä aiheutuvat seuraukset ovat siis haitallisia, ja pitkällä aikavälillä jopa vakavia.

Kuten aiemmin mainittu, on kellotapulien hirsiiin vuosikymmeniä sitten ruiskutettu tuholaismyrkyä. Tapulissakin on näin ollen ainakin joskus esiintynyt tuohyönteisiä. Korjauskortissa myrkytyksen kohteeksi on mainittu ”eremos ater”, joka ei ole mikään ainakaan nykyluokittelussa tunnettu lajike. (Kellotapulien korjaushistoria, 2014) Näyttelytilan museossa rakennetun välikaton hirsissä on kuitenkin selkeitä tuohyönteisen jälkiä, jotka voisivat olla myrkytysten ajalta peräisin (kuva 11). Vastaavia jälkiä on myös usean seinähirren pinnassa.

Kuva 11. Näyttelytilan välikaton kannattajassa on tuohyönteisten jättämiä jälkiä (Malmi 2014)

Hyönteisten jättämät jäljet rajoittuvat ainoastaan kuoren kohtaan, joten niitä lienee houkutellut paikalle huolimattomasti tehty kuorinta. Jäljet muistuttavat läheisesti papintappajan tekosia. Papintappaja on yleinen koko maassa ja viihtyy nimenomaan kuorimattomassa havupuussa. Sen toukat vaeltelevat kuoren alla, ja tunkeutuvat pari

senttiä puuainekseen vasta koteloituakseen. Kuoriutunut, täysikasvuinen papintappaja poistuu samaa reittiä, joten sen aiheuttamat haitat ovat melko vähäiset ja pintapuoliset. Papintappajan lentoreikä on soikea, kuten kattohirressäkin olevat kolot. (Nummi 2005: 15, 78.)

Mikäli tapulia on alun perinkin vaivannut sama hyönteislaji kuin näyttelytilan kattorakenteita, ja mikäli näitä tuholaisia on säilynyt rakennuksessa edelleen, ei niiden yhtä kaikki pitäisi olla vaaraksi Haapaveden vaivaisukolle. Luultavasti papintappajat ovat muutenkin poistuneet tapulista viimeistään siinä vaiheessa, kun toukille kelpaava kuoriaines on loppunut kesken.

Vaivaisukon kuntoa uhkaavia tuhohyönteisiä ovat tietyt muut kotimaiset puuntuholaiset. Ukon veistoon on ilmeisesti käytetty mäntyä, mikä rajaa kaikki lehtipuissa viihtyvät hyönteiset pois. Veistoksessa ei ole kuorta, joten kuorikerrokseen pesiytyviä ötököitä on myös turha odottaa saapuviksi. Useat tuhohyönteiset pärjäävät talven läpi vain lämmitetyissä tiloissa. Tapulissa vallitsevien melko vaativien lämpöolosuhteiden takia ainoastaan erilaiset havupuihin hakeutuvat jumit, kuten tupajumi (*Anobium punctatum*) ja kuolemankello (*Hadrobregmus pertinax*) onnistuisivat aiheuttamaan merkittävää tuhoa. (Nummi 2005: 63–68.) Niiden ilmaantuminen on siksikin todennäköisempää, että myös kirkossa pesivien hyönteisten on arveltu kuuluvan jumeihin (Punta 2005: 21).

Jumit ovat kovakuoriaisia, ja läpikäyvät munasta aikuiseksi kasvaessaan täydellisen muodonmuutoksen. Aikuisen hyönteisen puun rakoon munimasta munasta kuoriutuu toukka, joka aterioituaan ensin kylliksi puumateriaalia ja luotuaan useaan otteeseen nahkansa lopulta koteloituu syvälle luolaansa. Kuoriutuessaan aikuinen jumi kaivautuu ulos puusta, ja jättää siihen lentoreiän. Jumeja tai niiden toukkia on paljaalla silmällä erittäin vaikea erottaa toisistaan. Esimerkiksi kuolemankello on aikuisena (4,5 – 6,5 mm) kuitenkin hitusen tupajumia (2,5 – 5,0 mm) suurempi. Puuntuholai- sten läsnäolon huomaa usein vasta niiden jälkeensä jättämistä lentorei'istä, ulosteesta ja sahanpurusta. Lentoreikien muodon ja koon avulla voi olla hieman helpompi arvailla niiden aiheuttajaa. Kaikkien jumien lentoreiät ovat pyöreitä, mutta tupajumien yleensä puolet pienempiä (noin 1 mm) kuin muiden. Sekä tupajumi että kuolemankello pystyvät häiritsemättöminä täydellisesti tuhoamaan asuttamansa puuesineen tai -rakenteen. (Nummi 2005: 23, 63.)

Rakennukseen olisi mahdollista asentaa huomaamattomiin paikkoihin hyönteisansoja, joiden avulla voidaan tarkkailla, minkä tyyppisiä hyönteisiä siellä liikkuu. Kansallismuseolla on tällaisia jo valmiiksi hankittuna (Palaveri 2014). Koska tuhohyönteisten riski on koko ajan mahdollinen, on vaivaisukon pintoja syytä säännöllisesti tarkastaa. Jos lentoreikiä tai sahanpurua ilmenee, on toimenpiteisiin ryhdyttävä heti.

Vaihtoehtoisia hävitysmenetelmiä tuhohyönteisille on sekä fysikaalisia (pakastaminen, lämpökäsittely, tyhjiökäsittely) että kemiallisia (kaasutus, ruiskutus, sively). (Nummi 2005: 19–21.) Näistä fysikaaliset koettelisivat jo muutenkin halkeilevaa puumateriaalia ja osa kemiallisista saattaisi tahria esinettä. Varovaisin ja toisaalta tehokkain menetelmä olisi kaasutus.

4.2.5 Vesi

Vesi voi vaurioittaa esinettä paitsi ilmaan sitoutuneen kosteuden muodossa, myös konkreettisenä vesivauriona. Vettä saattaa päästä näyttelytilaan esimerkiksi tulvan, kattovuodon tai vesiputken vioittumisen seurauksena. Myös esineen lähelle asennettu sammutussprinkleri voi aiheuttaa vioittuessaan tai vahinkohälytyksen laukaisemana tarpeetonta vahinkoa. (Tremain 2013.) Näyttelytilassa ei tällaisia ole. Koska kellotapuli sijaitsee korkealla paikalla eikä sinne ole asennettu vesiputkiakaan, on kattovuoto tässä tapauksessa ainoa suhteellisen mahdollinen vesivaurion aiheuttaja. Ennen tapulin tällä hetkellä hyvin huonokuntoisen paanukaton uusimista kattovuodon mahdollisuus on jopa melko korkea. Katto on hiljattain jo vuotanut yhdestä kohtaa, mutta korjattu paikallisesti (Palaveri 2014).

Veden aiheuttamia vaurioita olisivat ennen kaikkea koko puuveistoksen turpoaminen, tahriintuminen ja vääristyminen. Vaivaisukon maalikerrosten uudelleenkiinnitykseen käytetty sampiliima on vesiliukoista, joten säilynyttä pintakäsittelyäkin luultavasti menetettäisiin. Metalliosien korroosio olisi puolestaan vaarassa aktivoitua. (Tremain 2013; Costain 2011: 30.)

Kellotapulin paanukatto on suunniteltu uusittavan lähivuosina. Tätä ennen vesivaurion riskiä voisi pienentää vaivaisukon näyttelytelineeseen sisällytettävällä katoksella. (Palaveri 2014.) Korjatunkin katon vuotoriskiä lisää rakennuksen lähettyvillä kasvavat korkeat puut, jotka voivat myrskysäällä katkeilla tai kaatua kattoa vaurioittaen.

4.2.6 Mekaaniset vaurioittajat

Mekaanisilla vaurioittajilla (englanninkielisissä teksteissä *physical forces*) tarkoitetaan tekijöitä, jotka joko äkillisesti ja katastrofaalisesti tai graduuaalisesti pitkällä aikavälillä vaurioittavat kohteita fyysisesti. Esimerkiksi sodan tai myrskyn aiheuttamat fyysiset tuhot laskeutuvat äkillisesti vaurioitaviin. Muualla maailmassa myös maanjäristykset voivat aiheuttaa merkittävää tuhoa. Hitaampaa vaurioitumista voi aiheuttaa vaikka museorakennuksen vierestä kulkeva vilkkaasti liikennöity tie, josta kohdistuu jatkuvaa tärinää ja näin rasitusta kohteeseen. Yleisimmät mekaaniset vauriot johtuvat kuitenkin kohteiden huolimattomasta käsittelystä, minkä olen tässä työssä kytkenyt ihmisten aiheuttamiin vaurioihin (luku 4.2.7). (Costain 2011: 24.)

Seurasaarella luonnolliset maanjäristykset ovat tietenkin hyvin epätodennäköisiä, eikä alueella juuri liikennöidäkään. Lähiaikoina alueen kallioperää saattaa kuitenkin tärisyttää saarella tehtävät rakennustyöt. Seurasaaren kunnallistekniikka aiotaan nimittäin uusia, eikä aikataulua ole vielä vahvistettu. (Palaveri 2014.) Mahdollisten kallioräjähdytysten aiheuttama riski ei koske ainoastaan kellotapulia ja vaivaisukkoa, vaan kaikkia museoalueen kohteita. Rakennustöiden urakoitsijoita voisi ohjeistaa tekemään tarvittavat räjäytykset ja muut kallioperää järjestyttävät työt normaalia pienemmissä erissä erityisesti museorakennusten läheisyydessä. Rakennustöiden lisäksi kellotapulia tärisyttävät siellä vierailevat kävijät. Näyttelytilan lattia on osoittautunut hyvin kiikkeräksi eritoten silloin, kun tilassa on samanaikaisesti suurempi ihmisryhmä. Tähänkin palataan seuraavassa luvussa.

Jatkuva mekaanisten vaurioiden riski aiheutuu kookkaista puista, joita kellotapulin ympäristössä on lukuisia. Myrskyn riepotuksissa tapulia kohti kaatuva puu kykenee vaurioittamaan niin rakennusta kuin vaivaisukkoakin mittavasti. Museoalue sijaitsee saarella, eli sinne mereltä tuleva myrskytuuli pääsee yltymään vieläkin kovemmaksi ja tuhoisammaksi kuin mantereen puolella. Vanha puusto on kuitenkin oleellinen osa koko saaren maisemointia, minkä takia niitä ei ole tähänkään mennessä kaadettu. Myrskyn kaatamien puiden riskiä voidaan hieman pienentää tarkkailemalla kriittisissä paikoissa kasvavien yksilöiden kuntoa.

4.2.7 Ihmiset

Museoesineen säilyvyyttä uhkaa yhtäläillä yleisö kuin henkilökuntakin. Yleisön joukkoon lasken sekä museon varsinaiset vierailijat että mahdolliset ilkeiden tekijät. Vierailijoiden toimesta esine saattaa likaantua tai saada mekaanisia vaurioita. Tuhopolttajan jäljiltä kohde voi jopa kokonaan tuhoutua. Museon henkilökunta taas on vastuussa esineelle näyttelyssä, varastossa, siirrossa ja käsittelyssä koituvista vaurioista. Kaikki ihmisistä aiheutuvat riskit ovat minimoitavissa, minkä vuoksi olen luokitellut ne epätodennäköisiksi.

Yleisö

Hankalinta tulee olemaan tapulissa samanaikaisesti vierailevien ihmismassojen kontrollointi. Kuten jo mainittu, on näyttelytilan lattia jokseenkin epävaka. Ongelma on korostunut, kun tilaan on päästetty suurempi ihmisryhmä kerrallaan. Lattian jatkuva värinä ja siitä aiheutuva näyttelytilan heiluminen voivat pahimmillaan johtaa koko vaivaisukon ripustussysteemin pettämiseen. Tapulissa käyviä yleisömääriä on käytännössä vaikea rajoittaa, sillä sinne ei määrätä erillistä opasvartijaa. Rakennuksen sisäänkäynnin viereen voisikin laittaa rajoituskyltin, esimerkiksi ”max. 5 henkilöä kerrallaan”, mikäli kävijämäärät osoittautuvat ongelmallisiksi. (Palaveri 2014.)

Tärinän lisäksi kävijät tuovat väistämättä mukanaan pölyä, mikä ajallaan likaa esinettä. Pölyn tuloa ja sen leviämistä tilassa voisi rajoittaa kynnyksimatolla. Myös suuremman maton asentaminen voisi tulla kysymykseen. (Palaveri 2014.) Pölyn torjumista käsitellään lisää luvussa 4.2.9. Periaatteessa yleisölle luulisi olevan selvää, ettei museokohteisiin kosketa. Historiallisen käyttötarkoituksensa takia houkutus koskettaa vaivaisukkoa, tai jopa laittaa rahaa sen lippaaseen, voi kuitenkin olla suuri. Paljaista käsistä voi tällöin tarttua esineen pintoihin rasvaa, hikeä ja muuta likaa. Lisäksi koskettelusta saattaa aiheutua pieniä mekaanisia vaurioita. Yleisöä on jotenkin estettävä pääsemästä liian lähelle esinettä haittaamatta kuitenkaan kohteen visuaalista saavutettavuutta. Hyvä vaihtoehto on asettaa esine laajalle korokkeelle. Tämän jalustan ei tarvitse olla kovin korkea, vaan pelkkä sen olemassa olo toivottavasti välittää halutun viestin: tätä lähemmäksi ei saa tulla. (Palaveri 2014)

Vandalismin torjunta saarella on vaativaa museon ollessa suljettu. Museoaluetta ei ole aidattu, vaan siellä pääsee vapaasti kulkemaan mihin vuorokaudenaikaan hyvänsä.

Seurasaari onkin hiekkapolkuineen lenkkeilijöiden ja retkeilijöiden suosiossa. Tämä tarkoittaa kuitenkin sitä, että myös museorakennukset ovat jatkuvasti kaiken kansan ulottuvilla. Alue on laaja, metsikköinen ja pusikkoinen, eikä sitä pysty kattavasti valvomaan kellon ympäri. Ainoa vaihtoehto on pyrkiä ennaltaehkäisemään pahimpia seurauksia, eli ennen kaikkea tulipaloa. Hälytysjärjestelmä on pidettävä kunnossa, ja mahdolliset helpot sytykkeet poistettava rakennusten lähetyviltä. Tällaisia ovat esimerkiksi roskakorit ja runsas aluskasvillisuus kuivahtamaan päästessään.

Henkilökunta

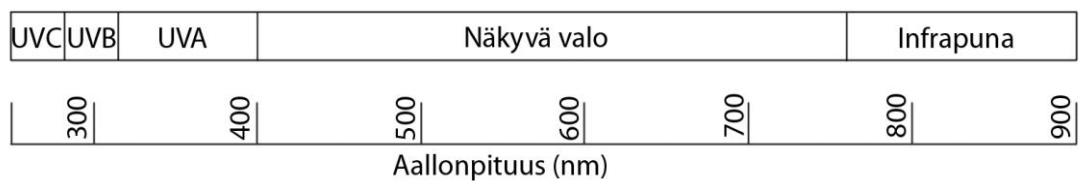
Vaivaisukon käsittely ja siirtely tulee olemaan välttämätöntä niin kauan, kun veistosta varastoidaan talvisin. Siirtelystä aiheutuvien iskujen ja likaantumisen riski tulee siis ensimmäiset vuodet olemaan lopullista suurempi. Esinettä käsiteltäessä on suositeltavaa käyttää aina puuvillakäsineitä (Suomen museoliitto 2002). Siirtelyn riskit voidaan minimoida hyvillä valmisteluilla ja riittäväillä henkilöresursseilla. Esine on suuri ja painava; sen turvalliseen siirtämiseen vaaditaan varmasti vähintään kolmen henkilön panostus. Varastointia varten ukolla on jo oma teline ja säilytyslaatikko. Riittää siis kun vaivaisukon nostaa irti näyttelytelineestään, kantaa ulos tapulista ja kiinnittää ulkopuolella odottavaan säilytystelineeseen. Hyvät kuljetusvalmiudet ovat takuulla jo olemassa, sillä vaivaisukko on konservoinnin jälkeen vierailut Kerimäellä.

Aina on mahdollista, että veistoksen tuenta pettää. Vaivaisukko tulee roikkumaan kahden koukun varassa. Kiinnitys saattaa epäonnistua tapauksessa pettää joko esineen tai telineen puolelta, jolloin veistos tippuu sijoiltaan ja luultavasti fyysisesti vaurioituu. Henkilökunnan tehtävä on varmistaa, että esineelle rakennettava teline on kyllin tukeva ja että ripustusmekanismi pysyy esineenkin puolelta kunnossa.

Laiminlyönti onkin yksi henkilökunnan vastuulle osuvia riskitekijöitä. Kokoelman suuruuden ja resurssien rajallisuuden huomioon ottaen laiminlyönti olisi täysin inhimillistä, muttei suinkaan suotavaa. Laiminlyönti voi olla huolimatonta siivousta, vääränlaisia puhdistusaineita tai vaikka talvivarastoinnin unohtamista. Tässä tapauksessa todennäköisin laiminlyönti lienee säännöllisten tarkastusten tekemättä jättäminen esimerkiksi tuohyönteisten, kosteusvaurioiden ja tuennan pettämisen varalta. Kokemukseni mukaan ulkomuseon henkilökunta pitää kohteita kuitenkin tarkasti silmällä, joten laiminlyönnin riski on pieni.

4.2.8 Säteily

Eräitä ehkä kaikista salavihkaisimmin museo-objekteja vaurioittavia tekijöitä ovat erilaiset säteilyt. Säteilystä tuhoisimpia ovat lyhytaaltoiset UV-säteilyt ja pidempiaaltoinen infrapunasäteily. Näiden väliin jää ihmisilmälle erottuva säteily, valo, jonka vaikutukset eivät ole aivan niin vahingollisia. (Kaavio 3) UV-säteilyjen haitallisuus perustuu siihen, että ne kellastuttavat, haurastuttavat ja jopa hajottavat materiaaleja. Infrapunasäteily puolestaan lämmittää pintoja, ja aiheuttaa näin kaikkia liian korkeaan lämpötilaan yhdistettyjä vaurioita. Näkyvän valon vaikutus ulottuu ainoastaan materiaalin pintaan; se haalistaa värejä. Jotkut pigmentit ovat valon vaikutukselle herkempiä kuin toiset. (Michalski 2013c.)

Kaavio 3. Eri säteilyjen aallonpituuksia

Kellotapuliin pääsee vain vähän luonnonvaloa, joten säteilyn aiheuttamat riskit liittyvät ennen kaikkea näkyvyyttä parantavaan lisävalaistukseen. Vaivaisukon pinnoilla säilyneet maalialueet ovat säteilylle herkimpiä. Puupintoja säteily harmaannuttaa ja haurastuttaa, vaikkakin nyt niitä suojaa ohuen ohut vernissakerros. Mitä tehokkaammin ja pitkäkestoisemmin puuta valaistaan, sitä nopeammin se vaurioituu. Näyttelyvalaistusta suunniteltaessa joudutaankin aina puntaroimaan arvojen välillä. Valaistako kohde huonosti, haitaten visuaalista saavutettavuutta, vai tehokkaasti, riskeeraten kohteen säilymisen jälkipolville. (Michalski 2013c.) Lisävalaistuksen haitallisuutta voidaan pienentää tuntuvasti valitsemalla käyttöön oikeanlaiset lamput ja huolehtimalla, ettei valaisimia pidetä päällä turhaan. Jonkinasteinen riski näytteillepanon kanssa on silti aina otettava, sillä kohdetta ei voi esitellä pimeässä.

Auringonsäteet ja yleisesti kaikki keinotekoinenkin valaistus sisältävät sekä UV-säteilyä, näkyvää valoa, että infrapunasäteilyä. Valaistuksen voimakkuutta, eli tässä tapauksessa haitallisuutta, mitataan lukseissa (lx). Vertailun vuoksi päivällä varjossa mitattaisiin yleensä noin 10 000 luksia ja toimistovalauksessa sisällä noin 300 luksia. (Michalski 2013c.) Herkkien museoesineiden valaisemiseen on jo pitkään pidetty

ihanteellisena 50 luksin ylärajaa (ks. Stolow 1987: 19; Michalski 2013c). Suomen museoliiton suositus maalatun puuesineen valaisun voimakkuuteen on korkeampi, 150 luksia (Suomen museoliitto 2002). Valaistusvoimakkuutta mitataan siihen tarkoitetuilla mittareilla.

Museokohteen valaisua edistää tietenkin vain näkyvä valo, joten optimaalisin lamppu välittää mahdollisimman vähän UV-säteilyä ja lämpöä. Yleisistä valaisimista loisteputket lähettävät enemmän UV-säteilyä kuin perinteiset hehkulamput, joista osasta sitä ei välity lainkaan (Stolow 1987: 19). Perinteisten hehkulamppujen säteilyskaala tosin ulottuu pidemmälle infrapunasäteilyn aallonpituuksien puolelle, eli ne välittävät enemmän lämpöenergiaa. Energiatehokkaammista halogeenilampuista lähtee sekä UV- että infrapunasäteilyä. Näistä UV-säteilyä on mahdollista vähentää filtereillä eli suotimilla. (Michalski 2013c.) Erilaisilla suodattimilla varustetut, pienitehoiset halogeenilamput vaikuttaisivat olleen pitkään käytetyimpiä museovalaisimia. Niiden rinnalla on alettu enenevässä määrin käyttää myös LED-valaisimia, jotka ovat valaisuminaisuuksiltaan kehittyneet huomasti viime vuosien aikana. Myös Suomen kansallismuseossa käytetään UV-block -tyyppisten halogeenivalaisimien ohella yhä enemmän LED-valaisimia (Nikander & Pasanen 2014).

Tähänastisten tutkimusten mukaan LED-valaistuksen pääasiallinen hyöty museokäytössä on sen ekonomisuus. Vaikka LED-valaisimien hankintahinta on muita valaisimia korkeampi, on niiden todettu pitkän käyttöikänsä ja hyvän energiätehokkuutensa ansiosta olevan pitkällä aikavälillä kannattavampia. On tutkittu myös LED-valaistuksen vaikutusta säteilylle erityiseen herkkiin materiaaleihin, pigmentteihin. LED-valaistuksen ei ole kuitenkaan todettu olevan testatuille pigmenteille sen haitallisempaa kuin perinteinen halogeenivalaistuskaan. Joissain tapauksissa LED-valaisimet ovat jopa osoittautuneet vaarattomimmiksi vaihtoehdoiksi. Suurin osa LED-valaisimista ei välitä lainkaan UV- tai infrapunasäteilyä, joten valon suodattaminen ei ole huolellisesti valitun polttimon kanssa tarpeellista. LED-valaistus on onnistuttu muokkaamaan värilämpötilaltaankin halogeenivalaistusta vastaavaksi. (Miller & Druzik 2012: 29, 25, 31, 16.)

Vaivaisukon valaistukseen tulee valita mahdollisimman pienitehoiset lamput, joiden eteen voi tarvittaessa asettaa UV-suotimet. Suotimet kuluvat ja hajoavat käytössä, eli niitä täytyy aika ajoin uusia (Stolow 1987: 19). UV-suotimia myydään Suomessa ai-

nakin valokuvaukseen erikoistuneissa liikkeissä. Halogeenipolttimoita on saatavilla myös versioina, joissa UV-suodin on jo valmiina. Infrapunasaiteilyn voimakkuutta voi testata yksinkertaisesti kädellä. Kun lamppu on kunnolla syttynyt (noin 30 s), pidetään kättä esineen etäisyyden päässä sen edessä. Jos säteily lämmittää kättä tuntuvasti, on syytä asentaa valaisin kauemmas esineestä tai kokeilla toisenlaista lamppua.

(Michalski 2013c.)

LED-valaisimet voisivat olla ominaisuuksiltaan varteenotettava vaihtoehto. Polttimoita valittaessa tulee kuitenkin varmistua, että ne ovat hyvälaatuiset ja tehtävään sopivat. Herkille kohteille ja museo-olosuhteille sopivia LED-valaisimia markkinoi myyvänä Suomessa ainakin Osram (Modario IP20 Spot LED, 2014).

Säteilyn aiheuttamaa haittaa minimoidaan oikeanlaisten valaisinvalintojen lisäksi myös lyhentämällä valaisuaikoja. Tapulissa tuskin tulee aivan jatkuvasti olemaan yleisöä paikalla, joten voisi olla vaivan arvoista liittää kohteen valaistukseen liikkeentunnistin. Tällöin vaivaisukko altistuisi säteilylle vain sen verran kuin välttämätöntä. Kansallismuseossa vastaava ratkaisu on käytössä joissain muissakin kohteissa. (Nikander & Pasanen, 2014.)

4.2.9 Saasteet

Museo-objektille haitalliset saasteet voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: ilman ja kosketuksen välityksellä leviäviin sekä luontaisiin. Ilmansaasteisiin lukeutuu sekä luonnollisia ”saasteita” kuten otsoni, happi ja suolat, että päästöistä syntyviä saasteita kuten rikkipitoiset kaasut ja katupöly. Kosketuksen välityksellä leviäviä saasteita ovat esimerkiksi pinnoille paljain käsin koskettelusta tarttuvat hiki ja rasvat sekä vääränlaisten puhdistusmateriaalien jättämät jäämät. Myös virheelliset materiaalivalinnat objektin vitriiniä tai säilytyslaatikkoa valmistettaessa saattavat aiheuttaa epätoivottuja muutoksia. Luontaiset saasteet puolestaan muodostuvat objektissa itsestään yhteen sopimattomien materiaalien reagoidessa keskenään. (Tétreault 2013.)

Vaivaisukon tapauksessa kosketuksen välittämät saasteet ovat täysin vältettävissä, kun esineen luvaton koskettelu estetään. Veistosta käsiteltäessä ja siirtäessä tulisi mielellään käyttää puuvillahanskoja (Suomen museoliitto 2002). Koska näyttelyteline on tarkoitus valmistaa puusta, ei senkään pitäisi olla kohteelle vaaraksi. Luontaisia saasteita voi kuitenkin muodostua puu- ja rautaosien yhtymäkohtiin. Metallin

syöpyminen saattaa kiihtyä sen ollessa kosketuksissa puun kanssa, sillä puu voi olla hapanta. Ukon metalliosat on käsitelty ruosteensuoja-aineella, mutta mikäli metalliosiin siitäkkin huolimatta muodostuu korroosiota, värjäävät ne myös puuta. (Lastras Pérez 2013.)

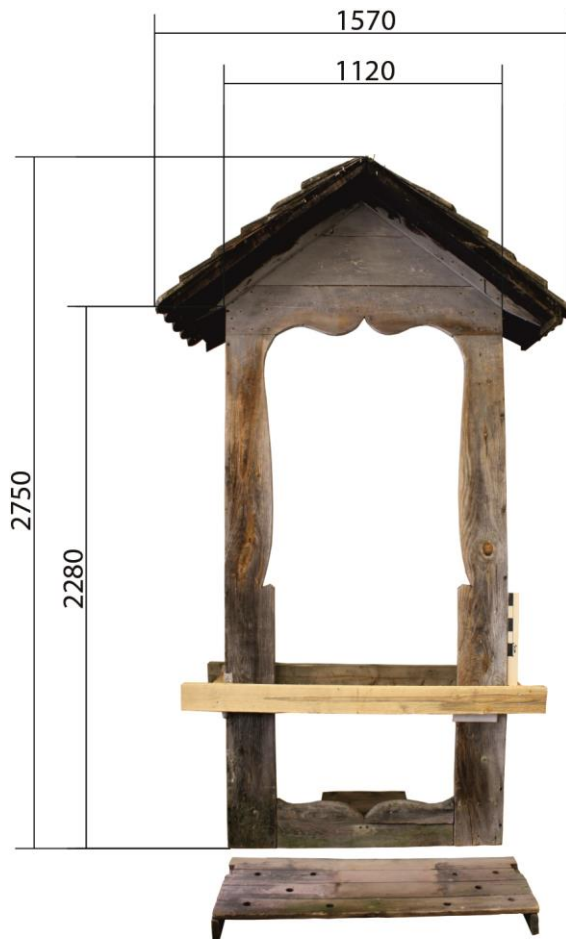
Saasteryhmä, joka kaikista välittömimmin uhkaa esineen säilyvyyttä on ilmansaasteet. Näyttelytilaan pääsevää ilmaa ei voida käytännössä mitenkään suodattaa, vaan tapulin sisäilma on samaa mitä kirkkomaallakin hengitetään. Näyttelytilan ovea tullaan museon aukioloaikoina pitämään auki, ja öisin ilma pääsee virtaamaan rakennuksen erinäisten rakojen kautta. Arvioisin saaren ilmanlaadun olevan kuitenkin melko hyvä. Seurasaari sijaitsee Itämeren rannalla, mikä tarkoittaa siellä vallitsevan kosteahko meri-ilmastoa. Jonkin verran ilma saattaa siis välittää erilaisia suoloja, jotka metallipinnoilla eritoten veteen liuenneina aiheuttavat korroosiota (Lastras Pérez 2013). Moottoriajoneuvoja saarella liikennöi vain vähän, joskin pääkaupungin vilkas liikenneverkosto ympäröi saarta joka puolelta. Siltikin uskoisin katupölyä kantautuvan näyttelytilaan vain erittäin pieniä määriä. Liikenne- ja teollisuuspäästöistä aiheutuvia rikki- ja typpidioksideja saattaisi kaupunki-ilmassa olla enemmänkin. Puu ei kuitenkaan ole näille erityisen herkkiä. Metallipinnalla kaasusaasteetkin voivat muuttua korroosiota edistäviksi suoloiksi, mutta muuntautuminen vie aikansa. (Tétreault 2013.)

Välitöntä haittaa vaivaisukolle aiheutuu vain ilmassa leijailevista partikkeleista kuten huone-, katu- ja siitepölyistä. Lisäpölyä saattaa lähiaikoina aiheutua saarella tehtävistä rakennustöistä. Pölyjenkin aiheuttama vaurio on vain vähäistä; ne lähinnä likaavat esineen pintoja. Esineen epätasaisuuksiin kasaantuva lika myös sitoo kosteutta pinnoille, ja näin lisää kosteuden aiheuttamien seurausten riskiä. Tämä riski voidaan minimoida pitämällä näyttelytila siistinä ja rajoittamalla pölyn pääsyä näyttelytilaan. (Tétreault 2013.) Tapuliin on vedetty sähköt, joten imurointi on mahdollista. Näyttelytilan ovi tulee pitää suljettuna aina kun mahdollista, eli aukioloaikojen ulkopuolella. Olisi suotavaa puhdistaa myös itse vaivaisukko irtoliasta silloin tällöin. Puhdistuksen voi tehdä mekaanisesti esimerkiksi pehmeän siveltimen avulla. Erityisen varovaisesti tulee käsitellä alueet, joissa pintakäsittely on krakeloitunutta.

4.3 Näyttelyteline

Vaivaisukolle on välttämätöntä rakentaa kellotapuliin jonkinlainen näyttelyteline, jotta suoraan tapulin seinään kiinnitys pystytään välttämään. Ukon vatsan lävistävän seipään vuoksi ukko ja teline tulee sijoittaa vähintään seipään mitan, eli muutaman kymmenen senttimetrin verran irti seinästä. Yksi vaihtoehto olisi tietenkin käyttää sille säilytystä varten valmistettua telinettä, joka on nähtävissä esimerkiksi liitteen 1 kuvissa. Siihen ripustettuna vaivaisukko näyttäisi kuitenkin irtonaiselta – tehtävästään erotetulta ja seinäkopistaan kiskotulta. Sanoisin, että yksi kulttuurihistoriallisen museon perusnäyttelyn keskeisimpiä päämääriä on sivistää yleisöä auttamalla heitä tunnistamaan näyttelyssä esitellyt kohteet (Heinonen & Lahti 2001: 155). Kävijälle, jolle vaivaisukkoperinne ei ole ennestään tuttu, jäisi kontekstistaan irrotetun vaivaisukon käyttötarkoitus luultavimmin arvoitukseksi. Vaikka ukkoa ei enää voidakaan palauttaa sille ominaiselle paikalle ulkoseinustalle, voitaisiin veistoksen alkuperäisestä tarkoituksesta kertovia elementtejä tuoda sen tueksi näyttelytilaan. Tehokkain ratkaisu olisi naamioida muutenkin välttämätön näyttelyteline ukon katokseksi. Tämä viestisi selvästi, ettei vaivaisukkoa esitellä tavanomaisessa ympäristössään; veistoksen tehtävä on ollut päivystää ulkona, missä se on tarvinnut suojakseen katteen. Kate suojaisi esinettä myös potentiaaliselta vesivahingolta, mikäli tapulin katto sattuisi syytä tai toisesta vuotamaan.

Initiaali ratkaisu tällaisen katostelineen toteuttamiseksi oli käyttää vaivaisukolle 1910-luvulla valmistettua katosta (kuva 12). Katos ei ole alkuperäinen vaan museossa ukolle valmistettu, mutta veistoksella ja katoksella jo pitkä yhteinen historia. Tapulin julkisivukorjausten takia katos on jo muutenkin jouduttu irrottamaan vanhalta paikaltaan, joten sen uudelleensijoittaminen tapulin sisätiloihin olisi ollut sitäkin mutkattomampaa. Katos on suhteellisen hyvässä kunnossa, ja pelkästään muutaman lahon katto- ja seinäpään uusimalla, joitain puuosia korjaamalla ja uudella maalikerroksella siitä tulisi käyttökelpoinen. Katoksen ”takaseinäksi” olisi vain tarvinnut valmistaa vaivaisukon painon kestävä seinärakennelma.

Kuva 12. Vanha katos ja sen päämitat (Malmi 2014)

Vastaan tuli kuitenkin näyttelytilan katto. Harjakattoinen katos ulottuu korkeimmillaan 2750 millimetriin. Näyttelytila taas on matalimmillaan vain 2400 mm korkea. Valitsemassani sijoituskohdassakin, välikattoa kannattelevien hirsien välissä, huonekorkeus on vain parikymmentä senttiä enemmän. Tapulin ensimmäinen kerros on alkuaan ollut parisen metriä korkeampi, mutta sitä on 1913 madallettu säilytystilaksi halutun permannon verran (Kellotapulin korjaushistoria 2014). Tuolloin rakennetun välikaton takia katos on sisätilaan juuri ja juuri liian korkea. Katokselta ja varastopermannolta saattaa puuttua aitousarvoa, mutta ne ovat yhtä kaikki vanhoja, tapulin historiaan nivoutuneita rakennelmia, minkä vuoksi ne tulee säilyttää entisellään. Vaivaisukon telineelle tarvittaisiin siis toisenlainen ratkaisu, ja vanhan katoksen kohtalosta tulisi päättää erikseen.

Toinen idea oli rekonstruoida vaivaisukolle sellainen katos kuin sillä on alun perin ollutkin. Etsinnät eivät kuitenkaan tuottaneet tulosta; ukosta ei löytynyt museointia edeltäneeltä ajalta ainoatakaan kuvaa. Museossa valmistetun katoksen rekonstruointi pienempänä ei myöskään tuntunut järkevältä, sillä katoksen visiiri peittäisi madallettuna

ukon päätä. Katoksen sivuseinät myös hankaloittaisivat itse esineen tarkastelua. Vaivaisukkoja ei ole voitu jaotella alueittain tai aikakausittain tyyppeihin, joten olisi perusteetonta suoraan kopioida jonkin vastaavan vaivaisukon katos. Nykykatoksista harva on luultavasti muutenkaan alkuperäinen.

Paras lähtökohta oli alkaa ideoida katosta puhtaasti näyttelillepanon toimivuuden kannalta. Vaivaisukko tulee olemaan sisätilassa, joten katoksen todellista suojaavuutta ei tarvitse kaikilta osin ottaa huomioon. Parhaimman näkyvyyden veistokseen sallisi kolmiomainen, suoraan seinään kiinnitetty katos, jollaisia näkee lukuisilla ukoilla alueeseen katsomatta. Näyttelytelineessä tämä kiinnitettäisiin tietenkin vaivaisukkoa kannattelevaan seinärakenteeseen, ei tapulin seinään. Vastaava ratkaisu on toteutettu muun muassa sisätiloihin siirretyn Kärämäen vaivaisukon (kuva 13) ja uudelleensijoitetun Pyhäjoen ukon (kuva 14) tapauksissa.

Kuvat 13 ja 14. Sisätiloissa oleva Kärämäen ukko (Paavola 2013) ja vanhan kirkon tuhosta pelastunut Pyhäjoen ukko (KirjastoVirma 2014) telineineen

Molemmissa tapauksissa katos lienee seurannut ukkoa vanhasta sijainnista uuteen. Kärämäen vaivaisukon telineen alkuperästä en löytänyt takuuvarmaa tietoa, mutta ainakin se on ollut sijoitettuna kototapulinsa alakertaan jo vuodesta 1967 (Leppo 1967: 141). Katteen haalistuneen pinnan perusteella katos on varmaankin suojannut ukkoa jo

sen ollessa ulkona. Pyhäjoen ukko pelastettiin kirkkonsa palosta 1974 ja uudelleensi-
joitettiin myöhemmin uuden kirkon muurille (Pyhäjoen vaivaisukko, 2014). Myös sen
katos ilmeisesti pelastui, tai siitä tehtiin melko tarkka kopio. Liki tismalleen samanlai-
sessa suojassa ukko on nimittäin kuvattu jo ennen kirkon tuhoutumista (Leppo 1967:
95).

Näistä kahdesta tyyllillisesti hyvin erilaisesta esimerkistä Kärämäen ukon rosoisem-
masta telineestä voisi ottaa mallina Haapaveden ukon näyttelytelineeseen. Vahvoihin
väreihin maalatun Pyhäjoen ukon katoksen tapaisen rakennelman valmistus veisi
enemmän resursseja. Lisäksi se olisi näyttelytilassa turhan huomiota herättävä. Kär-
sämäen ukon teline on puolestaan informatiivinen, mutta hillitty. Katososa voisi vie-
läkin yksinkertaistaa, jotta yleisön huomio kiinnittyisi telineen sijasta itse näyttelykoh-
teeseen (Teräsvirta 2014). Ukon alle jäävää jalustaa taas voisi laajentaa, mikä vaikeut-
taisi yleisön pääsyä liian lähelle esinettä. Lisäksi suurialainen jalusta suojaisi parem-
min lattiasta nousevaa kosteutta vastaan. Telineen seinärakenteen punamultaus toimisi
myös Haapaveden ukon kohdalla, sillä Haapaveden kirkon seinät olivat ukon valmis-
tumisajankaan samanväriset.

Kärämäen vaivaisukon telinettä mallina käyttäen ja näyttelytilan olosuhteet huomioi-
den ideoin Haapaveden vaivaisukolle kokonaan puisen näyttelytelineen hyvin yksin-
kertaistetulla katoksella (liite 10). Teline on mitoitettu niin, että se mahtuu näyttelyti-
lassa väljästi välikaton kannattimien väliseen kohtaan. Se sopii sellaisenaan myös ta-
pulin perimmäiseen näyttelytilaan, mikäli vaivaisukko sinne myöhemmin siirretään.
Jalustasta voidaan halutessa tehdä vieläkin suurempi. Jykevästä palkeista valmistettava
seinärakenne maalataan punamullalla, ja kätteeseen voitaisiin sivellä tervaa. Terva
toimisi samalla hyönteiskarkotteena, joskaan sen tehosta juuri puuntuholaisia vastaan
ei ole tietoa. Puhdas terva jättää käsiteltävän pinnan nahkeaksi, joten paremmin kovet-
tuvan tervamaalin tai Roslagin mahongin (1:1:1 tervaa, vernissaa ja puutärpättiä) käyt-
tö helpottaisi telineen siirtelyä. Jalustaa ja katoksen alapintaa ei välttämättä tarvitse
käsitellä ollenkaan. Valaistuksen saisi kätevästi integroitua katoksen alapintaan. Katos
ulottuu eteen sen verran, että myös vaivaisukon etupuolen saa näin valaistua.

Jalustaa ja koko telinettä näyttelytilaan asettaessa tulee ottaa huomioon lattian epäta-
saisuus. Kun teline on ripustuskoukkuja ja seipään reikää vaille valmiina näyttelytilas-
sa, on vaivaisukkoa syytä sovittaa paikalleen. Näin varmistutaan siitä, että ripustus-

mekanismi osuu kohdilleen. Ukon ja jalustan väliin on jätettävä rako, jottei jo muutenkin vaurioituneisiin jalkoihin kohdistu painetta. Raon tulee olla tarpeeksi suuri, ettei ripustuksen pieni myötääminen ajan saatossa haittaa. Toisaalta veistos ei saa riippua niin ylhäällä, että se ripustuksen sattuessa pettäisiin tippuiksi tuhoisan korkealta. Noin kolmen senttimetrin väli vaivaisukon kengänrippeiden ja jalustan välillä voisi olla sopiva.

4.4 Saavutettavuus

Saavutettavuuteen ja esteettömyyteen on ihan kaikissa kulttuurikohteissa panostettu viime aikoina paljon, ja Museovirastonkin tähtäimessä on ollut entistä kävijäystävällisemmät museot. Esimerkiksi vuonna 2003 on aloitettu edelleen pyörivä Kulttuuria kaikille -ohjelma, jonka tähtäimessä on tarjota saavutettavuutta edistäviä ohjeita, koulutuksia ja tarkistuslistoja valtakunnallisesti kaikille kulttuurialan toimijoille (Yhdenvertaisen kulttuurin puolesta ry:n strategia 2014: 2). Myös Seurasaaressa museokohteiden saavutettavuus on Kulttuuria kaikille -ohjelman toimesta kartoitettu vuonna 2005 (Sainio & Edgren 2007: 19). Kellotapuli ei ole kuitenkaan tuolloin toiminut näyttelytilana. Museovirasto on sittemmin julkaissut oman saavutettavuusohjelmansa, Kansallisaarteita kaikille, vuonna 2007. Aihe-alue on todella laaja. Museoviraston ohjeistus kattaa koko näyttelyn saavutettavuuden hyvästä viestinnästä ja asiakaspalvelusta info-taulujen optimaalisimpaan sijaintiin (Sainio & Edgren 2007: 11, 17, 21). Omalta osaltani keskityn ainoastaan vaivaisukon visuaaliseen saavutettavuuteen sekä näyttelytilan esteettömyyteen. Näistä molemmat ovat nimittäin kytköksissä kohteen ja sen asuttaman museorakennuksen säilyvyyden kanssa.

Kohteen hyvä visuaalinen saavutettavuus on taattu muutamien yksinkertaisin keinoin. Huomioitava on ennen kaikkea riittävä lisävalaistus, sillä tapuli voi varsinkin pilviseinä päivänä olla hyvinkin hämärä. Toivottavaa on, että näyttelyn valaistustasoa säätäessä otetaan myös heikkonäköiset kävijät huomioon. Kaikille sopivan valaistustason saavuttaminen luvussa 4.2.8. määriteltyjen raja-arvojen puitteissa pysyvällä valaistuksella ei pitäisi olla ongelmallista. Näyttelyn sisällä suuresti vaihtelevat valaistustasot eivät ole nekään suotavia, sillä ne haittaavat näkemistä. (Green 2000:10.) Tätä ei ulkomuseossa täysin voida välttää, sillä museokohteiden piha-alueilla on aina paljon kirkaampaa kuin rakennuksissa sisällä. Silmän täytyy siis vain malttaa antaa tottua hämäänsä aina sisään astuttaessa.

Toisena visuaalisen saavutettavuuden maksimointina mainitsisin mahdollisuuden nähdä esine eri suunnista. Takaa päin vaivaisukkoa ei tietenkään voi kiinnityksen takia nähdä, mutta näkyvyyttä sivuilta ei saisi rajoittaa. Myös valaistuksen olisi hyvä kohdistua myös ukon sivuille ja selkäosaan – ei vain etupuolelle. Tämä etenkin siksi, että esineen alkuperäistä asua ei ole etupuolella jäljellä lähes lainkaan.

Vaivaisukko-näyttelyn esteettömyys ei ole yhtä helposti ratkaistu. Käynti näyttelytilaan hankaloituu jo kirkon kulman ympäri tultaessa, kun tapulille johtava hiekkatie päättyy (kuva 9 sivulla 32). Suorin reitti tästä tapulin sisäänkäynnille vie yli viiston kalliokohdan, joka on varsinkin sateella vaarallisen liukas. Perillä kävijää testaavat jyrkät kivirappuset, joiden askelmat kaiken kukkuraksi heiluvat (kuva 15). Viimeinen este on vielä korkea ovikynnys.

Kuva 15. Kellotapuliin johtavat rappuset ovat jyrkät ja epävakaat

Loppureitin vaarallisuus voitaisiin korjata jatkamalla kesken jäänyttä hiekkatietä. Hiekkatien jatke ohjaisi kävijät kiertämään liukkaan kohdan oikealta puolelta, missä tällä hetkellä on hieman heinikkoista. Näin saataisiin kirkkopihan kokonaisuuttakin selkeämmäksi ja siistimmäksi. (Palaveri 2014.)

Rappujen kanssa täytyy tyytyä kompromissiin. Tapuliin ei ole mahdollista rakentaa kaikki kävijät huomioon ottavaa ramppia ilman, että rakennuksen julkisivun ilme kärsisi. Ottaen huomioon, ettei rakennuksessa tule toistaiseksi edes olemaan näytteillä kuin yksi kohde, ei kiinteän tai siirrettävän rampin hankinta varmasti kuuluisi hankintalistan kärkeen. Järkevintä on pyrkiä muokkaamaan olemassa olevista portaista mahdollisimman helpot kulkea. Askelmien kivistä osa on tällä hetkellä irtonaisia, joten ne tulee uudellenjärjestellä tukeviksi ja kestäviksi. Tarvittaessa kivien väliin voi lisätä vaikka laastia, kunhan askelmista saadaan kiinteät. Erittäin tarpeellinen lisä olisi jonkinlainen kaide, sillä pudotus varsinkin portaiden vasemmalla puolella on suuri. Kaitteen voisi siis rakentaa vaikka vain tälle puolelle. Kaide ei ainoastaan suojelisi pudotukselta, vaan mahdollistaisi lievästi liikuntarajoitteisten kävijöiden pääsyn näyttelytilaan. Mallia voisi ottaa kirkon pääsisäänkäynnin yhteyteen muutama vuosi sitten lisätyistä rautakaiteista, jotka ovat ajan kanssa sulautuneet ympäristöönsä varsin hyvin (kuva 16). (Palaveri 2014.)

Kuva 16. Karunan kirkon pääsisäänkäynnin portaisiin on lisätty rautakaiteet kulkua helpottamaan (Malmi 2014)

Kirkon takoraudasta valmistetut apukaiteet ovat hyvin selkeälinjaiset, ja vain aavistuksen koristeelliset. Niistä erottuu selkeästi perinteisen käsityön jälki, minkä vuoksi ne istuvatkin taastaansa niin hyvin. Samantyylinen kaide sopisi myös kellotapulin sisäänkäynnille. Siihen, kuten kirkonkin kaiteisiin, voisi varmuuden vuoksi merkitä

valmistusvuoden. Näin lisäystä ei vahingossakaan erehdyttäisi luulemaan alkuperäiseksi. (Palaveri 2014.)

4.5 Yhteenveto tarpeellisista toimenpiteistä

Tässä luvussa kerrataan ja jäsennellään kaikki toimenpiteet, jotka on edellisten pohdintojen tuloksena koettu tarpeellisiksi. Toimenpiteet on jaettu käytännöllisyyden vuoksi kolmeen ryhmään: ennen vaivaisukon näytteillepanoa tehtäviin, seuraavien vuosien aikana tehtäviin ja jatkuviin.

Ennen vaivaisukon näytteillepanoa tehtävät toimenpiteet

Ajankohtaisin toimenpide on korjauttaa tai uusia kellotapulin huonokuntoiset ukkosenjohdattimet, sillä tällä hetkellä tulipalon riski on paljon suurempi kuin sen on välttämätöntä olla. Tämä asia onkin ilmeisesti jo toteutumassa. Samalla tai erikseen voitaisiin tarkistaa, että kaikki rakennuksesta löytyvät kolot on edelleen verkotettu tuhoeläinten varalle.

Näyttelytilan saavutettavuutta on parannettava. Hiekkatietä on syytä jatkaa tapulin sisäänkäynnille asti, ja ohjata kävijät liukkaan kalliokohdan ympäri. Sisäänkäynnin portaita on korjattava niin, että askelmat saadaan vakaiksi. Lisäksi ainakin portaiden vasemmalle puolelle on lisättävä kaide, sillä pudotus on sillä puolella suurempi. (Palaveri 2014.) Kaiteen ansiosta osa liikuntarajoitteisestakin yleisöstä pääsee kulkemaan näyttelytilaan. Täysin esteetöntä museorakennuksesta ei valitettavasti kuitenkaan saada.

Yleisön mukana näyttelytilaan tulee kulkeutumaan pölyä, jonka määrä luultavasti kasvaa hiekkatien jatkamisen myötä. Pölyn tuloa ja leviämistä voidaan vähentää lattiamatolla. Pelkkä kynnymattokin riittää, mutta halutessa matto voi olla myös suurempi – jatkua esimerkiksi ulko-ovelta väliovelle. Pitkällä matolla saisi samalla merkittävää toivotun kulkureitin, ja se voisi psykologisella tasolla estää yleisöä menemästä liian lähelle museoesineitä. (Palaveri 2014.)

Ylempiin kerroksiin johtavat rappuset ovat hyvin houkuttelevat, joten pelkkä köysi ei välttämättä ole riittävä este niiden alkupäähän. Tämän vuoksi rappusten juureen tulee rakentaa kiinteä portti, jonka saa yleisöltä lukittua. Ympäristöön sulautuvien materiaali-

vaihtoehto on pintakäsittelemätön mänty. Portti ei saa olla silmiinpistävän koristeellinen, eikä sen kiinnityksen tulisi juurikaan vaurioittaa museorakennusta.

Näiden ohella vaivaisukkolle on valmistettava tukeva näyttelyteline. Näyttelytelineessä tulee olla vähintään kosteuden nousua vaikeuttava jalusta sekä vankka seinärakenne, johon veistoksen saa ripustettua. Mielellään telineeseen kuuluisi myös katos, sillä se selkiyttäisi esineen käyttötarkoitusta. Katos toimisi myös suojana tällä hetkellä hyvin mahdollista kattovuotoa vastaan.

Lisävalaistus on välttämätön, jotta myös heikkonäköiset kävijät näkevät kohteen hämärässä tilassa. Valaisimet voidaan kiinnittää joko näyttelytelineen katoksen alapintaan tai näyttelitalan välikaton kannattimien taakse. Olisi hyvä, jos myös veistoksen sivut ja selustan saisi valaistua. Ihanteellinen valaistus kytkeytyisi päälle vain silloin, kun näyttelytilassa on liikettä.

Seuraavien vuosien aikana tehtävät toimenpiteet

Kellotapulin paanukatto tulee uusia kokonaisuudessaan mahdollisimman pian. Vaivaisukkonäyttelyä voidaan pitää auki myös kattoremontin ajan, kunhan asia pidetään mielessä rakennustelineitä suunniteltaessa ja pystytettäessä. Varsinkin sisäänkäynnin yläpuoli tulee tällöin suojata tarkoin, ettei katolta varmasti pääse putoamaan mitään yleisön päälle. (Palaveri 2014.)

Tulevaisuudessa koko kellotapulin suhteellista ilmankosteutta tulee pyrkiä pienentämään. Tätä varten pohjakerroksen lattia voidaan kauttaaltaan tiivistää esimerkiksi alapuolelle lisättävällä laudoituksella. Tämä vähentäisi lattian läpi nousevaa kosteutta. Tällöin on kuitenkin parannettava ilmanvaihtoa rakennuksen alla, jotta alapohja pääsee edelleen kuivumaan. Kivisokkeliin on siis lisättävä tuuletusaukkoja. Myös rakennuksen sisäilman on päästävä vaihtumaan. (Palaveri 2014.)

Mikäli yleisö ei vaivaisukon pintavasta jalustasta huolimatta malta olla koskematta veistokseen, täytyy varokeinoja harkita. Kohdetta ei näköhaitan vuoksi haluta aidata. On ehdotettu, että jalustaa kiertämään voitaisiin sen sijaan ripustaa narua, joka toivottavasti tehoaisi irrallisen aidan tavoin. Näytteillepanon ympärille olisi myös mahdollista asentaa liiketunnistimet, jotka lähettäisivät lähimmälle opasvartijalle viestin aina jonkun mennessä liian lähelle museoesinettä. Tällainen järjestelmä on suunnit-

teilla myös viereiseen Kahiluodon kartanoon. (Palaveri 2014.) Jos mikään näistä ei kuitenkaan tuota tulosta, on pakko turvautua kieltokylttiin ja fyysisiin esteisiin - aitoihin. Rakennuksen sisäänkäynnillekin saattaa osoittautua välttämättömäksi kiinnittää rajoituskyltti, mikäli näyttelytilassa vierailee jatkuvasti turhan suuria samanaikaisia yleisöryhmiä.

Jatkuvat toimenpiteet

Lopullisena tavoitteena on pystyä jättämään vaivaisukko näyttelytilaan ympärivuotisesti, joten on tärkeää monitoroida tilan olosuhteita jatkuvasti. Mittauksia varten dataloggeria on edelleen pidettävä näyttelytilassa, ja myös purettava säännöllisesti – noin puolen vuoden välein. Vaivaisukkoa ei voi jättää talvehtimaan kellotapuliin ennen kuin rakennuksen katto on korjattu ja ilmankosteutta alennettu. Vasta kun dataloggerin mittaukset todistavat olosuhteiden riittävästi kohentuneen, voidaan veistoksen ympärivuotista säilyttämistä näyttelytilassa harkita. Ennen tätä vaivaisukko tulee siirtää esimerkiksi Kansallismuseon varastoon aina museon sesongin päätyttyä syksyllä. Kansallismuseon varastossa vallitsee puuveistoksen säilyvyyden kannalta sopiva RH, 45–55 %. (Palaveri 2014.)

Kun vaivaisukko on näyttelytilassa, täytyy sen oloja säännöllisesti tarkastaa. On varmistuttava, että veistoksen ripustusmekanismi pysyy tukevana, teline ei muutu lattian tärinästä kiikkeräksi eikä tapulin katto vuoda. Lisäksi on pidettävä veistoksen pintoja silmällä homeen ja tuhohyönteisten varalta. Rakennuksessa liikkuvista hyönteislajeista pysyttäisiin perillä, jos sinne asennettaisiin hyönteisansoja. Koska valaisimet saattavat ajan kanssa vioittua, on niitäkin suotavaa silloin tällöin tarkistaa. On hyvä vaikka keilla kädellä, etteivät valaisimet varmasti lämmitä kohdetta liikaa. Samoin palohälyttimien on tietenkin pysyttävä toimintakunnossa. Pölyn, tuholaisien ja ilkkivallan torjumiseksi kellotapulin ovi on pidettävä kiinni ja lukittuna aina kun mahdollista. Valaisimiakaan ei saa turhan takia pitää päällä.

Vaivaisukon säilyvyyttä on edistettävä erinäisillä huoltotoimenpiteillä. Tärkeintä on näyttelytilan säännöllinen siivous ennen kaikkea sesongin aikana. Riittää, kun tilan imuroi huolellisesti. Rakennuksen ympäristöä taas on jatkuvasti siistittävä saarella kuokostavasta kasvillisuudesta. Näin tapulin pohja pääsee paremmin tuulettumaan, ja tulipalon riskikin pienenee. Kirkkopihan suurikokoisten puiden kuntoa on lisäksi syytä pitää silmällä, sillä ne voivat kaatuessaan aiheuttaa merkittävää vahinkoa.

Itse veistoksen huoltotoimenpiteistä vastaavat Kansallismuseon konservaatorit. Vaivaisukko on silloin tällöin puhdistettava irtoliasta, jota sen epätasaisille pinnoille tapulissa varmasti kertyy. On myös tarkkailtava, ettei esineeseen synny näytteillä ollessaan uusia halkeamia tai muita vaurioita. Veistoksen säännöllinen huolto tuskin muodostuu ongelmaksi sinä aikana, kun sitä vielä siirretään talven edeltä varastoon. Jonkun täytyy kuitenkin muistaa vierailta ukon luona myös sitten, kun tapuli kelpuutetaan sen vakituiseksi asuinsijaksi.

5 LOPUKSI

Haapaveden vaivaisukosta muodostui työtä tehdessä itselleni tärkeä esine. Vaikka veistos on mykkä, emmekä ole edes tavanneet kuin kerran, on ukko hiljaisuudessaan opettanut minulle paljon. Kyseisen vaivaisukon kautta pääsin tutustumaan koko vaivaisukokulttuuriin, josta en itse juuriltani itäsuomalaisena tiennyt lähes mitään ennen opinnäytetyön aloittamista. Lisäksi ukon kriittinen elämäntilanne tarjosi mahdollisuuden syventää ammattitietämystäni arvokkain tavoin.

Opinnäytetyöni tulokset ovat toivottavasti monien hyödynnettävissä niin sellaisinaan, kuin sovellettuinakin. Esineen ja esineryhmän historiasta sain muodostettua tietopakettin, jota voidaan varmaankin tulevaisuudessa hyödyntää esimerkiksi museokohdetta yleisölle esiteltäessä. Suomenkielistä, ajankohtaiseen tietoon perustuvaa riskianalyysia voitaneen taas soveltaa moniin muihinkin ulkomuseon kohteisiin. Ennen kaikkea toivon sen tietenkin auttavan Haapaveden vaivaisukkoa selviytymään seuraaville vuosidoille.

Kaikista museokohteita uhkaavista riskitekijöistä on saatavilla runsaasti lisääkin tietoa ja tutkimustuloksia monilla eri kielillä, enkä missään nimessä väitä riskianalyysini olevan tyhjentävä selostus aiheesta. Olen pyrkinyt avaamaan riskitekijöiden ja niiden laukaisemien vauriomekanismien pääpiirteitä vain sen verran kuin olen kokenut vaivaisukon säilyvyyden kannalta olevan tarpeellista. Tähtäimessä on ollut myös se, ettei opinnäytetyön sisäistämiseen tarvittaisi juurikaan alan tuntemusta.

Omat riskien todennäköisyysarvioni perustuvat kirjaimellisesti arvioihin. Riskien todennäköisyyksiä on kuitenkin koitettu myös tarkentaa laskentakaavioiden avulla. Tä-

hän liittyviin metodeihin voi tutustua esimerkiksi Jonathan Ashley-Smithin teoksessa *Risk Assessment for Object Conservation*. Laskentamallien soveltaminen lienee käytännöllistä lähinnä suurempien kokoelmakokonaisuuksien oloja arvioitaessa – esimerkiksi vakuutusyhtiön toimeksiannosta.

Tutkimisprosessin varrella törmäsin muutamaan asiaan, jotka mielestäni ansaitisivat jatkotutkimusta, mutta joita en itse pystynyt toteuttamaan. Ensimmäisenä mainittakoon vaivaisukon värikerrokset. Jotta Haapaveden ukon selässä säilyneitä maalikerroksia voitaisiin varmuudella väittää alkuperäisiksi, täytyisi niiden koostumuksia tutkia lisää ja kenties verrata Haapavedellä säilyneen kellotapulien värikerroksiin. Tämä voitaisiin tehdä XRF-analysointilla (röntgenfluoresenssispektrometri), jolla voidaan tunnistaa niin maalin pigmenttejä kuin sidosaineitakin. XRF-mittauksia on mahdollista tehdä paikan päällä maalikerrosten pinnalta – ilman näytteenottoa. Väritutkimuksen voisi laajentaa käsittämään useampia vaivaisukkoja ympäri Suomen, jolloin saataisiin kerättyä merkityksellistä dataa vaivaisukkojen alkuperäisvärityksistä ja pintakäsittelyihin perinteisesti käytetyistä materiaaleista.

Toinen seikka, jonka haluan nostaa esiin, on Seurasaaren ulkomuseon tämänhetkisen palosuunnitelman hienoinen puutteellisuus. Suunnitelmat ihmishenkien pelastamiseksi palotilanteessa on kyllä asianmukaisesti laadittu, ja jopa sotatilanteen varalle on museon kokoelmallekin pelastussuunnitelma. Palon sattuessa kokoelma on kuitenkin vaarassa tuhoutua, sillä ohjeita sen turvaamiseksi palotilanteessa ei ole annettu. Ulkomuseon emo-organisaatiolle, Kansallismuseolle, tällaisetkin ohjeet ilmeisesti löytyvät (Palaveri 2014). Ulkomuseo on kuitenkin ympäristönä täysin poikkeava ja ansaitsee mielestäni oman, museokohtaisen suunnitelmansa. Selkeät ohjeet palon rajaamiseen ja irtaimiston evakuointiin voisivat hektisessä palotilanteessa taata mittavan kulttuurimaisuuden pelastumisen. Kohteet voitaisiin palon varalle arvottaa esimerkiksi niiden koon, sijainnin ja kiinnityksen perusteella.

Tämän opinnäytetyön lopputulos on hyvin pitkälti sellainen, mihin tähtäsin. Ehdin aikataulun puitteissa käsitellä kaikki ne asiat, jotka prosessin alkuvaiheissa tavoitteeksi asetin. Teemat, joihin työtä tehdessä perehdyin, osoittautuivat mieluiseksi ja kiehtoviksi, mikä toivottavasti välittyy lukijallekin. Tutustuin tietoa metsästäessäni useiden ennalta vieraiden kirjastojen ja arkistojen toimintaperiaatteisiin ja tarjontaan, minkä li-

säksi sain hyvän käsityksen Museoviraston organisaation rakenteesta ja tiettyjen tahojen toiminnasta. Tästä on varmasti hyötyä jatkossa.

Odotettavasti työni tuloksista hyötyy niin tutkimuksen toimeksiantaja kuin ennen pitkää koko ulkomuseon yleisökin. Toivon, että Haapaveden vaivaisukon näyttöillepano päädytään toteuttamaan esineen arvon mukaisella huolellisuudella, jotta esine pääsee tästedes ikääntymään kunniakkaasti.

LÄHTEET

Painetut

Ashley-Smith, Jonathan 1999: Risk Assessment for Object Conservation. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Caple, Chris 2011: A History of and an Introduction to Preventive Conservation. Teoksessa Preventive Conservation in Museums. Toim. Chris Caple. Abingdon: Routledge. 1-18.

Costain, Charlie 2011: Framework for Preservation of Museum Collections. Teoksessa Preventive Conservation in Museums. Toim. Chris Caple. Abingdon: Routledge. 23–38.

Eläinten ystävä 1915: Teksti Seurasaaren vaivaisukon rintaan pesineistä linnuista. Julkaisussa Eläinten ystävä no 11/1915. Helsinki: Suomen eläinsuojeluyhdistys. 20.

Forsman, Jaakko 1927: Pieni Tietosanakirja 3. Toimittanut Jaakko Forsman. Helsinki: Otava.

Heinonen, Jouko; Lahti, Markku 1996: Museologian perusteet. Helsinki: Suomen museoliitto.

Heinonen, Jouko; Lahti, Markku 2001: Museologian perusteet. Helsinki: Suomen museoliitto.

Järvelä-Hynynen, Raija 1992: Seurasaari: Kuvakirja ulkomuseosta. Helsinki: Museovirasto.

Kallio, Airi 2008: Perinteiset maalit ja työtavat. Helsinki: Tammi.

Kallio, Raakel; Kallio, Veikko; Kämäräinen, Eija; Lahtinen, Heikki; Mattila, Tiinaliisa; Sakari, Matti 1995. Taiteen pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.

Kantokorpi, Otso 2013a: Vaivaisukkojen paluu. Helsinki: Maahenki.

Kantokorpi, Otso 2013b: Vaivaisukot – ITE-taiteen uranuurtajia vai katoavaa kansanperinnettä? Teoksessa Vaivaisukkojen paluu. Toim. Otso Kantokorpi. Helsinki: Maahenki. 10–14.

Kaukonen, Toini-Inkeri 1985: Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut. Helsinki: WSOY.

Kinanen, Pauliina 2007: Museologiset objektit. Teoksessa Museologia tänään. Toim. Pauliina Kinanen. Helsinki: Suomen museoliitto. 168–186.

Kivipelto, Arja 2014: Mies paikallaan. Julkaisussa Helsingin Sanomat 22.4.2014. Helsinki: Sanoma Media Finland. Tiede 1, 4-6.

Knuuttila, Seppo 2013: Haltia, vaivaisukko ja kiusantekijä. Teoksessa Vaivaisukkojen paluu. Toim. Otso Kantokorpi. Helsinki: Maahenki. 24–28.

Koskela, Pekka 1973: Haapaveden luonnonoloista. Teoksessa Haapavesi ennen ja nyt II. Toim. Martti Ojanperä. Haapavesi: Haapaveden kunta ja seurakunta. 15–38.

Krohn, Helmi 1913: Karunan kirkko Seurasaaren ulkomuseossa. Julkaisussa Otava. No 7/1913. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. 22–25.

Lempa, Nina 2009: Arvoesineistön hoito seurakunnassa. Helsinki: Kirkkohallitus.

Leppo, Markus 1967: Vaivaisukot. Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.

Matkailulehti 1913. Otsikoimaton teksti Karunan kirkon avajaisista Seurasaarella. Julkaisussa Matkailulehti no 1/1913. Helsinki: Suomen matkailijayhdistys. 27–28.

Michalski, Stefan 2011: Relative Humidity and Temperature Guidelines: what's happening? Teoksessa Preventive Conservation in Museums. Toim. Chris Caple. Abingdon: Routledge. 367–368.

Nummela, Seppo 2011: Humalojan kylä ja sen lähitienoot: kevyt historiikkikokoelma Haapaveden osakylästä: Mäntylän, Salonmäen, Ansalehdon, Ala- ja Yli-Humalojan,

Ruis- eli Mökkiperän, Haapakosken, Partaperän ja Morkonperän taloista ja ihmisistä. Haapavesi: Humalojan kyläyhdistys.

Nummi, Outi 2005: Rohmut ja riesat. Tuhohyönteisten tunnistusopas. Toim. Outi Nummi. Helsinki: Suomen museoliitto.

Paulaharju, Samuli 1911: Kirkonäijistä Pohjanmaalla. Julkaisussa Kotiseutu no 1/1911. Helsinki: Suomen kotiseutuliitto. 249-254.

Pettersson, Lars 1973: Haapaveden kirkot. Teoksessa Haapavesi ennen ja nyt II. Toim. Martti Ojanperä. Haapavesi: Haapaveden kunta ja seurakunta. 463–509.

Punta, Mari 2005: Karunan kirkon seinämaalauksfragmentit – Tutkimus ja säilymisen turvaaminen. Opinnäytetyö. EVTEK Muotoiluinstituutti.

Pääskynen 1915: Kuva ja kuvateksti Seurasaaren vaivaisukosta. Julkaisussa Pääskynen no 3/1915. Helsinki: Otava. 15.

Rivers, Shayne & Umney, Nick 2003: Conservation of Furniture. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Saarikoski, Pirkko 1971: Vaivaisukot – kansantaiteen puiset sosiaalityöntekijät. Julkaisussa Länsi-Savo no 211/1971. Mikkeli: Länsi-Savo. 10.

Santaholma, Kaija 2001: Vaivaisukot: Tummatukka ja kirkonäijät. Helsinki: Rakennusalan kustantajat.

Sariola, A. J. 1948: Haapaveden seurakunnan vaiheita ja toimintaa. Teoksessa Haapavesi ennen ja nyt I. Toim. K. A. Ruokonen. Haapavesi: Haapaveden nuorisoseurapiiri. 30–68.

Stolow, Nathan 1987: Conservation and Exhibitions. Lontoo: Butterworths.

Suomen museoliitto 2002: Suomen museoliitto suosittaa 3: Museoesineistön säilytysolosuhteet. Helsinki: Suomen museoliitto.

Takala, Antti 2003: Suomen väriteollisuuden koko kuva vuoteen 2002. Helsinki: Väriteollisuusyhdistys.

Tallgren, Aarne 1912: Kirkonäijistä. Julkaisussa Otava Kuvallinen Kuukausilehti. Lehden vuosikerta 1912. Helsinki: Otava. 335–342.

Tallgren, Aarne 1918: Museomme vakinaiset keräilijät. Julkaisussa Suomen museo. Lehden vuosikerta 1918. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. 1–15.

Painamattomat

Aaltonen, Matti 2006. Joukko dokumentteja vaivaisukon konservointiin liittyen 2004–2006. Helsinki.

Aaltonen, Matti & Kehusmaa, Anu 2006: Konservointikertomus. Helsinki.

Aaltonen, Matti 2014. Kansallismuseon konservaattori. Tiedonannot toukokuu-lokakuu 2014.

Esine S1361. Haapaveden vaivaisukon esinekortti. Musketti. Päivitetty viimeksi 7.8.2014.

Haapaveden vaivaisukko. KirjastoVirma. Saatavissa:

<http://www.kirjastovirma.net/vaivaisukot/haapavesi> [Viitattu 19.8.2014]

Historia, 2011. Haapaveden seurakunta. Saatavissa:

<http://www.haapavedenseurakunta.fi/tietoa-seurakunnasta/historia> [Viitattu 19.8.2014]

Ilmatieteen laitos. Kuukausitilastot: Tammikuu ja helmikuu. Saatavissa:

<http://ilmatieteenlaitos.fi/tammikuu> ja <http://ilmatieteenlaitos.fi/helmikuu> [Viitattu 9.10.2014]

ITE-taide, 2014. ITE. Saatavissa: <http://itenet.fi/> [Viitattu 25.10.2014]

Järvinen, Outi 2010: Suomen kansallismuseon kokoelmapoliittinen ohjelma. Toim. Outi Järvinen. Saatavissa: <http://www.nba.fi/fi/File/911/km-kokoelmapol-ohjelma-2010.pdf> [Viitattu 15.10.2014]

Karunan kirkko. Museovirasto, Seurasaaren ulkomuseo. Saatavissa:

http://www.nba.fi/fi/museot/seurasaaren_ulkomuseo/tietoa_museosta/karunan-kirkko
[Viitattu 25.8.2014]

Katsaus mikrobeihin, 2008. Sisäilmayhdistys ry. Saatavissa:

<http://www.sisailmayhdistys.fi/terveelliset-tilat-tietojarjestelma/kosteusvauriot/mikrobit/katsaus-mikrobeihin/> [Viitattu 8.19.2014]

Kehusmaa, Anu 2008: Haminan kaupunginmuseon riskianalyysi ja pelastussuunnitelma. Saatavissa:

<http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/1198/haminank.pdf?sequence=1> [Viitattu 22.9.2014]

Kellotapulin korjaushistoria, 2014. Seurasaaren ulkomuseo: Rakennusten korjaushistoria. Kirjauksia museorakennuksiin tehdyistä korjauksista.

Kirkkojen kohtalona tuhotyö tai salama 31.5.2006. Helsingin Sanomat. Saatavissa:

<http://www.hs.fi/kotimaa/artikkeli/Kirkkojen+kohtalona+tuhoty%C3%B6+tai+salama/1135220103254> [Viitattu 19.8.2014]

Kuurne, Jouni 2014. Kansallismuseon kulttuurihistoriallisista kokoelmista vastaava yli-intendentti. Tiedonannot tammikuu-syyskuu 2014.

Lastras Pérez, Montserrat 2013: Conservación y restauración de metales. Universidad Politécnica de Valencia. Luentomateriaalit. Kevät 2013.

Luokituksen kuvaus. Tilastokeskus. Saatavissa:

<http://www.tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/maakunta/001-2014/kuvaus.html> [Viitattu 15.10.2014]

Michalski, Stefan 2013a: Agent of Deterioration: Incorrect Relative Humidity. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap10-eng.aspx> [Viitattu 15.10.2014]

Michalski, Stefan 2013b: Agent of Deterioration: Incorrect Temperature. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap09-eng.aspx> [Viitattu 3.10.2014]

Michalski, Stefan 2013c: Agent of Deterioration: Light, Ultraviolet and Infrared. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap08-eng.aspx> [Viitattu 1.10.2014]

Miller, Naomi & Druzik, Jim 2012: Demonstration Assessment of Light-Emitting Diode (LED) Retrofit Lamps. Saatavissa: http://apps1.eere.energy.gov/buildings/publications/pdfs/ssl/getty_museum_gateway_final.pdf [Viitattu 20.10.2014]

Modario IP20 Spot LED, 2014. Tuotekuvaus. Osram GmbH. Saatavissa: http://www.osram.fi/osram_fi/tuotteet/led-teknologia/led-sisaevalaisimet/spotvalot/modario-ip20-spot-led/index.jsp?productId=ZMP_1059551 [Viitattu 20.10.2014]

Nikander, Tomi & Pasanen, Reijo 2014. Suomen kansallismuseon käyttöpäällikkö ja museomestari. Vastaukset Kansallismuseon kohdevalaisuun liittyvään sähköposti-tiedusteluun. Lokakuu 2014.

Oravaisten kirkon vaivaisukko ryöstettiin 30.8.2013. Ilta-Sanomat. Saatavissa: <http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/art-1288594398204.html> [Viitattu 18.9.2014]

Palaveri 2014: Vaivaisukon palautukseen liittyvä tapaaminen Karunan kirkon kellotapulilla 7.10.2014. Osallisina Matti Aaltonen, Vuokko Ahlfors, Eija Hesso, Eveliina Malmi, Erkka Pajula, Miia Perkkiö, Jani Puhakka ja Mikko Teräsvirta. Muistion kirjannut Eveliina Malmi.

Pyhäjoen vaivaisukko. KirjastoVirma. Saatavissa: <http://www.kirjastovirma.net/vaivaisukot/pyhajoki> [Viitattu 2.10.2014]

Raution varastettu vaivaisukko löytyi Kannuksesta 14.5.2013. Kotimaa24. Saatavissa: <http://www.kotimaa24.fi/artikkeli/raution-varastettu-vaivaisukko-loytyi-kannuksesta/> [Viitattu 18.9.2014]

Riskien arviointi työpaikalla -työkirja – Menetelmän kuvaus. VTT. Saatavissa: http://www.vtt.fi/proj/riskianalyysit/riskianalyysit_riskien_arviointi_tyopaikalla_tyokirja_mk.jsp [Viitattu 29.9.2014]

Räsänen, Anne 2014. Ohjaava opettaja. Tiedonanto marraskuu 2014.

Sainio, Tapani & Edgren, Helena 2007: Kansallisaarteita kaikille – Museoviraston saavutettavuussuunnitelma. Saatavissa: <http://www.nba.fi/fi/File/468/kansallisaarteita-kaikille.pdf> [Viitattu 16.10.2014]

Sevärdheter i Karklskrona. Karlskrona.com. Saatavissa: <http://www.karlskrona.com/information/sevardheter-i-karlskrona/> [Viitattu 17.9.2014]

Strang, Tom & Kigawa, Rika 2013: Agent of Deterioration: Combatting Pests of Cultural Property. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap06-eng.aspx> [Viitattu 2.10.2014]

Teräsvirta, Mikko 2014. Seurasaaren ulkomuseon intendentti. Tiedonannot tammikuu-lokakuu 2014.

Tétrault, Jean 2013: Agent of Deterioration: Pollutants. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap07-eng.aspx> [Viitattu 3.10.2014]

Tietoa museosta. Museovirasto, Seurasaaren ulkomuseo. Saatavissa: http://www.nba.fi/fi/museot/seurasaaren_ulkomuseo/tietoa_museosta [Viitattu 25.8.2014]

Tremain, David 2013: Agent of Deterioration: Water. Saatavissa: <http://www.cci-icc.gc.ca/resources-ressources/agentsofdeterioration-agentsdedeterioration/chap05-eng.aspx> [Viitattu 14.10.2014]

Waller, Robert 1994: Conservation risk assesment: A strategy for managing resources for preventive conservation. Julkaisusta Preprints of the Contributions to the Ottawa Congress, 12 16 September 1994, Preventive Conservation: Practice, Theory and Re-

search. Toimittaneet A. Roy ja P. Smith. Lontoo: IIC. 12-16. Saatavissa:
<http://museum-sos.org/docs/WallerOttawa1994.pdf> [Viitattu 29.9.2014]

Yhdenvertaisen kulttuurin puolesta ry:n strategia, 2013. Kulttuuria kaikille. Saatavissa:
http://www.kulttuuriakaikille.fi/doc/yhdistys/Yhdenvertaisen_kulttuurin_puolesta_strategia.pdf [Viitattu 16.10.2014]

KUVALUETTELO

Kuva 1. Suurpiirteinen kartta Haapaveden tienoista. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 2. Haapaveden kolmas kirkko ja sen kellotapuli. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallinen retkikunta 1899. Museoviraston kuvakokoelmat.

Kuva 3. Karunan kirkko Seurasaaren ulkomuseossa. Kellotapuli häämöttää puiden takana kirkosta vasemmalle. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 4. Vaivaisukko kuvattuna vuonna 1915. Pääskynen 1915/no 3. 15.

Kuva 5. Tapulin seinusta nykypäivänä. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 6. Haapaveden nuorempi vaivaisukko melko vastikään veistettynä. Matti Nurkalan kotialbumi n. 1962. .

Kuva 7. Lähikuvassa erottuu hiusten veistetty muoto. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 8. Hahmotelma vaivaisukon puuosien alkuperäisestä värityksestä. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 9. Vaivaisukko päivysti aikaisemmin kirkkopihan perällä olevan kellotapulin sisäänkäynnin oikealla puolella. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 10. Kolme vaihtoehtoista sijoitustapaa vaivaisukolle. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 11. Näyttelytilan välikaton kannattajassa on tuhohyönteisten jättämiä jälkiä. Eveliina Malmi 2014.

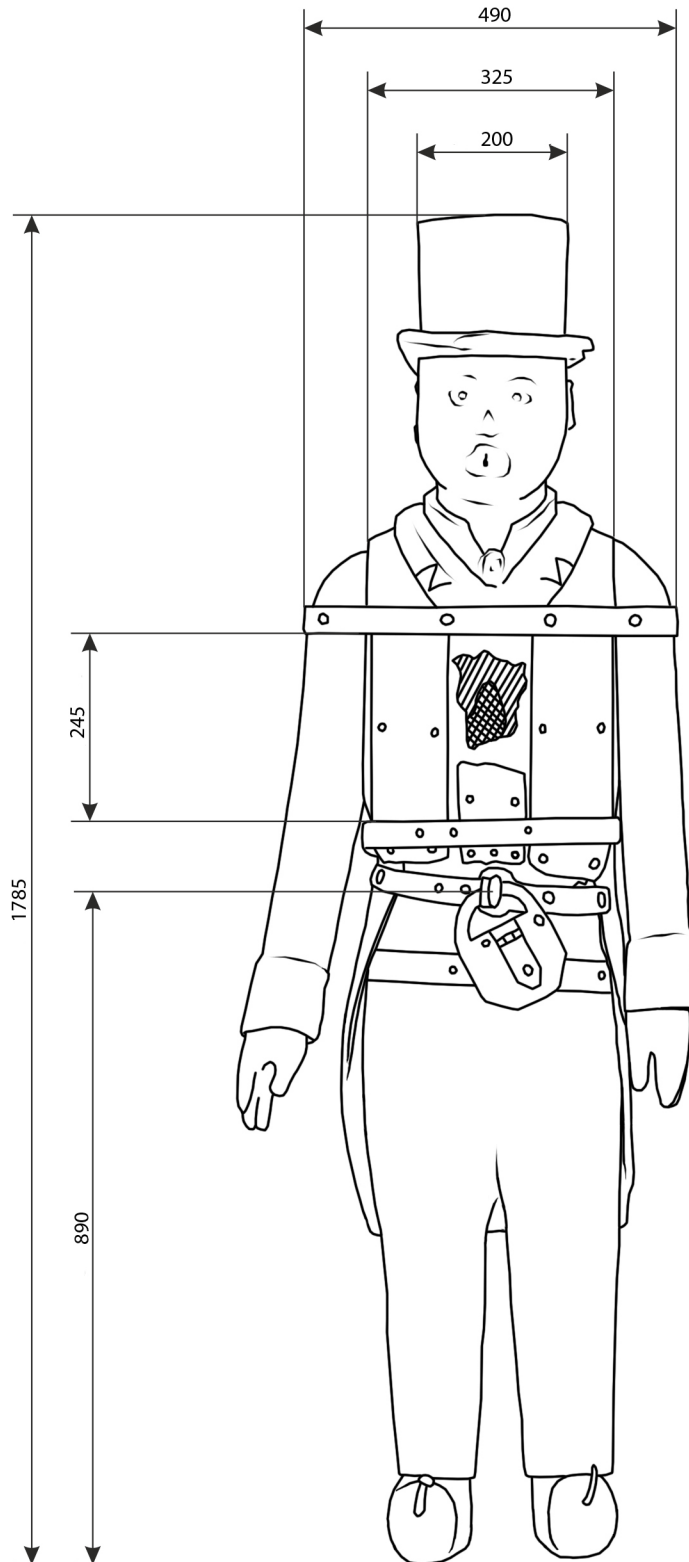
Kuva 12. Vanha katos ja sen päämitat. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 13. Kärämäen vaivaisukko. Aki Paavola 2013. Teoksesta Vaivaisukkojen paluu. Toim. Otso Kantokorpi. Helsinki: Maahenki. 121.

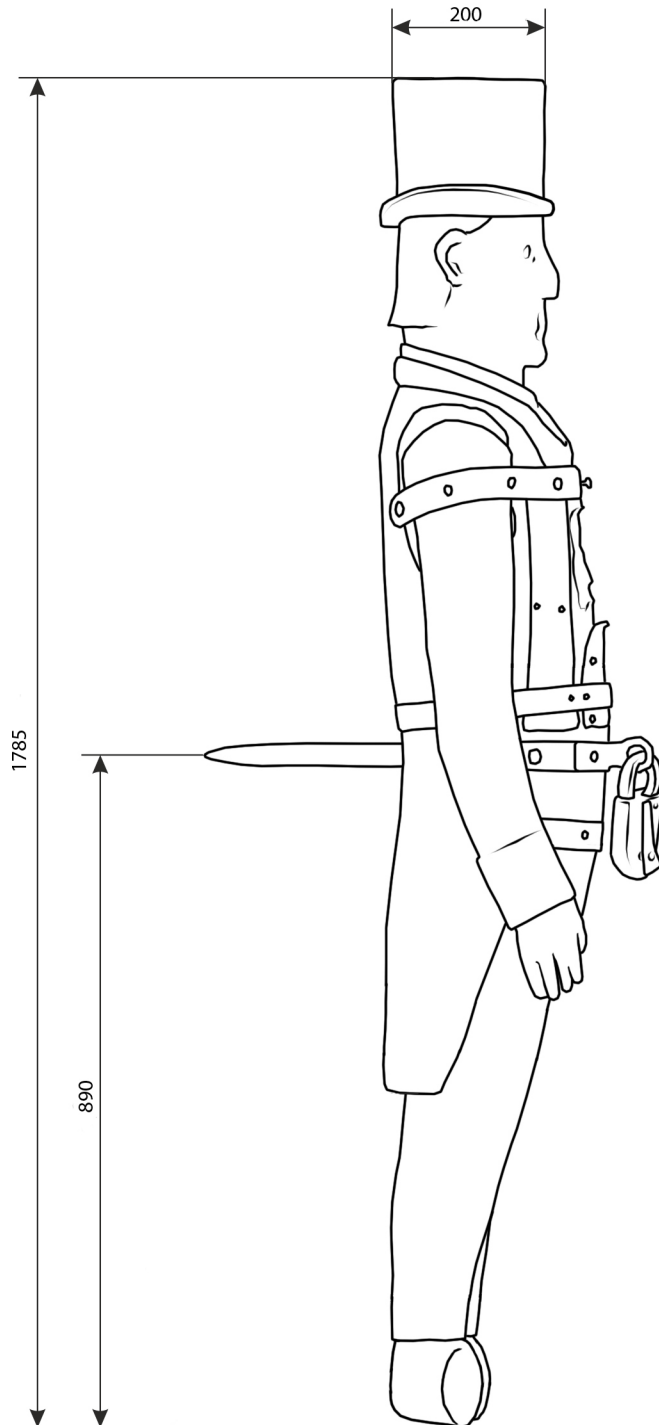
Kuva 14. Pyhäjoen vaivaisukko. KirjastoVirma 2014. Saatavissa:
<http://www.kirjastovirma.net/vaivaisukot/pyhajoki> [Viitattu 1.10.2014]

Kuva 15. Kellotapuliin johtavat rappuset ovat jyrkät ja epävakaat. Eveliina Malmi 2014.

Kuva 16. Karunan kirkon pääsisäänkäynnin portaisiin on lisätty rautakaiteet kulkua helpottamaan. Eveliina Malmi 2014.

Kyamk restaurointi	suhde	päiväys	piirtäjä
	1:10	24.09.14	Eveliina Malmi
Haapaveden vaivaisukko (S1361) ja lukko (S1420)		Liite: Etukuvanto	

Kyamk restaurointi	suhde	päiväys	piirtäjä
	1:10	24.09.14	Eveliina Malmi
Haapaveden vaivaisukko (S1361) ja lukko (S1420)		Liite: Sivukuvanto	

Kohde edestä 2008.

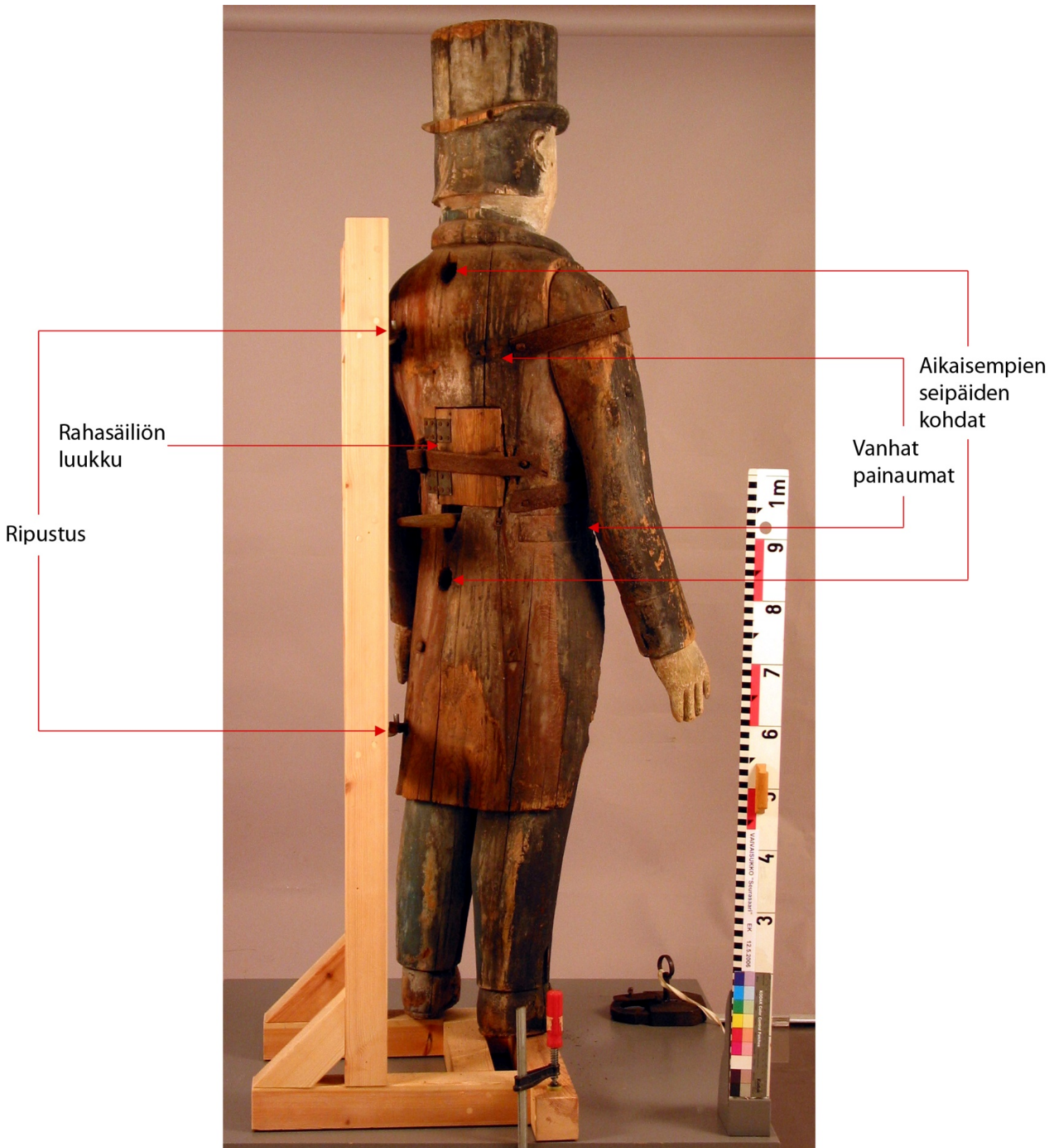
Kuvalähde: Istvan Bolgr 2008. Museoviraston kuvakokoelmat.

Kohde vasemmalta 2008.
Kuvälähde: Istvan Bolgár 2008. Museoviraston kuvakokoelmat.

Kohde oikealta 9.5.2014.
Kuvälähde: Eveliina Malmi 2014.

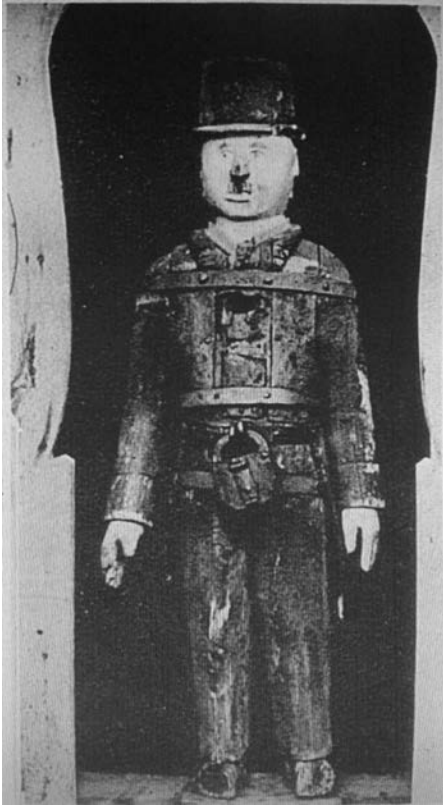
Kuvalähde: Matti Aaltonen 2006.

Luultavasti varhaisin vaivaisukosta löytyvä kuva. Kuva on otettu Seurasaaressa, ja katos vaikuttaa vastarakennetulta. Samaan arkistoituu diasarjaan kuuluu kuva, jossa näkyy rakennustelineitä tapulin katolla. Tapulin paanukatto uusittiin vuonna 1924, joten tuo kuva on melko varmasti otettu silloin. Kyseisessä kuvassa näkyy lisäksi kopin sisälle ja viereen kiinnitetyt pienet kyltit, joita ei tässä kuvassa vielä ole. Tämä kuva on siis kaikiesti peräisin ajalta 1914-1924.

Kuvalähde:

Museoviraston kuvakokoelmat. Kuvaustiedot tuntemattomat.

1929

1931

1992

2014

Kuvalähteet:

1929: Suomen kuvalehti no 46/1929. 30.

1931: Pietinen 8.7.1931. Museoviraston kuvakokoelmat.

1992: Timo Syrjänen. Teoksessa Seurasaari – Kuvakirja ulkomuseosta. 1992. Helsinki: Museovirasto. 77.

2014: Eveliina Malmi 2014.

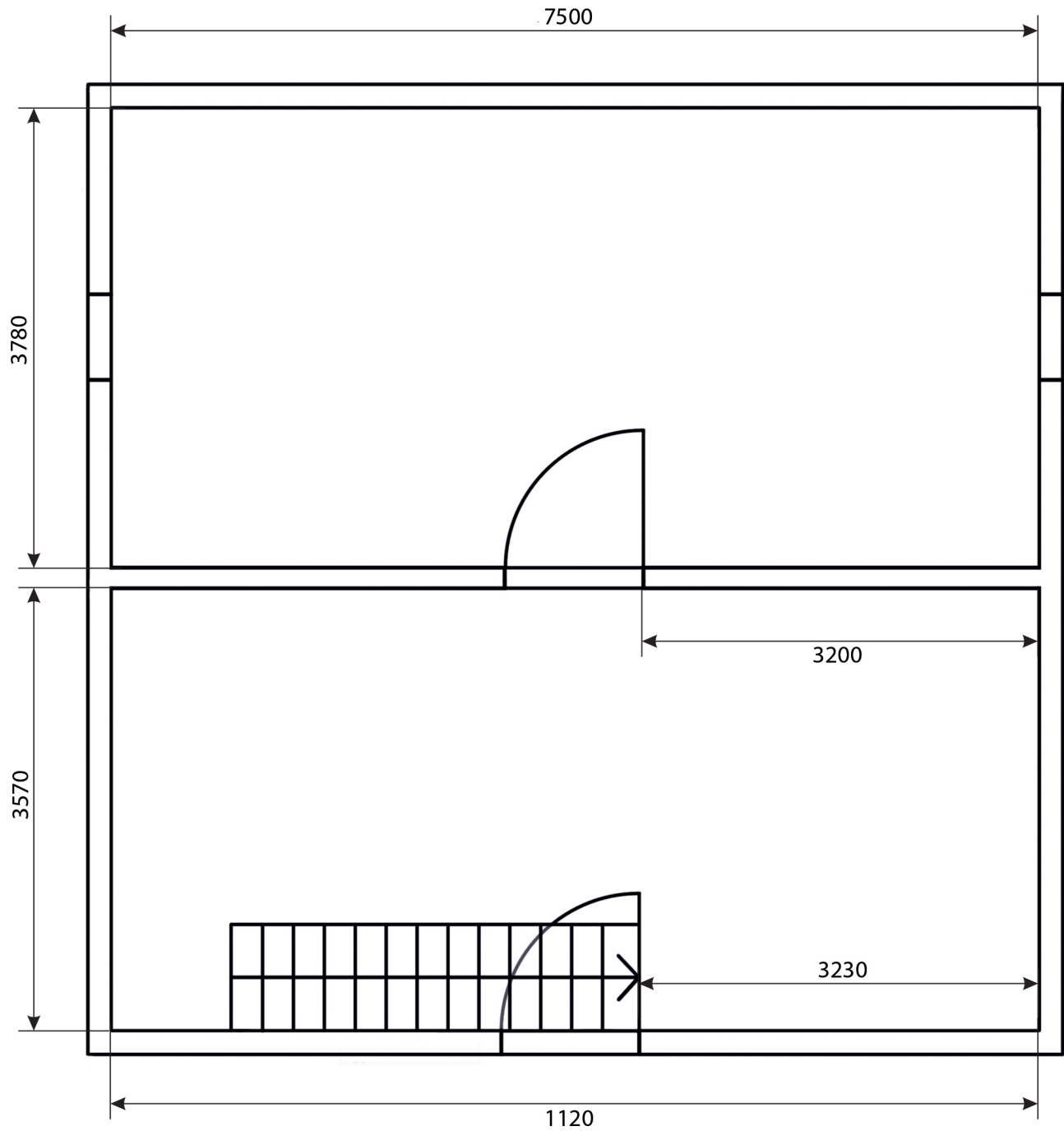
↑ Kuva 1. Rinnan rahareikää on vaurioitettu

↑ Kuva 2. Ukolta puuttuu jalkaterät

← Kuva 3. Selkäpuolen korjattu luukku

Kuvalähde: Eveliina Malmi 2014

Liite 6 Tapulin ensimmäisen kerroksen
pohjapiirros

Kyamk restaurointi	suhde	päiväys	piirtäjä
	1:50	24.09.14	Eveliina Malmi
Karunan kirkon kellotapuli		Liite: Pohjakerros	

Näyttelytilan sisään astuttaessa oikea puoli. Uloskäynti oikealla.

Näyttelytilan sisään astuttaessa vasen puoli. Uloskäynti vasemmalla.

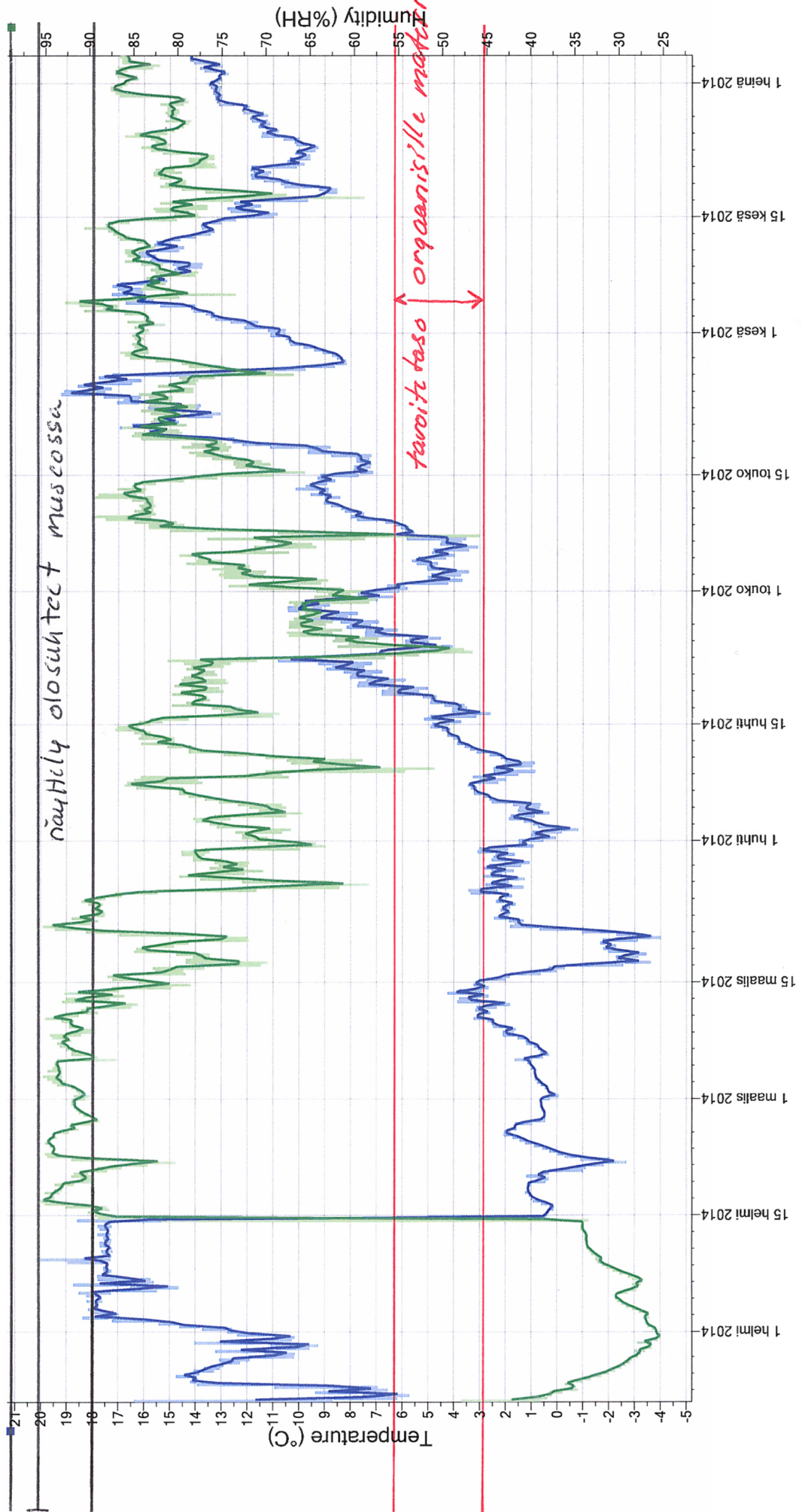
Kuvälähde: Eveliina Malmi 2014.

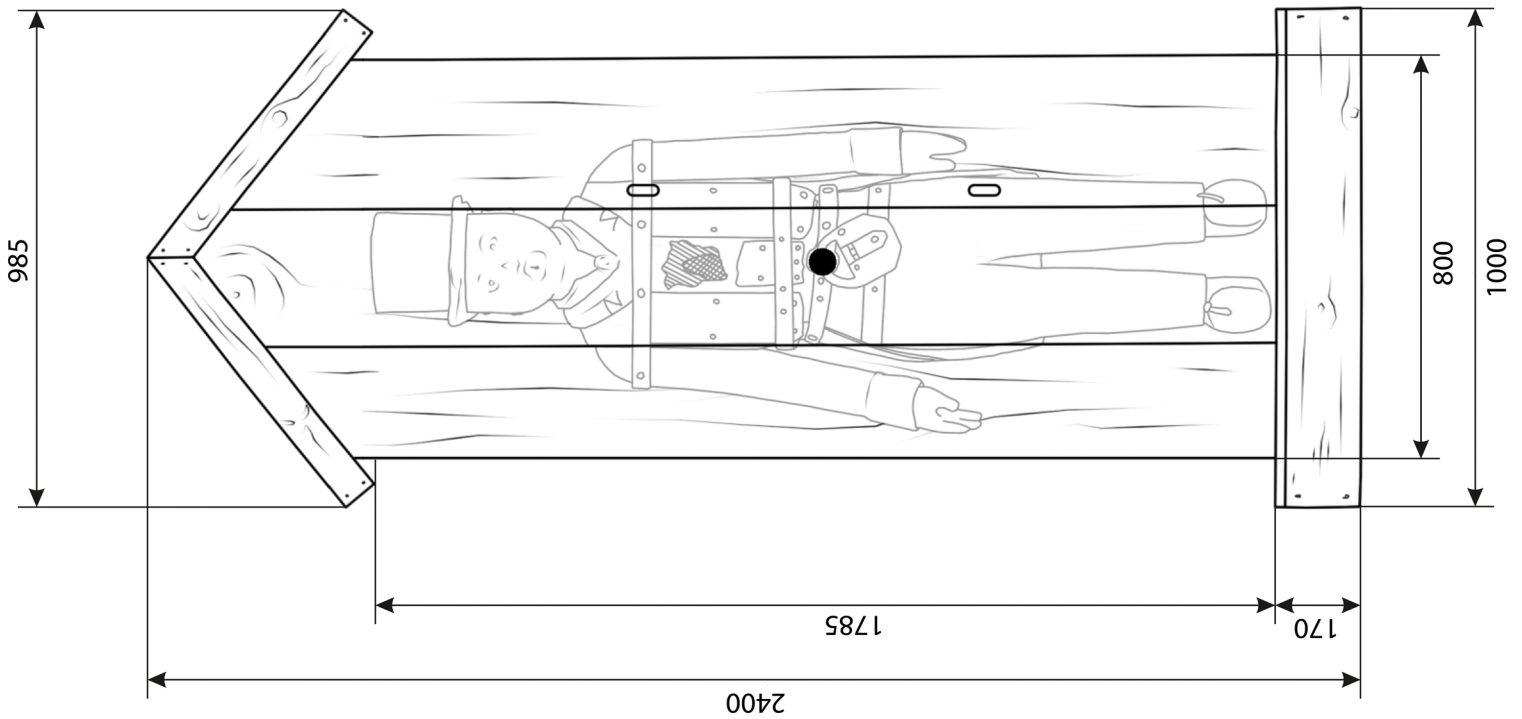
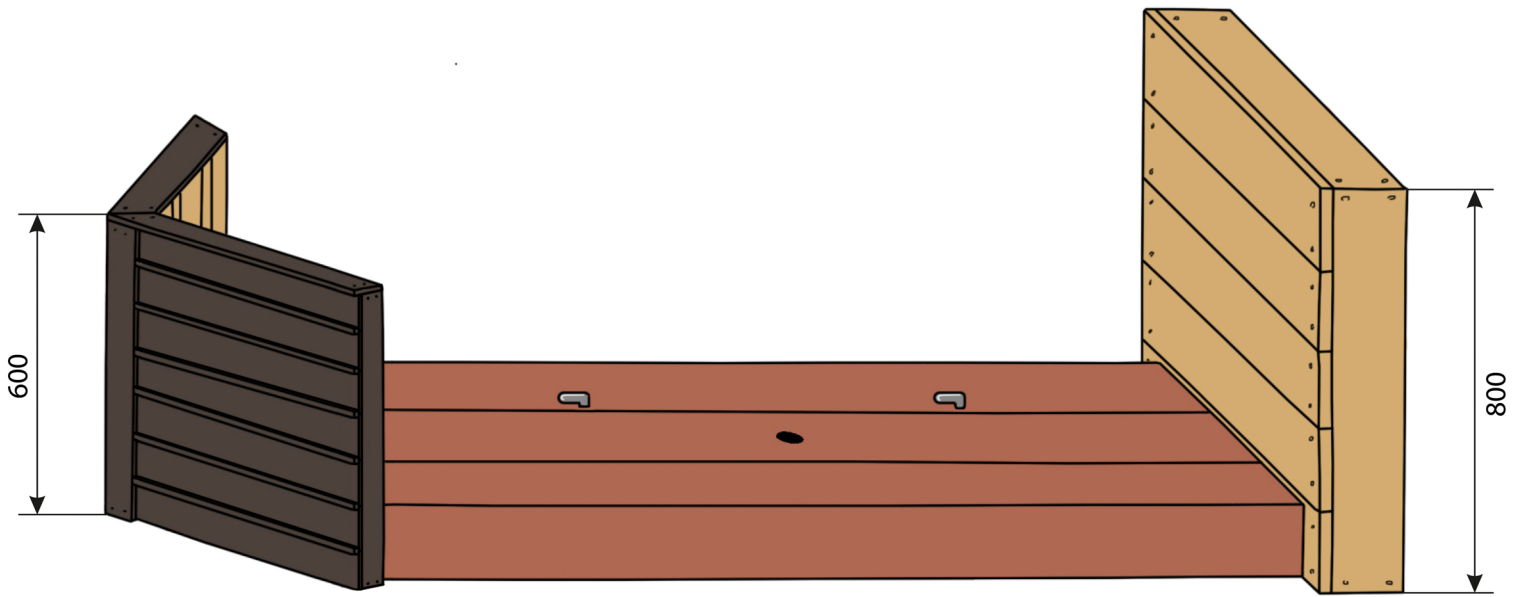
Liite 8 Riskianalyysi-taulukko

Riskitekijä		Seuraukset	Riskin suuruus
Vääränlainen suhteellinen ilmankosteus	Vaihteleva RH	Puumateriaalin halkeilu sen vuoroin turvotessa ja kutistuessa	4 (todennäköinen, haitallinen)
	Liian korkea RH	Metalliosien korroosio Edellytykset tuhohyönteisille ja mikro-organismeille	4 (todennäköinen, haitallinen)
	Liian alhainen RH	Puumateriaalin liiallinen kuivuminen ja kutistuminen → halkeilu	2 (epätodennäköinen, haitallinen)
Vääränlainen lämpötila	Vaihteleva lämpötila	Johtaa suhteellisen ilmankosteuden vaihteluun	4 (todennäköinen, haitallinen)
	Korkea lämpötila	Edellytykset mikro-organismeille (> 4 °C) ja tuhohyönteisille (> 10 °C)	4 (todennäköinen, haitallinen)
	Liian matala lämpötila	Kostean puumateriaalin halkeilu sen jäätyessä	3 (mahdollinen, haitallinen)
Tuli	Tulipalo	Esineen täydellinen tuhoutuminen tuhopolton tai muun palon seurauksena	4 (mahdollinen, vakava)
Tuholaiset	Tuhohyönteisten pesiytyminen esineeseen	Hyönteisten toukkavaiheessa syömä puumateriaali ja kuoriutuessa aiheuttamat reiät → haurastuminen Esinettä tahrivat jätökset	3 (mahdollinen, haitallinen)
	Mikro-organismien kasvu	Homeen ja sienten aiheuttamat tahrat ja laho puumateriaaliin	2 (mahdollinen, vähäinen)
Vesi	Kattovuoto	Vesivauriot	3 (mahdollinen, haitallinen)
Mekaaniset vaurioittajat	Myrskyvahinko	Koko tapulin vaurioituminen myrskypuun siihen osuessa	3 (epätodennäköinen, vakava)
	Ympärillä tapahtuvat rakennustyöt	Rakennustöistä ja kallioräjäytyksistä aiheutuva tärinä	2 (mahdollinen, vähäinen)
Ihmiset	Yleisön ajattelemattomuus	Tarpeettomasta koskettelusta aiheutuvat pienet vauriot Vandalismi	2 (epätodennäköinen, haitallinen)
	Laiminlyönti, huolimattomuus	Tuennan pettämisestä aiheutuvat vauriot Käsittelystä ja siirtelystä aiheutuvat vauriot	2 (epätodennäköinen, haitallinen)
Säteily	Vääränlainen valaistus	Värien haalistuminen Materiaalien haurastuminen	1 (epätodennäköinen, vähäinen)
Saasteet	Ilman epäpuhtaudet	Metalliosien korroosio Likaantuminen	1 (epätodennäköinen, vähäinen)

S-saari Tapuli 20140123 -20140705

- 503036 Temperature Ss Tapuli 20140123-
- 503036 Humidity Ss Tapuli 20140123-

Kyamk restaurointi	suhde	päiväys	piirtäjä
	1:15	10.10.14	Eveliina Malmi
Ehdotus Haapaveden vaivaisukon näyttelytelineeksi		Liite: Etukuvanto ja kavaljeeriperspektiivi	